

ВІСНИК

Маріупольського
державного
університету

Серія:
ФІЛОСОФІЯ,
КУЛЬТУРОЛОГІЯ,
СОЦІОЛОГІЯ

Випуск 5

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К.В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 5

МАРІУПОЛЬ – 2013

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету

Серія: Філософія, культурологія, соціологія

Збірник наукових праць

Видається 2 рази на рік

Заснований у 2011 р.

Видання включено до міжнародної, спеціалізованої, наукометричної бази даних

Index Copernicus International sp.z o.o.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол №9 , від 26.06.2013 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – к.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,

д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,

д.е.н., проф. О. Г. Альохін

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш

Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Рябуха

Члени редакційної колегії: д.філос.н., проф. Т. О. Андреева,

д.філос.н., проф. Ю. Л. Афанасьєв, д.соц.н., ст.співроб. Л. Д. Бевзенко,

д.філос.н., проф. В. А. Бітаєв, д.філос.н., проф. М. Т. Братерська-Дронь,

д.філос.н., к.пед.н., проф. В. Г. Виткалов, д.філос.н., проф. О. П. Воеводін,

д.філос.н., проф. А. А. Гересамчук, д.філос.н., проф. Л. Т. Левчук,

д.філос.н., проф. В. А. Личковах, д.філос.н., проф. В. І. Лубський,

д.філос.н., проф. Т. С. Оленіч, д.філос.н., проф. О. П. Поліщук,

д.соц.н., проф. Б. В. Слющинський, д.соц.н., проф. В. І. Судаков,

д.соц.н., проф. М. В. Туленков, д.соц.н., проф. Н. М. Цимбалюк,

д.соц.н., ст.співроб. Г. И. Чепурко, д.філос.н., проф. М. М. Черенков,

д.соц.н., проф. В. М. Щербіна

Засновник Маріупольський державний університет

87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а

тел.: (0629)52-99-46, e-mail: mggu_kafedra_kid@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.

(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»

87510, м.Маріуполь, вул.Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи

ДК №1792 від 20.05.2004

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Афанасьєв Ю. Л. ІНФОРМАЦІЯ ТА ЕНТРОПІЯ У СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ.....	7
Онищенко И.Г. ИНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ....	12
Полищук Е.П. ЦЕННОСТНЫЙ МИР "ЧЕЛОВЕКА ЭСТЕТИЧЕСКОГО" И "ЧЕЛОВЕКА СТАНДАРТИЗИРОВАННОГО", ИЛИ ФЕНОМЕН ЭСТЕТИЧЕСКОГО СЕНСИТИВИЗМА	17

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Батичко Г.І. УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ В ДЗЕРКАЛІ МИСТЕЦЬКОЇ ПЕРІОДИКИ.....	21
Гулая О.С. ТРАДИЦІЇ ЖЕРТВОПРИНОШЕННЯ ЯК КУЛЬТУРНИЙ КОД ЕТНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ГРЕКІВ УКРАЇНИ.....	28
Дабло Л.Г. РОЛЬ Д.М. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО У КУЛЬТУРНО- ПРОСВІТНИЦЬКОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ НА ПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	34
Кудлай В.О. РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ, НОРМАТИВНІ ТА ЗМІСТОВІ ЗАСАДИ.....	37
Нікольченко Ю.М., Нікольченко Т.М. БАРОКОВА ТРАДИЦІЯ КОЗАЦЬКОГО ЛІТОПИСАННЯ У ЗОБРАЖЕННІ БИТВИ ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ.....	47
Орехова С.Е. СОЦИАЛЬНАЯ РЕКЛАМА НА ПОЧТОВО-БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ МАРКАХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.....	55
Рябуха Ю.В. КРЕСТ ВИКТОРИИ: ИЗ ИСТОРИИ НАГРАДЫ.....	59

Сабадаш Ю. С. , Гавенко О. С. ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ..	65
Стахієва Н. В. КУЛЬТУРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ В. М. ПЕРЕТЦА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ....	70
Устименко Л. М., Кузнєцова О. ТАНЦЮВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ ТУР ПРОДУКТ НА ТУРИСТИЧНОМУ РИНКУ СВІТУ.....	78

СОЦІОЛОГІЯ

Оленич Т.С., Трима Е.А. ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ФИЛОСОФСКОЙ СИСТЕМЫ ИСЛАМА (НА ПРИМЕРЕ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН).....	85
Слющинський Б.В. ФЕНОМЕН МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	91
Трима К.А. АКСІОЛОГІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	98
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	105
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ.....	106
КНИЖКОВА ПОЛІЦЯ	108

CONTENTS

PHILOSOPHY

Afanasyev Y.L. INFORMATION AND ENTROPY IN CONTEMPORARY CULTURAL SPACE.....	7
Onishenko I.G. INTERNET TECHNOLOGY FOR FORMATION OF POLITICAL CULTURE.....	12
Polishchuk O.P. THE WORLD IN VALUES OF THE "AESTHETICAL PERSON" AND "STANDARDIZED PERSON" OR PHENOMENON OF 'AESTHETICAL SENSITIVITY'.....	17

CULTURE

Batycho G.I. UKRAINIAN CULTURAL SPACE OF THE FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY IN THE MIRROR OF ART PERIODICALS.....	21
Gulaya O. S. SACRIFICE TRADITIONS AS GREEKS ETHNIC CONSCIOUSNESS CULTURAL CODE IN UKRAINE.....	28
Dablo L.G. ROLE OF D.M. OVSYANIKO-KULIKOVSKY IN CULTURAL AND EDUCATIONAL PROCESS IN UKRAINE AT THE END OF XIX - EARLY XX CENTURY.....	34
Kudlay V. O. LIBRARIANSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE: THEORETICAL, LEGAL AND CONTENT BASES.....	37
Nikolchenko Y.M., Nikolchenko T.M. BAROQUE TRADITION COSSACK CHRONICLE IN IMAGES BATTLE BERESTECHKO.....	47
Orehova S.E. SOCIAL ADVERTISING POSTAL-CHARITY STAMPS OF THE RUSSIAN EMPIRE.....	54
Ruabukha Y.V. VICTORIA CROSS: HISTORY AWARDS.....	59

Sabadash Y.S., Gavenko O.S. ETHNO-CULTURAL TOURISM: PECULIARITIES AND FUTURE PROSPECTS.....	65
Stakhiyeva N. V. THE CULTURE ACTIVITY OF V.N.PERETZ IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA LATE XIX – EARLY XX CENTURY.....	70
Ustymenko L.M., Kuznetzova O. DANCING TOURISM ES A SPECIAL TURN ON THE MARKET OF THE WORLD.....	78

SOCIOLOGY

Olenich T.S., Trima C.A. GENDER ASPECT OF ISLAM PHILOSOPHICAL (THE CASE OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN).....	85
Sliushchinskiy B. V. THE PHENOMENON OF INTERCULTURAL COMMUNICATION: THE SOCIOLOGICAL ASPECT.....	91
Trima C.A. AXIOLOGY SOCIOCULTURAL GLOBALIZATION.....	98
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	105
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	106
BOOKSHELF	108

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.772.5

Ю. Л. Афанасьєв

ІНФОРМАЦІЯ ТА ЕНТРОПІЯ У СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Стаття є спробою охарактеризувати сучасний стан взаємовідносин між інформацією та ентропією у сучасному культурному просторі, виявити напрямки розвитку ентропійних тенденцій у сучасному світі та застерегти від наслідків їх «непомічання».

Ключові слова: інформація, ентропія, інформаційне суспільство, культурний простір

Нинішню історичну добу сьогодні нерідко називають інформаційною, а сучасну світову спільноту – інформаційним суспільством. І підстави для цього дійсно є. Принаймні, розвиток інформаційних технологій та зростання значення останніх нині очевидні.

Втім, про інформаційне суспільство науковці заговорили вже у 60-70 рр. ХХ століття. Цей термін зустрічається вже у працях таких японських дослідників як М.Махлуп, Т.Умесао, Й. Самуда, Т. Сакайя, а згодом і у американських та європейських науковців – Е. Тоффлера, У. Дайзарда, З. Бжезінського, М. Понятовського, К. Ясперса, М. Макклюена та інших. Всі вони підкреслювали значення інформаційного розвитку суспільства як нової історичної віхи цивілізаційного поступу. У колах інтелектуалів входять у широкий вжиток такі терміни як «суспільство знань», «цифрове суспільство», «суспільство мережевого інтелекту».

Побудова інформаційного суспільства стає стратегічною метою провідних держав світу – США, Японії, Канади, в також країни – члени Європейського Союзу. Усвідомлюючи актуальність та перспективність розвитку інформаційної сфери як запоруки конкурентоспроможності, все більше країн обирають аналогічну стратегію, зокрема й Україна.

Втім, часто-густо саме розуміння інформаційних процесів носить, можна сказати, вульгарно-технологічний характер. Під інформатизацією, розвитком інформаційних систем здебільшого розуміють підвищення здатності технічних засобів до швидкого та зручного форматування, «складування» та транслявання певних повідомлень та масивів знань. Власне і саму інформацію в такий спосіб розуміють власне як масив повідомлень, масив знань.

Разом з тим сучасна теорія інформації, особливо в її культурологічній інтерпретації, мислить інформацію значно глибше і об'ємніше. Зокрема, як і Клод Шеннон, якого називають «батьком теорії інформації», сучасні дослідники не можуть і не повинні ігнорувати закономірної присутності поруч із інформацією такого феномену як ентропія. Інформація та ентропія – парні категорії. Їх взаємовідносини складні, але і цікаві. Особливо сьогодні, коли інформація стає полем не тільки пізнавального інтересу, але й полем політичної, геополітичної та й усякої іншої боротьби. Чи не центральним сектором цієї боротьби є нині культурний простір. Тому **метою** запропонованого в цій статі дискурсу є спроба охарактеризувати сучасний стан взаємовідносин між інформацією та ентропією у сучасному культурному просторі, виявити напрямки розвитку ентропійних тенденцій у сучасному світі та застерегти від наслідків їх «непомічання».

А розпочати цей дискурс хотілось би з нагадування про знамениті «враження» Канта: зоряне небо над головою і моральний закон всередині нас. «Зоряне небо» і «моральний

закон» це своєрідні метафори двох необхідних умов людського існування – природи і культури, які у свою чергу є двома основними системами упорядкування, оформлення світу. У цьому сенсі природа і культура є інформаційними системами. Адже інформація, від латинського слова *informare*, означає перш за все – надавати форму, форму яка може слугувати *information*, тобто повідомленням.

Природа – це неперевершена інформаційна система, система постійної взаємодії різноманітних природних форм, відображення їх одна в одній, система постійної детермінації одних повідомлень іншими, а через них і постійного руху в діалектичному протистоянні стабільності та мінливості як джерела розвитку.

Але культура як продукт і умова людського існування є якісно новою і, мабуть, динамічнішою системою організації у порівнянні із природою. Чи не в першу чергу культура має таку динаміку через те, що, на відміну від природи, яка має, можна сказати, «наївну», тобто безпосередню форму інформування, культура у інформаційному плані має як мінімум трітійню структуру: вона існує і як певний внутрішній, духовний зміст, і як його оформлення за законами знакових та інших комунікативних систем у повідомлення, чи систему повідомлень, і як розпредмечення, а потім опредмечення цих повідомлень уже на практиці. Постійна взаємодія і взаємоперехід культури, інформації та практики як процесу творення, оформлення, розпредмечення та опредмечення культури і є той соціокультурний процес, який забезпечує існування соціуму.

Якщо власне культурою є внутрішня, духовна складова зазначеного процесу, то інформація є його стрижнем і головним комунікатором, від якості якого в значній мірі залежить якість усього людського життя. Адже культура відповідає (намагається відповідати, мусить відповідати) на питання: «Як?». Але від характеру, способу і якості самого повідомлення цієї відповіді теж залежить дуже багато, дуже багато.

Тому структура культури взагалі з необхідністю вимагає наявності в ній такої складової як інформаційна культура. Якщо порівняти культуру з нервовою системою, то інформаційну культуру можна назвати другою сигнальною системою культури. Інформаційна культура виконує надзвичайно важливу роль. Саме вона має структурувати, систематизувати, упорядковувати культуру взагалі, а, як так, то і все людське життя. Інформаційна культура є формою культури, або культурою форми. А від того, наскільки переконливою, комунікативно ефективною є форма, зокрема, філософії, науки, мистецтва залежить ефективність цих форм культуротворення взагалі і, відтак, характер суспільного життя в цілому. Поки що зазначена вище система більш-менш справляється зі своїм завданням, адже суспільство в цілому тримається у певних кондиціях. Втім, мають місце й досить тривожні тенденції.

Справа в тому, що як у суспільстві, так і у природі наряду з інформацією як упорядкуванням завжди існує ентропія як деструкція, дестабілізація, деградація, хаос. З точки зору діалектики інформація та ентропія – нормальна категоріальна пара. Ентропія певною мірою потрібна і природі, і суспільству. Вона не дозволяє певній системі організації застигнути і, ставши стагнуючою, перетворитись у свою протилежність. Власне ентропія і виходить на авансцену, коли певна система досягає піку свого розвитку і починає стагнувати. А ентропія лише своєрідним чином інформує, що культура потребує оновлення, освоєння нових форм організації. Так смерть викошує те, що віджило, що вже саме почало перетворюватись у тлін. Так вовки – санітари лісу – вичищають те, що вже не здатне боротись за життя. Так, на ниві культури донедавна квітучі процеси можуть починають демонструвати «зів'яле листя», за чим неодмінно приходять усілякі там маньєризми, декаданси і тому подібні ентропійного характеру напрямки «творчої» діяльності, які руйнують усталену систему знаків, символів, канонів тощо. Але потім з'являється щось нове, енергійне, життєдайне і культурний поступ, процес пошуку нової гармонії продовжується. Серйозні проблеми у культурі починаються тоді, коли ентропійні процеси набувають великої

сили і енергії, розповсюджуються у глобальних масштабах і затягуються так надовго, що інформаційна культура вже не справляється зі своєю систематизуючою, упорядковуючою, гармонізуючою функцією. Її саму починають роз'їдати ентропійні процеси. На жаль, ми живемо саме у такий час, причому час цей триває вже більше століття.

Велетенські потоки месиджів різновекторного, на перший погляд, спрямування захлинають суспільство з усіх боків, а розгублене суспільство не тільки не намагається ввести ці потоки у цивілізаційне русло, а ще й піддається на лукаві «філософські» виправдання-обґрунтування на кшталт гасел плюралізму, свободи інформації тощо. Хоча невидиме русло, і загальний вектор у цих потоків є – ентропія як розсистемлення, дезорганізація і на кінець деградація усіх інститутів суспільного життя і насамперед культури як основи життя будь якої спільноти.

Слід зазначити, що ескалація ентропійних процесів у наші часи має і декілька чинників. Чи не найпомітнішим із них є сьогодні нечувана раніше відкритість, якщо не сказати розчахненість світу, з чим пов'язані міграційні процеси безпрецедентних масштабів. І те, що ми раніше у позитивному сенсі називали взаємопроникненням та взаємозбагаченням культур нині набуває відчутно негативних рис. Привабливі для мігрантів країни вже не встигають «переварювати», тобто культурно асимілювати все нових і нових прибульців, а останні вже і не прагнуть до культурної інтеграції, а утворюють анклави, в яких і їх рідна культура вже втрачає свою цілісність і системність, але і культура країни перебування засвоюється ними частіше з гірших сторін. Навіть донині міцні культурно-цивілізаційні моделі дробляться, розпорошуються і, з одного боку, слабшають, а з другого боку, стають усе більше напруженими і суперечливими як зсередини, так і ззовні, що призводить до наростання агресивності з різних сторін.

Розпорошеності, розсистемленості та втраті поступальності у світовому розвитку таких важливих форм культури творення як філософія (теософія), наука, мистецтво сприяє також збільшення на порядки числа суб'єктів творчої діяльності, особливо з числа тих, що або забули, або і не знають, що будь яка творчість має слугувати, має мотивуватись насамперед завданнями культури творення, удосконаленню культури суспільних відносин тощо. В старі часи культурно-цивілізаційні моделі творила політична та культурна аристократія, яка своїм авторитетом а то і владою запроваджувала ці моделі у життя. І процес розвитку, зокрема, філософської, світоглядної думки можна було прослідкувати у його тяглоті, наступності від одного мислителя, чи групи мислителів, до іншого, чи інших. Таку наступність, наприклад, у європейській філософії можна прослідкувати від Античності аж до XIX століття. І у мистецтві можна прослідкувати. Але от далі, як сказано у романі Льва Толстого: «Все смешалось в доме Облонских». Геній світової літератури вже тоді побачив наростання ентропійних тенденцій у суспільстві, у помешканнях та головах людей. Так, в «Анні Кареніній» йдеться саме про це. Усе змішалось. А це є головна суть ентропії. Білий колір можна розкласти на увесь спектр, в результаті чого ми отримаємо райдугу, а комбінування різних кольорів спектру дозволить нам створити чимало оригінальних та креативних витворів. Але якщо ми просто змішаємо усі фарби – ми отримаємо радикально сірий колір – колір перемоги ентропії. У свій час Казимир Малевич створив і виставив свій «Чорний квадрат» як символ кінця мистецтва. Але це ще не був кінець, це був початок кінця. Нескінчені виверти модерністських та постмодерністських екзерсисів, методологічний «плюралізм» загалом і навіть у рамках одного дослідження в філософських та інших текстах (не можна навіть часто-густо назвати їх дослідженнями), тотальна невизначеність термінами, а як так відсутність зрозумілої мови науки, філософії, мистецтва, культури взагалі, свідчить про те, наша, як і світова, культура взагалі і інформаційна культура зокрема знаходяться у глибокій кризі, що вже виливається і в системну кризу усіх суспільних інститутів, наприклад, у США, європейських країнах, не кажучи вже про наші скромні терени. А причина одна – втрата нашою спільнотою, зокрема осередками діячів культури головного

вектору – вектору творення, упорядкування та гармонізації культурних засад суспільного життя, як окремих націй, так і усього світу. Усвідомлення цього є сьогодні наше головне завдання.

Список використаної літератури

1. Бжезинський, З. Вибір. Світове панування, або глобальне лідерство = The choice: global domination or global leadership / Пер. з англ. Е. А. Нарочницької, Ю. Н. Кобякова. - М.: Міжнародні відносини, 2004.
2. Маклюэн М. Галактика Гутенберга: Становление человека печатающего. — М.: Фонд «Мир», Академический Проект, 2005. — с.103.
3. Тоффлер Е. Третья хвиля / Перекладач: Андрій Євса, за редакцією Віктора Шовкуна. —Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. —с. 480.
4. Тоффлер Э, Тоффлер Х. Создание новой цивилизации. Политика третьей волны / Сибирская молодежная инициатива. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 1996. – 104 с.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. 2-е изд. — М.: Республика, 1994. – с.527 — (Мыслители XX в.).

Дата надходження до редакції: 07.04.13

Y.L. Afanasyev

INFORMATION AND ENTROPY IN CONTEMPORARY CULTURAL SPACE

The article is an attempt to describe the current state of the relationship between information and entropy in the modern cultural space, to identify areas of entropic tendencies in the modern world and to prevent the consequences of their "unconscious".

Keywords: *information, entropy, information society and cultural environment*

УДК 316.77:004.738.5

И.Г.Онищенко

ИНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье рассматривается интернет как эффективный канал политической коммуникации, анализируются различные аспекты влияния интернет-технологий на формирование политической культуры.

Ключевые слова: *интернет, коммуникации, политическая культура, медианпространство, манипулирование.*

Современный этап развития украинского общества демонстрирует динамичные изменения политической сферы, что требует от профессионалов-политологов серьезного научно-теоретического обоснования новых форм политической деятельности и политического участия. В обществе эпохи Постмодерна, когда происходит снижение активности на межличностном уровне, новые информационные и коммуникационные технологии не только изменяют, но и разрушают многие из привычных представлений, стереотипов и оценок моделей взаимоотношений между индивидами, политическими институтами и государственными структурами. Серьезное влияние оказывают эти процессы и на изменение матрицы политической культуры. Новый коммуникационный инструмент – интернет это форма общественной и политической жизни, носящая наднациональный характер. Вместе с тем нельзя недооценивать национальную специфику его функционирования, которая отображает политическую культуру страны, вписывающуюся в её общеполитическую структуру. Именно поэтому важным аспектом формирования

политической культуры являются новые инструменты, и, прежде всего, интернет технологии.

Зародившись в начале 60-х годов двадцатого века, интернет стал глобальным способом коммуникации, изучение которого стало предметом интереса и учёных обществоведов. Американский исследователь А. Этциони, сформулировав концепцию «теледемократии», фактически положил начало изучению влияния новых средств коммуникации на политическое развитие общества. Э. Коррадо и Ч. Файерстоун обратили внимание на то, что интернет меняет общество, несёт в массы подлинный демократизм, изменяет самосознание, а значит, формирует новые черты политической культуры личности. Американские политологи Д. Абрамсон, Х. Артертон, Г. Оррен описали новую систему координат во взаимоотношениях «интернет – политика», обратив особое внимание на новый виток развития плебисцитарной демократии и плюрализма. Л. Гроссман пошёл дальше, утверждая, что новые коммуникационные интернет-технологии приведут к новой третьей великой эпохе демократии. Вместе с тем, среди учёных есть разные точки зрения на роль интернета в процессе формирования политической культуры. Например, У. Липпман критически относится к возможности информационных медиа активно влиять на социально-политическую жизнь. Дональд Свонсон предложил новый термин «медиацентрированная демократия» для характеристики политической системы, в которой основная масса политической активности осуществляется с учётом СМИ, а общественность получает основное количество информации из создаваемых ими репортажей [1.С.153].

Интернет определяет во многом новостийные ценности, создавая определённый контент. Причём, представлять политику в нём можно по-разному. В одном случае она может носить сакральный, а в другом случае банальный или даже коррумпированный характер. Процессы демократизации и плюрализации общества характеризуются возрастанием и расширением коммуникационного политического пространства, в том числе включением интернет-коммуникаций в повседневную практику.

Такой тип коммуникации становится не только эффективным инструментом передачи и распространения информации, а также действенным средством мобилизации. Развитие интернет-медиа, как нового эффективного коммуникационного канала, усиливает гражданское общество. Сведения политического характера в интернет-коммуникациях распространяются молниеносно и по различным каналам. Медиа-системы, функционируя в политической системе, становятся её элементами, структурно модернизируя национальное медиапространство.

Социологические опросы в разных странах свидетельствуют о возрастании влияния сети интернет на политическое развитие страны. Так по свидетельствам «World Internet Project International Report» на вопрос о том, что при использовании интернета «граждане имеют больше политической власти», утвердительно ответили – 66% граждан в Республике Чили, 35% - в Израиле, 34% - в США, 33% - в Португалии. С тезисом о том, что «при использовании интернета граждане получают больше информации о правительстве своей страны» согласились 41% - в Республике Польша, 37% - в Португалии, 29% в США. С тезисом о том, что «при использовании сети интернет граждане лучше понимают политику» - согласны 58% граждан США, 39% граждан Республики Польша, 38% граждан Швеции. И, наконец, опрос подтвердил, что интернет влияет на политическое развитие, вследствие чего политики больше заботятся о гражданах своей страны - 45% граждан Португалии, 32% - Израиля, 31% - Республики Польша [2.С.135]

XXI век начался с нового витка развития интернета – появились блоги и микроблоги. По-сути произошла коммуникативная революция – потребители – граждане стали общаться с государством практически без посредников. Быстрое развитие интернета привело к тому, что традиционные формы политической коммуникации приобрели кардинально новый вид. Интернет и блогосфера – быстрорастущее и энергетически насыщенное политизированное

пространство, которое ломает политические стереотипы, используя иную политическую фразеологию. Понятия «государство», «партия», «гражданин», «СМИ» и др. фактически меняют свой смысл в новой виртуальной реальности. Блоги способны изменить политику. Термином «блог», как сокращение от английского «weblog» - запись событий в сети, стали называть периодически обновляемый журнал с возможностью комментирования информации другими пользователями. Блог часто обновляется, имеет интерактивный характер, он динамичен и создаёт видимость приватности. Блогосфера - не только способ для общения, но и новая коммуникационная сеть, которая одновременно играет роль общественной площадки, на которой люди могут обмениваться мнениями, комментариями и высказывать своё отношение к действиям власти. Фактически это своеобразное демократическое пространство, которое делает политику более открытой для новых пользователей.

Вместе с тем перспективы интернета не только в том, чтобы сделать политические связи и потоки информации более эффективными и прозрачными, а и в том, чтобы использовать любые возможности для расширения участия граждан в политических процессах. Новые каналы коммуникации дают возможность усилить базовые политические институты, которые объединяют граждан в государство.

Появление независимых блоггеров – автономных производителей интернет-контента, позволило персонифицировать информационное пространство. Блоги – любое личное, интенсивное и интерактивное присутствие индивидуума в сети, которое может структурно выразиться на сайте, на странице в интернете, в одном или нескольких форумах [3. С.286].

С появлением блогов исчезла односторонняя политическая коммуникация, которая прежде доминировала. Теперь политик получил возможность открытого прямого общения с населением. Пользователи интернета могут не только быстро ознакомиться с информацией о политике или какой-либо политической ситуации, а и прокомментировать её, высказав своё отношение – поддержать или не поддержать. Государственные руководители, использующие активно возможности Интернета для налаживания прямой связи с гражданами, не только приобретают большую популярность в обществе, но тем самым легитимизируют государственную власть.

Исследователи отмечают, что принципы работы новых медиа основаны на прозрачности, открытости, доступности информации, что действительно демократизирует политические коммуникации, повышая их значение в политических процессах. Поскольку средства массовой информации – традиционный канал формирования общественного мнения, то интернет-блоги – своего рода маленьких личные СМИ. Это новое явление с одной стороны значительно упрощает коммуникативные связи, а с другой – усложняет. Если ранее традиционные государственные издания пропагандировали официальную точку зрения и происходила мобилизация масс властью, то новые медиа составили серьёзную конкуренцию. Это существенно расширило возможности политического участия граждан.

Блоги становятся площадками для политических сражений. Они активно используются во время избирательных кампаний. Классической стала избирательная кампания в США 2008 года, когда социальные СМИ активно использовались кандидатами для привлечения сторонников.

Интернет по-сути активно формирует гражданское общество. Его сегодня называют оппозиционной СМИ-системой. Можно привести много примеров, когда блоггеры становились организаторами больших потрясений в обществе – Болотная площадь в Москве, площадь Тахрир в Египте, волнения в Стамбуле и др. Справедливости ради следует отметить, что влияние интернета на революционные процессы в арабских странах несколько преувеличено. Это связано прежде всего с тем, что число пользователей не столь велико, чтобы вызвать саму революцию, или сформировать идеологию. Но всё же мобилизационную роль социальных сетей эти события подтвердили. М. Глэдвелл пишет о «новом типе

активизма», который появился благодаря интернету. Но этот активизм не создаётся самим интернетом, с помощью новых технологий упрощается сам процесс организации выступлений, их координация и контроль. Но создать только с помощью интернета революционную массу вряд ли возможно [4. С.6].

Нельзя недооценивать и риски, возникающие в связи с этим. Интернет становится инструментом борьбы за власть. Он не только формирует новую политическую повестку дня, задаёт тональность политического диалога в обществе, помогает обществу самоорганизоваться, но и формирует новую политическую культуру. Г.Рейнгольд подчёркивал, что развивающиеся новые способы коммуникации могут влиять на общественные отношения двояким образом. Ибо при определённых обстоятельствах они могут разрушать общественные устои, выступая дестабилизирующей силой, путём поддержки экстремистских действий, или публикации компромата. Достаточно вспомнить какие политические скандалы разразились в связи с публикациями сайта WikiLeaks. Джулиан Ассандж стал широко известным после обнародования засекреченных сведений о войне в Афганистане. Напомним, что согласно документам, опубликованным на сайте, представители пакистанской разведки тайно встречались с руководителями штабов с целью организации войны против США и их союзников в Афганистане. Но в результате ничего не произошло, никто не пострадал, никого не арестовали, не посадили в тюрьму. НАТО как бомбили афганские кишлаки, так и продолжили бомбить. А значит, якобы секретные материалы, поданные как сенсация, на самом деле оказались не более чем дезинформация. Этот сайт и сегодня продолжает работать, когда следует, он выдаёт очередную порцию сенсационного компромата.

Занимаясь по-сути и планированием новостей, интернет в известной степени ограничивает доступ к информации, что разрушительно действует не только на принципы демократического плюрализма, но и на психику человека. Новостийное планирование намного больше зависит от запросов читателей – потребителей контента, чем от власти. Вместе с тем, политикам необходимо освещение в СМИ, поэтому они вынуждены принимать новые правила. Они достаточно активно используют интернет в целях воздействия на электорат.

Особое внимание требует правовое регулирование интернета, прежде всего, конфиденциальность информации, права личности, проблемы компромата и откровенной лжи, авторское право и др. Существуют и риски, связанные с проблемами электронной демократии. Общество делится на тех, кто имеет доступ к сети интернет, и тех, кто лишён такой возможности. Это приводит к неравенству информированности, что так же влияет на формирование политической культуры. Новые технологии коммуникаций одновременно предоставляют разнонаправленные возможности. С одной стороны, когда доступ к информации недостаточно широкий, существует угроза манипуляции обществом. С другой, чем больше информации имеет индивид, тем шире его возможности. Правящая элита получает возможность влияния как на индивидуума, так и на группы и общество в целом. Манипуляция – это своего рода особый вид социального управления человеческим поведением, целью которого является изменение базовых установок и ценностей человека, без применения открытого насилия. Манипулятор воздействует на сознание человека, тем самым определяя его возможное поведение. Таким образом, любая технология манипуляции ставит своей целью управлять человеком, оказывая существенное влияние на формирование его политической культуры. Манипулирование в сети интернет это достаточно сложный процесс и состоит из различных способов и техник : искажение и интерпретация информации, наклеивание ярлыков, разнообразные лингвистические и символические манипуляции, так называемая «спираль умолчания», слухи, сплетни, эксплуатация человеческих слабостей, страхов и т.п. [4. С. 3].

Говоря о рисках, следует отметить, что для любой власти интернет является

своеобразным инструментом контроля над гражданами, включая блокировку опасного контента (не всегда оформленного законодательно).

Следует учитывать и большой информационный разрыв между центром страны, городами-миллионниками и периферией, что выражается в количестве постоянных пользователей сети, их активности и доверии.

Можно с уверенностью утверждать, что с помощью новых интернет-технологий формируется поколение граждан, привыкших самовыражаться и участвовать в обсуждении любых вопросов, высказывать собственную точку зрения по тем или иным проблемам и проявляющих интерес к происходящим вокруг них событиям.

Список использованной литературы.

1. Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Лиллекер Д. [Пер. с англ. С.И. Остнек] – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2010. – 300с.
2. World Internet Project International Report Third Edition [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.digitalcenter.org/WIP2012/2012_wip_report_third.pdf
3. Политическая коммуникативистика: теория, методология и практика / под ред. Л.Н. Тимофеевой. – М.: Российская ассоциация политической науки (РАПН); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 327с.
4. Урсу Н.С. Технологии манипулирования в сети Интернет / Н.С. Урсу. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://mir-politika.ru>

Дата надходження до редакції: 07.05.13

І.Г.Оніщенко І

ІНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядається інтернет як ефективний канал політичної комунікації, аналізуються різні аспекти впливу інтернет-технологій на формування політичної культури.

Ключові слова: *інтернет, комунікації, політична культура, медіапростір, маніпулювання.*

I.G.Onishenko

INTERNET TECHNOLOGY FOR FORMATION OF POLITICAL CULTURE

The article is focused on the Internet as an effective channel of political communication, examines various aspects of the impact of Internet technologies on the formation of political culture.

Keywords: *Internet, communication, political culture, media, and manipulation*

УДК 171.023

Е.П.Полищук

ЦЕННОСТНЫЙ МИР "ЧЕЛОВЕКА ЭСТЕТИЧЕСКОГО" И "ЧЕЛОВЕКА СТАНДАРТИЗИРОВАННОГО", ИЛИ ФЕНОМЕН ЭСТЕТИЧЕСКОГО СЕНСИТИВИЗМА

Проанализированы основные черты украинского национального характера, которые детерминированы определенными своеобразными чертами украинской культуры. И утверждается, что важнейшим элементом национальной художественно-эстетической традиции есть ориентация на идеал прекрасного.

По мнению автора, здесь речь идет о детерминированности украинского национального характера и украинского искусства спецификой мышления, как ценностного по своей сути. Такое мышление представляет собой своеобразный синтез стратегий

художественного, філософського і магічного мислення. Подібне мислення обумовлено, прежде всего, опытом эстетического сенситивизма. Именно проявления эстетического сенситивизма, а не сентиментализм, должны рассматриваться как ведущий признак украинского национального характера.

Особенности мировоззренческих и ценностных ориентаций подобного ценностного мышления ярко представлены у таких художников, как Мария Приймаченко, Екатерина Билокур, Татьяна Яблонская и другие.

Ключевые слова: *ценностное мышление, эстетическая антропология, эстетический сенситивизм, "Человек эстетический", "Человек стандартизированный".*

Унификация образа жизни современного человека, а это относится и к украинскому обществу, – это факт, с который следует считаться. Но унификация – это всегда потеря многообразия в противовес однообразию, однотипности. И как здесь не вспомнить, возможно и не с иронией, но грустью, фильм Э. Рязанова "С легким паром, или ирония судьбы", главный герой которой, не зависимо где он находился – в Москве или другом городе, не заметил особого отличия не в названии улиц, расположении и фасадах домов, убранстве квартиры или наборе стандартных предметов, необходимых для жизни. Это и есть, по нашему мнению, образное представление о бытии HOMO STANDARTUS, как феномене современности.

И "Человек стандартизированный", если позволительно так его назвать, имеет довольно ограниченный, в плане многообразия, а также предсказуемый набор желаний, предпочтений и т.д. Но при этом от скуки его, конечно, избавляют не только "походы в баню", сейчас не последнюю роль играет, например, Internet. Современник, ведь, имеет довольно много свободного времени, которое не всегда знает, чем бы занять, и более полагается на то, что предложено другими в доступной, довольно легко достигаемой форме. Но параллельно в социуме существуют и другие культурные феномены, например "Человек эстетический" (взять, к примеру, традиционные культурные стандарты японского общества).

Поэтому, как цель данного исследования, рассматривается феномен эстетического сенситивизма (прежде всего на примере украинской национально-культурной традиции), который обуславливает существование людей, ценностный мир которых дает возможность рассматриваться их как "Человека эстетического". Учитывая степень распространения такого феномена можно даже утверждать о существовании подобной субкультуры в некоторых современных обществах, с особым ценностным ядром, стандартами жизни, ментальностью и т.д.

Совершенно очевидно, что в повседневной жизни HOMO STANDARTUS ценит стандарт – всегда нечто усредненное, но популярное на данный момент времени в референтной для него группе. Правда, закономерно, возникает вопрос о ценностях самой референтной группы. Тем более, что в условиях массовой культуры, - это не всегда семья, ее ценности и идеалы, традиционные для определенной нации или этнической группы стандарты жизни. Можно поэтому утверждать об определенном социально-культурном феномене, в основе которого лежит не только меркантилизм или вещизм, но и желание упрощения, как наиболее важной ценностной ориентации "Человека стандартизированного". Однако следует учитывать, что каждый человек может рассматриваться как "собственник уникального, интеллектуального и физического потенциала, главная продуктивная сила и основа экономического развития в обществе" [1], поэтому, с другой стороны, существование человека как HOMO STANDARTUS – это бытие ни одного, десятка или тысячи индивидов. Это существование определенной субкультуры в модусе, отличном от того, который предполагает наличная национально-культурная традиция. В связи с этим приобретает особую значимость и требует проработки со стороны специалистов различных отраслей знания, прежде культурологов, эстетиков, этнографов, политологов, социологов, вопрос о

других возможных модусах существования человека в лоне современной цивилизации. Особенно тех специалистов, которые учитывают роль наработок национально-культурной традиции, которые и давали возможность определенной группе, этносу, нации выживать в перипетиях жизни на протяжении длительного времени.

Для данного исследования, прежде всего, важна идея ценности равнодушия, как основы появления эстетических предпочтений человека, провозглашенная А. Канарским, которая нами рассматривается через оппозицию "витафилии/некрофилии" (Э. Фромм) при анализе современных культурных процессов. При рассмотрении развития современной духовной культуры европейских стран в контексте идеи равнодушия, как основы появления эстетического начала в жизни человека или группы, привлекает внимание такой момент: избыточность информационных потоков, в которых вынужден существовать современник "приводит к возникновению безразличия, как защитного барьера, предотвращающего разрушение психики человека. <...> Все это объясняет неэффективность наработанных культурой традиционных художественных форм..."[2] И как следствие – возрастание количества современников, которых условно можно рассматривать как "Человека стандартизированного". Но подобное явление, кроме того, дает возможность утверждать, что здесь речь идет также о девальвации традиционных духовных ценностей. (И даже – о деградации человека как феномена жизни на планете Земля, учитывая, что разнообразность в природе – это источник выживаемости вида в целом). Поэтому при исследовании обратимся к этнографическому и искусствоведческому материалу.

Прежде всего, обратим внимание, что художественно-эстетическая традиция, наработанная конкретной культурой, не в последнюю очередь влияет на эстетические взгляды и деятельность конкретной личности, ибо транслирует эстетические идеалы, вкусы, взгляды, переживания, ценности от поколения к поколению (и выступает, вследствие этого, важным элементом национально-культурной идентичности сообщества). Кроме того, она влияет на наработку художественных идеалов, вкусов, ценностей конкретной эпохи или периода развития сообщества конкретного культурного региона. Ибо речь идет о функционировании эстетического сознания, как на уровне отдельной личности, так и на групповом уровне.

При этом важная для ее существования эстетическая деятельность представляет собой универсально-практическую, производственную форму человеческого равнодушия, фиксирующую чувственное отношение человека к действительности в аспекте развития его положительной оценки от пребывания в мире [3]. Но следует учитывать, что и эстетическая деятельность, и эстетическое сознание, и художественная культура определенной группы – это составляющие эстетосферы социума. И именно эстетосфера дает яркое представление о истории духовного развития человека и сообщества, выступая своеобразным "маркером" или "резонатором" запросов человеческой души, а также степени развития чувственной сферы человека при регуляции его отношений с миром.

Но вот когда речь идет о детерминанте существования личности, как первичного носителя эстетического момента в человеческой жизни, то следует говорить, как мы полагаем, о феномене эстетического сенситивизма. *Эстетический сенситивизм – это специфическая черта ментальности и ценностного ядра человека, обусловленная опорой на чувственную информацию при организации его отношений с внешним миром, которая обеспечивает заинтересованное отношение со стороны человека к внешнему миру и его предметной организации на основе совершенства предметных форм и их сочетаний.* И он стимулирует стремление жить в особом мире - лично ценном фрагменте действительности, как "организованном разнообразии" (В. Хогарт). Визуальность, в таком случае, выступает для него основой информационного обеспечения, но не только для ориентации человека в мире, но и проявления присутствия человека в нем, прежде всего на основе гармонии. Здесь эстетическое начало расценивается как признак совершенства, соразмерности и доступности

предмета человеку.

Поэтому полагаем, что эстетическая антропология, как направление современной эстетики и антропологии, должна изучать эстетический сенситивизм, как особенности и формы фиксации человеческого неравнодушия в сфере чувственной репрезентации предметов мира (и не только на основе анализа феноменов искусства). А предметное поле этнической культурологии, по нашему мнению, значительно обогатиться при изучении эстетического сенситивизма в особенностях функционирования эстетосферы конкретной общности людей, как важного элемента их культурной идентификации и самоидентификации. Ведь историю искусства, художественной культуры, других элементов "эстетосферы" (А. Пригорницкая) можно рассматривать как генезис духовной активности человека в целом. Укажем, что это касается и духовной жизни каждого сообщества. Следовательно, эстетические идеалы, ценности, чувства и т.п. выступают важным элементом существования как человека, так и нации, этноса. Если эстетический идеал является ценностным образованием, обусловленным особыми, духовными стремлениями людей - прежде всего стремлением к совершенному или прекрасному (на уровне формы) в объектах действительности, то его конкретное смысловое наполнение (как воображаемого, совокупного идеального образа) определяется как эстетическими ценностями и интересами конкретной личности, так и некоторой группы, в пределах которой и сформировалась эстетосфера, в которой пребывает конкретная личность. И следует учитывать, что речь идет о форме человеческого волеизъявления, а не просто мировоззренческом представлении или оценке. Поэтому эстетический момент жизни, и следует это подчеркнуть, есть своеобразным маркером степени духовного развития и человека, и группы, а также вектора его направленности.

Как пример попытаемся рассмотреть истоки эстетического сенситивизма в украинской культуре. При сравнении ее мировоззренческого и ценностного ядра с другими европейскими культурами можно указать на некоторые общие черты культур славянского "культурного круга", а также подчеркнуть и наличие сугубо украинской специфики. Чувственное благоговение перед жизнью как линия поведения и мировоззренческое отношение, вслед за П. Юкевичем, традиционно называют кордоцентризмом. Исследователями подчеркивается, что такая черта украинской культуры зависит существенным образом от антропоцентризма как еще одной ее ведущей мировоззренческой позиции (С. Крымский, М. Попович, В. Табачковский, Д. Чижевский). Это отслеживается: в произведениях искусства и артефактах старокиевского периода, и находит дальнейшее выражение в творчестве Г. Сковороды или П. Юркевича, Леси Украинки, других деятелей культуры или искусства. И антропоцентризм украинского мировоззрения обусловлен с идейной стороны архетипом софийности мира, столь ярко представленным в искусстве барокко (например, гравюры Г. Левицкого с изображением мира как цветущего сада-космоса) или необарокко киевского Хрещатика и т.п. Однако отметим его несомненную связь и с гилозоизмом, как признанием единства человека и природы. (Поэтому, вряд ли эстетический сенситивизм в национальном характере, как и стремление к развитой символизации, обусловлены исключительно практикою социально-культурного взаимодействия предков украинцев и жителей Византии). И следует, учитывать, что на землях современной Украины фиксируется довольно стойкое убеждение о ценности магии и важности при этом эстетизированного обряда при реализации магического действия - "примовляння". Поэтому можно указать также на довольно развитую магическую составную мышления многих украинцев, что дало повод В. Малахову даже утверждать, что это "люди идола", а не "люди иконы. Кроме того, стоит напомнить и о феномене пограничья, с которым постоянно сталкивались и далекие предки украинцев, и сами украинцы в недалеком прошлом, поэтому лес мог представляться защитой, а не только источником пищи или других ресурсов, и поэтому восприниматься сугубо положительно, отсюда и особое

восприятие природы как ее почитание.

Другими словами, здесь речь идет о *важности чувственной сферы человека при регуляции его отношений с миром* (природными и социальными объектами). Поэтому отметим, что важность символизации здесь может детерминироваться спецификой ментальности человека, обусловленной опорой на чувственную информацию при организации его отношений с внешним миром, особенно эстетическими проявлениями жизни. (Предлагаем поэтому обозначать подобное явление как *эстетический сенситивизм* и учитывать, что именно он побуждает в дальнейшем личность к эстетическому развитию, а также к своеобразному мироощущению и мироотношению).

Как пример, вспомним: мозаики и фрески Софии Киевской или иконопись княжеского периода периода, книжные миниатюры, изделия декоративно-прикладного характера, ювелирные украшения и т.п. Они ярко свидетельствуют как о самобытности вкусов наших предков, так и их принципиальное отличие от византийской культуры, да и других тоже. Произведения декоративно-прикладного искусства свидетельствуют о значительной экспрессивности, богатейшем воображении и развитом художественном вкусе наших предков, а также самобытности их эстетических идеалов и ценностей. Кроме того, следует обратить внимание, что со времен Киевской Руси и до начала XX в. украшались не только предметы культа или роскоши, но и одежда, жилье, предметы повседневного обихода, оружие и конская сбруя не одной только элиты, а широких масс людей. Здесь декоративно-прикладное искусство всегда имело демократичный характер распространения. И следует подчеркнуть еще один важный момент национальной культуры: украшалась и среда, непосредственно окружавшая жилье (цветники для красоты местности – "щоб око милували"). Поэтому социальная среда и стимулировала существование большинства членов такого социума именно в формате "Человека эстетического" (исключением были маргиналы, или жить приходилось в период больших социальных потрясений).

Следовательно, можем утверждать, что при решении повседневных-практических задач украинцам важен чувственный компонент, как мировоззрения или ценностной сферы, так и мотивации мышления и действий, что обусловлено, прежде всего, желанием украсить непосредственное место обитания, которое должно быть эстетически привлекательными. Другими словами, своеобразной чертой украинской культуры, что особенно проявляется в ее художественной составляющей, является четко проявленный эстетический сенситивизм национального характера. Именно он обеспечивает заинтересованное отношение к внешнему миру и его предметной организации со стороны человека, в пределах его возможностей, разумеется, а не сентиментализм. Поэтому украинец, который организует свою жизнь, учитывая наличную традицию, стремится жить в особом мире, для него важно эстетическое начало как признак совершенства, соразмерности и, что важно, доступности человеку. (Это в значительной мере и обуславливает, по нашему мнению, особенности украинской культуры). Представление о важности подобного для украинского национального характера дают произведения искусства – в них доминантным есть идеал прекрасного. Что бы глубже это понять стоит посмотреть хотя бы картины Марии Примаченко или Екатерины Билокур, Ивана Труша или Татьяны Яблонской, Олега Стельмахова и многих других, или почитать, например, "Солнечные кларнеты" Павла Тычины. Настроение, которое возникает в этом случае, конечно условно, можно назвать похожим на "солнечный зайчик".

Как итог укажем, повседневные реалии жизни обычного человека в Украине во второй половине XX века вызывают определенное беспокойство, поскольку можно утверждать, что они девальвируют своеобразие национально-культурной эстетической традиции. И подобное обусловлено, не в последнюю очередь, тенденциями униформизма во времена тоталитаризма и процессами глобализации, в которые сегодня вовлекается Украина. Кроме того, утверждаем о наличии угрозы национальной идентичности в условиях массовой культуры из-за нивелирования украинских эстетических и других национально-культурных

ідеалів, цінностей, традиції в цілому, прежде всего со стороны СМІ, медиа-арта, реклами і т.п. Последніе создаються на основе отличных национально-культурных традицій (прежде всего англо-саксонской и русской) и нацелены на распространение стандартов и цінностей, которые не всегда совпадают с отечественными. И вряд ли предвидеться диалог между "Человеком стандартизированным" и "Человеком эстетическим" в таких условиях, что чревато не только возрастанием степени непонимания между различными слоями общества вследствие разности уровня дохода, но также и отличий ценностной сферы и способа жизни. И это будут разные социально-культурные миры на групповом уровне представления. Как говорить, в известной грузинской пословице: сокол и ласточка летают в небесах, но небеса у них разные. Относительно современного украинского общества следует помнить, что более 95 % его членов могут и будут отличаться, прежде всего, в последнем аспекте – разности мировоззренческих и ценностных установок, а также стандартах и способе жизни (учитывая, что прослойка среднего класса здесь сейчас слишком невелика, а количество действительно богатых людей чрезмерно незначительно).

Список использованной литературы.

1. Богоявленская Ю., Шапошников К. Институциональные трансформации современных экономических систем / Юлия Богоявленская, Константин Шапошников // Management theory and studies for rural business and infrastructure development, 2011, Nr. 1 (25), С. 55. -ISSN 1822-6760.
2. Бойко Н.В. Моральнісний критерій оцінки сучасних явищ художньої дійсності // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої літератури: зб. наук. праць. – Вип. XI. – Ч.1. – К.: Міленіум, 2003. – С. 202.
3. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса. Генезис чувственной культуры / А. С. Канарский. – К.: Вища школа, 1982. – 191 с.; Канарский А.С. Диалектика эстетического процесса. Диалектика эстетического как теория чувственного познания / А. С. Канарский. – К.: Вища школа, 1979. – 215 с.

О.П. Поліщук

ЦІННІСНИЙ МИР "ЛЮДИНИ ЕСТЕТИЧНОГО" І "ЛЮДИНИ СТАНДАРТУ", АБО ФЕНОМЕН ЕСТЕТИЧНОГО СЕНСІТІВІЗМУ

Проаналізовано основні риси українського національного характеру, які детерміновані певними своєрідними рисами української культури. І стверджується, що найважливішим елементом національної художньо-естетичної традиції є оперття на ідеал прекрасного.

На думку автора йдеться наразі й про детермінування українського національного характеру й українського мистецтва специфікою мислення, як ціннісного за суттю. Подібне мислення представляє собою поєднання стратегій художнього, філософського і магічного мислення. Таке ціннісне мислення зумовлене, насамперед, досвідом естетичного сенситивізму.

Особливості світоглядних й ціннісних орієнтацій подібного ціннісного мислення яскраво репрезентовані творчістю таких митців, як Марія Приймаченко, Катерина Білокур, Тетяна Яблонська та ін.

Ключові слова: ціннісне мислення, естетична антропологія, естетичний сенситивізм, "Людина естетична", "Людина стандартизована".

О.Р. Polishchuk

THE WORLD IN VALUES OF THE "AESTHETICAL PERSON" AND "STANDARDIZED PERSON" OR PHENOMENON OF 'AESTHETICAL SENSITIVITY'

The article is devoted to the problem of the aesthetical main feature of the Ukrainian national character which determined the art national culture. Also it is considered the domination of beauty's ideal in the Ukrainian aesthetical and artistical tradition.

The author considers extraordinary thinking as thinking in values has the great influence to

Ukrainian national character and Ukrainian national art. Its thinking has the simultaneous use of the strategies of artistic, philosophical and magical thinking as their synthesis. Such thinking in values always brings with a subtle experience of 'aesthetical sensitivity'. The development of 'aesthetical sensitivity' is its courser but not sentimentalism as main feature of the Ukrainian national character.

The world-outlook and value orientations as the main features in person's thinking in values by such Ukrainian painters as Maria Prymachenko, Kateryna Bilokur and Tetyana Yablonska and others are researched in this article too.

Key words: *Thinking in value, aesthetical Anthropology, "aesthetical Sensitivity", "Aesthetical Person", "Standardized Person".*

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 070.489:7 «192»
Г.І.Батичко

УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ В ДЗЕРКАЛІ МИСТЕЦЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

В умовах трансформації культурного простору, мистецтво стає одним з інтегруючих чинників, здатних забезпечити формування нової парадигми світосприйняття. Саме тому дискусії на сторінках мистецької періодики є важливим матеріалом для виявлення параметрів структурування нової художньої системи, отже й естетичних смаків. Становлення українського культурного простору першої чверті ХХ століття відбувалося в умовах гострої полеміки між представниками естетизму європейського типу і прихильниками революційного мистецтва ідеологічного спрямування. Інституалізація мистецького руху у вигляді уніфікованих творчих спілок стала свідченням сформованості культурного простору тоталітарного типу.

***Ключові слова:** мистецькі спілки, мистецька періодика, естетизм, ідеологія, тоталітаризм, парадигма.*

В житті кожного народу певні етапи розвитку мають ключове значення для формування національної свідомості. Ці етапи набувають знакового характеру і вважаються витоками національного. Не випадково, що до вивчення сутності такої доби повертаються неодноразово, оскільки саме вона стає експертизою для виявлення як позитивної, так і негативної динаміки подальшого культурного розвитку. Такими періодами української історії культури залишаються барокова доба і перша чверть ХХ століття. Саме останній період, образно названий пізніше Розстріляним Відродженням, став, на нашу думку, знаковим етапом становлення модерного українського культурного простору, першою спробою втілити в життя «український національний проект» на основі формування нової, державницької, моделі світосприйняття.

Специфіка українського культурного простору (розчленованість між двома імперіями протягом тривалого часу, рубіжність, ідеологізованість) значно ускладнили культурні процеси, надали їм суперечливості та унікального забарвлення на регіональному рівні. В умовах трансформації культурного простору, мистецтво стає одним з інтегруючих чинників, здатних забезпечити формування нової парадигми світосприйняття, оскільки саме творчість дозволяє досягнути світ ідей. Не випадково, що європейський соціокультурний феномен – неформальне угруповання однодумців, спрямоване на здійснення культурницьких проектів – набуває на українському тлі роль модератора національного руху, надаючи йому «будительсько – місіонерського» забарвлення.

Елітарність національного проекту, спрямованого згори-вниз, створювала необхідність заповнення естетичного вакууму на основі налагодження комунікації між митцями та публікою. На межі століть означений діалог на європейському рівні вже почали успішно виконувати мистецькі періодичні видання. Закономірно, що і становлення нового типу художніх відносин потребувало аналогічних проектів на вітчизняному ґрунті. Мистецькі видання цього часу стають своєрідним індикатором настроїв найбільш чутливої

верстви – художньої інтелігенції, своєрідним дзеркалом, в якому відбивалися, інколи навіть в гіперболізованому вигляді, настрої і тенденції буремної доби. Саме тому аналіз дискусій, що точилися на сторінках мистецької періодики цього часу, є важливим матеріалом для виявлення параметрів структурування нової художньої системи, отже й естетичних смаків. Цим здебільшого і обумовлений вибір даної теми.

На сьогодні існує безліч досліджень, що присвячені виявленню особливостей розвитку українського мистецтва першої чверті ХХ століття. Водночас, поява нового емпіричного матеріалу (публікація матеріалів виставок, критичних нарисів), зняття ідеологічних заборон із низки гуманітарних досліджень, відкриття вільного доступу до архівів і праць раніше заборонених вітчизняних та зарубіжних учених, - створюють передумови для появи нових дискурсів в осмисленні цього часу. Наслідком стають системні дослідження, предметом аналізу яких виступає діяльність неформальних творчих об'єднань, а отже і висвітлення її в мистецькій періодиці України. Спроба проаналізувати явище в діяхронному ракурсі та оцінити значення творчого об'єднання для розвитку української художньої культури представлена в монографії Г. Романенко та В. Шейка «Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір [9]. Істотним чинником для усвідомлення сутності українського мистецтва як цілісного явища став довідник - антологія мистецько-критичної думки «Українські мистецькі виставки у Львові (1919-1939)», виданий у 2011 році [13]. В кожному з означених досліджень мистецька періодика розглядається побіжно, суто як комунікативний канал, що дозволяв транслювати інформацію щодо діяльності мистецьких угруповань на суспільний загал. Саме тому системного аналізу змін в контенті інформаційного джерела автори не проводили. З іншого боку, мистецька періодика вивчається і як джерело для вивчення проблеми становлення художньої критики, видавничої справи. Розвідки такого типу [5;6] акцентують увагу на інших параметрах видання (тираж, оформлення, редакційні статті), приділяючи лише ескізно увагу сутності динаміки змістовного контенту. Метою даної розвідки є системний аналіз мистецької періодики з точки зору відображення динаміки становлення вітчизняного культурного простору першої чверті ХХ століття.

Історична дистанція дозволяє сьогодні оцінити особливості української культури тієї буремної доби. Фронтирність вітчизняного культурного простору спричинила активні пошуки національного ідеалу як системостворюючого чинника культурного розвитку. Боротьба за ствердження національної ідеї, як духовної концепції національної свідомості та основи стратегічної мети розвитку нації, почалася на теренах України задовго до революційних подій 1917 року. Але на межі ХІХ та ХХ ст. українські демократичні сили діяли в умовах протистояння утискам з боку російського імперіалізму, що призвело до їх гуртування.

Неабияким чинником цього гуртування стала практика видання «товстих журналів», часописів спочатку універсального характеру, які потім диференціювалися відповідно до соціокультурних умов. Одним з національно-забарвлених часописів суспільно-політичного спрямування стає «Украинская жизнь», журнал, видання якого здійснювалося протягом 1912-1917 років в Москві російською мовою завдяки зусиллям видавця і адміністратора Я.Шереметинського. Метою видання було не тільки ознайомлення читачів з явищами української культури, а й піднесення національної свідомості шляхом обговорення болючих проблем, найважливішою з яких, на думку редакторів, було просвітництво. «Народная темнота, обусловленная нерациональностью начальной школы, является незаживающей раной в организме украинского народа», - наголошується в редакційній статті 1913 року [14]. Одним з засобів подолання вказаної проблеми стає увага до національного мистецького розвитку, а координація зусиль делегується часописам, які стають важливим чинником інформаційного простору починаючи з 1905 року, коли послаблення цензурних утисків створило більш сприятливу атмосферу для видавничої діяльності на теренах України.

Часопис в цей період розглядається як важливий чинник просвітницької діяльності. Саме тому до видання літературно-мистецьких журналів долучаються знакові для української культури постаті. Серед них М.Грушевський, І.Труш, І.Франко тощо. Найбільшого впливу на громадськість в цей час досягали ті видання, які зберегли універсальність, поєднуючи просвітницьку діяльність з науковими розвідками. Серед них – «Літературно-Науковий Вістник», часопис, видання якого було розпочато за ініціативи М. Грушевського у Львові у 1898р. з нагоди 100-літнього ювілею «Енеїди» І. П. Котляревського. Видавництво часопису тривало з перервами до 1932 року. Змінювалося місце видання (з 1907 по 1914, таз 1917 по 1919 видається у м. Києві), склад редакційної колегії (місце М.Грушевського з 1912 р. перейшло до Л. Старицької-Черняхівської, а згодом – до О.Олеся), але не змінювалося спрямування часопису, головним завданням якого залишалося «створити цілісне видання з українознавства» [5,с.12]. Завдяки такому спрямуванню до роботи в часописі долучалася талановита молодь (М Рильський, Я. Савченко, П. Тичина, М. Івченко, Ю. Іванов-Меженко), означена послідовність дій призвела і до заборони видання у 1920 році більшовиками.

Близьким за тональністю публікацій та призначенням був і «Сніп» (1912-1913)– літературно-художній громадський часопис, що видавався у м.Харкові. Саме в часописі було надруковано Статут Українського ім. Квітки-Основ'яненка літературно-мистецького етнографічного товариства у Харкові, яке мало на меті надати можливість своїм членам, що цікавляться українознавством, проводити вільний час «приємно і корисно». Реферати, бесіди, подорожі, часописи, вечорниці й концерти, запрошення видатних українців, - ось асортимент заходів, завдяки яким Товариство планувало здійснити прорив в галузі становлення української культури. Але, на жаль задуми не завжди здійснювалися. Так аналіз номерів часопису за 1912 рік свідчить, що запланована подорож на могилу Т.Шевченка не здійснилася «в зв'язку з малою кількістю бажаючих». «Справді ми байдужі навіть тоді, коли мова йде про наші розваги. Либонь незабаром переробимося зовсім на ходячі трупи», - з розпачем зазначає редактор [11, с.8] .

Отже. часописи універсального спрямування на початку ХХ століття виконували здебільшого дві функції: освітня і когнітивна. Поява ж критичних статей, присвячених мистецтву, розширила функціональне призначення часописів за рахунок естетичної складової. Критика була спрямована в основному проти течії «Мистецтво заради мистецтва» як такої, що не відповідала ідейним настановам народності. Загострення соціальних протиріч згодом призвело до прагнення підсилити власну позицію шляхом перенесення в сферу мистецтва засобів партійної боротьби, що сприяло інституалізації мистецького культурного простору. Роль друкованого слова, гуртування навколо журналів вже стало традицією. Саме тому активним «самостійним гравцем» в культурному просторі стають часописи мистецького спрямування. Аналізуючи особливості висвітлення естетичної проблематики в мистецьких виданнях, переконуєшся, що їх можна чітко розподілити на дві групи за хронологічної ознакою.

До першої будуть віднесені ті, видавництво яких здійснювалося в дореволюційну добу. Це, здебільшого російськомовні видання: «В мире искусств» (1907–1910), «Искусство и печатное дело» (1909–1910), «Искусство: живопись, графика, художественная печать»(1911–1912), «Искусство в Южной России» (1913–1914). Водночас, популярними серед української інтелігенції залишалися й часописи, що видавалися Москві та Петербурзі, зокрема «Аполлон» (1909-1917), «Золотое руно» 1906-1909), «Вопросы жизни» (правонаступник журналу «Новый путь»). Популярність цих видань була обумовлена тим, що на їх шпальтах обговорювалися завдання нового мистецтва у вигляді маніфестації поглядів. Так, у першому числі журналу «Вопросы жизни» за 1905 рік М.Бердяев наголошує: «Наш журнал носит новое название (о многом говорит и ко многому обязывает). Главная задача – противостояние политическому надзору. Журнал уделяет внимание вопросам духовной жизни, философии, этики, эстетики»[2,с.311]. Окрім вказаного, видання

активно протистоїть і своїм попередникам, зокрема виданню «Мир искусства», яке М.Бердяєв звинувачує в тому, що цей журнал «стар, разборчив и брезглив. Искусство хочет быть молодым и увлекающимся» [2,с.312]. Натомість такі видання, як «Аполлон» (редактор С.Маковський) приділяють увагу аналізу сучасного російського мистецтва, продовжуючи в цьому сенсі традицію започатковану журналом «Мир искусства». Зокрема С.Маковський спрямовує критику на адресу критичного реалізму і яскравого представника цього напрямку Товариства пересувних виставок, зазначаючи, що «передвижнические женщины курсистки и матери превратятся для грядущих поколений в неприятную мазню и никому не будут напоминать черты милой прекрасной русской женщины» [7, с.23]. Означене видання залишається і аполагетом створення нового великого стилю. В першому числі за 1909 рік О.Бенуа наголошує: «Мы тоже (подобно Гете) переживаем агонию, в которой таится великая красота (и прямо астральная пышность) апофеоза и, смущенные переизбытком, мы кличем: еще, еще свету» [1, с.5]. «Хочется красоту снова сделать живой и общей, хочется жить в красоте, а не только поклоняться красивым и мертвым вещам. Пора перерасти иронию... Слагать имя (высокий стиль)» [1,с.10.] Як свідчить побіжний аналіз, полемічність залишається головною ознакою аналізованих видань, чим і вабить освічену публіку.

Українські ж мистецькі видання довоєнного періоду більш помірковано висвітлюють особливості художнього процесу і поступово знаходять свою нішу в процесі висвітлення мистецького життя. Так, часопис «Искусство в Южной России. Живопись, графика, художественная печать» віддає перевагу висвітленню історичних етапів становлення вітчизняного мистецтва та виявленню основних напрямів художньої освіти. Так, професор Г.Павлуцький, на прикладі аналізу діяльності Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої навчальної майстерні приділяє увагу художній освіті: «Нечего бояться европеизирования художественно-промышленного образования. Русский художник прикладного искусства, претворив в себе достижения Европы, как показало прошлое русского искусства всех областей, не может создать ничего нерусского и ненационального, если художественное образование и воспитание будут поставлены на культурных началах» [6, с.145.]. Розвідки ж професора М.Петрова присвячені історії іконопису, аналізу західно-європейського мистецтва, тобто мають просвітницький характер. Водночас, поступово в редакційних статтях означеного видання з'являються спроби окреслити шляхи розвитку нового мистецтва. Так, в редакційній статті першого числа 1913 року наголошується на принциповій відмінності російського мистецтва від його європейського аналога. «Перед каждым русским художником стоит выбор: или идти к чистой красоте и пережить трагедию одиночества или выбрать какое-либо знамя, чуждое искусству, и под прикрытием его провести свои идеалы. Последний путь опасен и многих изначальные уступки вкусам публики привели к трафарету». «Спасение мастера от гибели одиночества в России возможно лишь благодаря преданным искусству меценатам или сплочению настоящих художников в кружок для поддержки друг друга. В этом существенное отличие русской жизни от Парижа и даже Германии. Там идет борьба за направление. В России – борьба за красоту против мещанства». Идеалом такої боротьби стає для автора товариство «Світ мистецтва», аналізу діяльності якого присвячені статті в двох номерах журналу поспіль. Після ретельного аналізу автор наголошує, що «Світ мистецтва» не є ні школа, ні направлення, а тому і не може мати подражателів, ні увлекать за собою. Эта группа останется оздоравливающим моментом, своего рода маяком, к которому могут стремиться все те, кто ищет красоту, хотя бы в ущерб успеху и положению». Отже, довоєнні видання продовжують традицію російських мистецьких видань, критичні статті в них більш стримані та описові.

Перші пореволюційні місяці докорінно змінили ситуацію. Протягом 1917–1918 рр. були засновані інституції, що наочно втілювали мрію про самостійність культурного розвитку: Поява довгоочікуваної держави вимагала творчого осмислення, обґрунтування і художнього втілення національної ідеї, а формування державних інституцій надавало

впевненості щодо позитивної динаміки розвитку української національної культури. Саме тому домінантою культурного життя 20-х в Україні стала новизна. За влучним зауваженням С. Ейзенштейна, «почуття злетності» визначило спрямованість творчих пошуків. Поліцентрична структура культурного простору в умовах перехідності була реалізована через співіснування декількох світоглядних і художніх моделей, формування художньо-мистецьких центрів (Київ, Харків, Львів), значну активізацію художнього життя (організація виставок, лекцій, періодичних мистецьких видань). В цьому сенсі культурний процес 20-х сприймається як своєрідна сублимація державотворчої енергії суспільства в культуротворчу.

Не випадково шпальти мистецьких видань стають ареною боротьби, головне завдання якої створити нове вітчизняне мистецтво. Так, в редакційній статті часопису «Искусство» (1922 №1) з промовистою назвою «Искусство и базар» автор наголошує «Культура бывших угнетенных народов помещичье-царской России (украинцев, евреев и др.) развивалась под прессом политико-экономического «запрещения», эволюционировала крайне медленно, запаздывала в форме и содержании...Культура- основное орудие в руках возрождающегося народа, а искусство - барабанщик возрождения». А стаття М. Йогансена «Конструктивизм, яко мистецтво переходової доби», що побачила світ в журналі «Шляхи мистецтва», місячнику художнього сектору Головополітосвіти, наголошує на нагальних завданнях вітчизняних мистців: «Яке ж мистецтво пролетаріату? Замість роздрібленості – життя, диференціації – об'єднання, конструювання. Замість приватної власності – об'єднане господарювання, замість шматків натюрморту - жива конструкція мистецтва [4,с.36-37]. Підготовка фахівців нової формації стає потребою часу. Так, І. Врона вважає, що сучасному мистецтву необхідна «підготовка не просто фахівців, а художника мистця, творчого будівничого естетичних вартостей, який творить, або інтерпретує художні образи для передачі людському оточенню внутрішнього зворушення, яке його охоплює» [3,с.38].

Мистецькі видання стають рупором численних творчих угруповань, що активно впливали на формування художніх смаків публіки. Авангардні митці (представники об'єднань «Кільце», «Фламінго» «Гілея», «Блакитна лілея») прагнули наблизитися до «психологічної Європи» (М.Хвильовий), стати частиною світового культурного процесу шляхом новотворення в душі модернізму. Ключова роль в цьому процесі належала творчій еліті, як верстві, що здатна не тільки гостро відчувати суспільні потреби, а й оснащена необхідним досвідом європейськості, що стане запорукою для виконання епохальних завдань. Дійсно, в умовах відсутності системи вищої мистецької освіти, українські майстри здобували її в Кракові, Петербурзі, Варшаві, Відні, Мюнхені, Парижі, стаючи носіями новітніх здобутків європейського мистецтва. Пропаганда новітнього мистецтва в Салоні Іздебського (Одеса), залучення українських митців до виставкової діяльності в Парижі створювали необхідне підґрунтя для модернових пошуків. Саме тому й новітні пошуки українців (О.Екстер, О.Богомазова, О.Архипенка) дозволили дуже швидко таким українським містам, як Харків та Київ стати форпостами європейського авангарду. Прагнення створити нове національне мистецтво революційного забарвлення «згуртувало на певному етапі українських майстрів, змирило їх перед потребою оновлення мистецтва на стадії відкритого діалогу з масами», - зауважує дослідник українського авангарду К. Федорук [3,с.25]. Водночас, вплив авангардних течій був відчутним лише в мистецькому середовищі. І це було закономірним наслідком революційного спрямування пошуків авангардних майстрів. Відомий дослідник авангарду, представник константської теоретичної школи І. Смирнов зауважує: «Митець, який підкреслює у власній творчості трансформаційну вичерпаність панівної до цього часу літературної системи і прагне стати першовідкривачем (або провісником) іншої системи, обов'язково посідає виняткову позицію в обох — і у спростовуваній (негативне відчуження), і в стверджуваній (позитивне відчужування)»[10,с.99]. Саме це призвело згодом до виїзду за межі України як єдино

можливого рішення для лідерів авангардного мистецтва в умовах оформлення тоталітарної системи 30-х років.

До другого напрямку можна віднести художні сили, що проповідували створення національного українського мистецтва на широкій платформі, головним гаслом об'єднання яких повинна була стати зрозумілість художніх творів пересічній людині. Серед них досить численні і впливові організації – Товариство південно-руських художників (ТПРХ, Одеса 1899-1922), яке згодом перетворилося на Художнє товариство ім. К.Костанді (1922-1929), Асоціація художників Червоної України (АХЧУ, Київ, 1923-1931), Асоціація революційного мистецтва України (АРМУ, Київ, 1925-1932), Об'єднання сучасних митців України (ОСМУ, Київ 1927-1932).

Питання боротьби за впровадження української культури у світовий мистецький простір були широко обговорені на Всеукраїнському з'їзді АРМУ, що проходив 6–7 червня 1926 р. у Харкові. Водночас, єдність між формуваннями була ситуативною і реально приводила до спочатку прихованої, а потім і активної боротьби між АРМУ, АХЧУ, ОСМУ. Безкомпромісність позицій втілювалася в «запеклих дискусіях, максималістському запереченні альтернативних ідей, конкуренції за престижне місце в наскрізь революціонізованому суспільстві»[8, с.35].

Ареною боротьби стають мистецькі видання («Нова генерація», «Шляхи мистецтва» у Харкові, «Українське мистецтво» у Львові), на шпальтах яких авторитетні критики (М. Голубець, І. Врона) відстоюють позиції уподобаного ними творчого напрямку та угруповання. Пульсація мистецького життя, виставкова діяльність з презентацією естетичних платформ, гарячковість були проявами невпевненості в стабільності розвитку, відсутності єднаючого елемента. Численні згадані мистецькі об'єднання «переставали бути надійним засобом згуртування художніх сил. В мистецькому житті почали перемагати тенденції гурткової замкненості: інтереси своєї організації часом заступали загальні інтереси розвитку мистецтва» [12, с.31].

Отже, українська культура першої чверті ХХ століття яскраво демонструє формування широкої національної платформи шляхом заміни офіційної культури, новою національно забарвленою. Всі періодичні видання мистецького спрямування поєднує єдина тональність висловлень, в основі якої - пафос створення нової національної культури, яка б посіла чільне місце в європейському культурному просторі. Водночас, кардинальна протилежність поглядів, особливості регіональних умов, харизматичність деяких лідерів призвели до різноспрямованості творчих пошуків і непримиренності позицій, що відстоювалися авторами, отже, і розпорошеності в становленні культурницького проекту. Пафос новотворення відбивають промовисті назви як мистецьких видань («Будучність», «Шляхи мистецтва», «Нове мистецтво»), так і редакційних статей. Мистецький журнал в означеній ситуації бере на себе декілька функцій: просвітницьку (статті присвячені історії мистецтва), естетичну (публікація репродукцій художніх творів з коментарями, рецензії на художні твори і заходи), ідеологічну (дискусії на шпальтах видань щодо призначення мистецтва). На жаль мистецькій періодиці не вдалося подолати дистанцію між митцями та публікою, прийти до єдності в осмисленні художніх завдань, що і призвело до незавершеності національного культурницького проекту.

Список використаної літератури

1. Бенуа А. В ожидании гимна Аполлону / Аполлон.- 1909. №1.-с.5-11
2. Бердяев М. Без плана/ Вопросы жизни.- 1905, №1.-с.309-318
3. Врона І. Питання художньої освіти/ Шляхи мистецтва.- 1922.- №2.- с. 37-40.
4. Йогансен М. Конструктивізм, яко мистецтво переходової доби/ Шляхи мистецтва .- 1922.- №2.- с. 40-43.

5. Клименко І. Архіви українських часописів кінця ХІХ –початку ХХ ст.в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського як джерело з історії редакційно-видавничої діяльності: автореф. Дис.. кан іст наук, – К., 2003. – 16 с.
  6. Криволапов М. Витоки формування і розвитку української художньої критики / М.О.Криволапов// Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 17, т.1. – Рівне, 2011. – С.141-148
  7. Маковский С. Женские портреты современных русских художников/ Аполлон1910, №2.- с.5-23
  8. ..Роготченко О. О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. — Київ: ФЕНІКС, 2007. — 608 с.
  9. Романенко Г. Шейко В.Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір: Монографія .- К.: Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2008. -208с.
  10. Смирнов И.П. Мегаистория: монография/И.П.Смирнов. — М.: Аграф, 2000. — 299с.
  11. Сніп:український часопис для інтелігенції.-1912 № 21.
  12. Федорук К. Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті: У 3 кн. / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. — Київ: Видавничий дім А+С, 2006. — 260 с.
  13. Українські мистецькі виставки у Львові (1919-1939). Довідник;антологія мистецько-критичної думки/Автор-упорядник Р.М.Яців.- Львів. 2011.-696с.
  14. Украинская жизнь.- 1913, №5.-с.61
- Стаття надійшла до редакції 6.02.2013

G.I. Batychko

UKRAINIAN CULTURAL SPACE OF THE FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY IN THE MIRROR OF ART PERIODICALS

In terms of the cultural space transformation art becomes one of integrating factors that can ensure the formation of a new paradigm of philosophy. That is why the debates on the pages of art periodicals are important material to identify the parameters of the structuring of new art system and aesthetic tastes. Formation of Ukrainian cultural space of the first quarter of the 20th century was occurred in acute controversy between the representatives of the European type aesthetic and supporters of revolutionary art of ideological orientation. Institutionalization of art movement in the form of unified artistic unions became the evidence of formation of the cultural space of totalitarian type.

Key words: *Artistic Union, art periodicals, aesthetics, ideology, totalitarianism, paradigm.*

УДК 394:6(477)+316.723

О.С. Гулая

ТРАДИЦІЇ ЖЕРТВОПРИНОШЕННЯ ЯК КУЛЬТУРНИЙ КОД ЕТНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ГРЕКІВ УКРАЇНИ

Розглядаються складові обряду жертвоприношення, які визначають специфіку усвідомлення релігійних традицій грецьким населенням України.

Ключові слова: обряд, релігія, традиційна культура, етнічність.

Обряд жертвоприношення («гурбан») є важливим елементом традиційної культури греків в Україні. Одним з перших його дослідників є Ф. Браун, який описав культову практику маріупольських греків наприкінці XIX ст. [2, с. 80-90]. За радянських часів цей обряд привернув увагу Ю. В. Іванової, яка розглядала його в контексті святкування греками на території Радянського Союзу престольних храмових свят – «панаїрів» [7, с. 210 - 218]. Різні аспекти цієї складової традиційної культури грецької спільноти в Україні представлено в працях М. Джухі, М. Араджионі, В. Баранової, М. Кисилієр, І. Пономарьової. Французький етнограф К. Кауринкоскі описав обряд жертвоприношення як складову частину проведення традиційних грецьких фестивалів етнічної культури «Мега Юрта», що проводяться щорічно в грецьких селах Приазов'я [8]. Традицію «гурбану» як невід'ємного елементу релігійної обрядовості греків Кавказу розглянуто також в працях Ф. Елоєвої [5, с. 32]. Т. В. Зайковської [6, с. 105 - 115], А. Н. Сихарулідзе [11, с. 30 - 51]. Отже сам обряд добре описаний в науковій літературі. Метою представленого дослідження є порівняльний аналіз уявлень різних за походженням спільнот греків, що мешкають на території України, щодо жертвоприношення як елементу етнічної традиції. Зокрема, під час польових досліджень впродовж 2005 – 2006, 2011 – 2012 рр. автором проводилися інтерв'ю з представниками грецької общини м. Маріуполя та м. Харкова. Обрана автором методологічна позиція дозволяє виявити характер стереотипізації уявлень про традиції в контексті конструювання етнокультурних ідентичностей грецьких міських спільнот України.

Респондентами в Харкові виступили представники грецької общини – вихідці з Цалкінського району Грузії (місце компактного проживання греків на Кавказі), які мігрували в Україну протягом другої половини XX ст. Більшість респондентів народилися і провели дитячі роки в грецьких селах району Цалкі, тому вони детально описували проведення обряду «гурбан» на своїй батьківщині та в умовах українського мегаполісу. Респондентами в Маріуполі виступили також вихідці з грецьких сіл Приазов'я, які переїхали до міста, проте зберігають тісні родинні зв'язки зі своєю «малою» батьківщиною.

Метод вільного інтерв'ю, коли дослідниця задавала лише загальний напрямок бесіди та ставила уточнюючі запитання, дозволив виявити значущість обряду жертвоприношення для етнічного самовизначення респондентів [10]. Відповідаючи на запитання про умови збереження та трансляції етнічної культури в сучасній Україні, майже всі респонденти в першу чергу відзначали «гурбан» як суто грецький обряд, як важливий елемент архаїчної грецької культури, який зберігся до нашого часу. Відомо, що протягом XIX – XX ст. греки Приазов'я та Грузії не мали жодних економічних, культурних контактів між собою. У місцевість навколо м. Цалкі мігрували до Грузії протягом XIX ст. з території Османської імперії. У Приазов'я греки були примусово переселені з Криму наприкінці XVIII ст. Таким чином довгий час греки були в сфері впливу ісламської культури, що могло вплинути на їх ритуальну практику [7, с. 206 - 215]. Проте ступінь її автентичності потребує додаткового аналізу і складає окрему проблему, яка не є предметом нашого дослідження.

Сама ідея жертвовності є однією з укорінених в суспільній свідомості. В наш час жертвоприношення найчастіше сприймається не так у міфологічній, як у релігійній

парадигмі. Відповідна ритуальна практика спрямована на забезпечення обміну матеріальними та символічними цінностями з потойбічними силами та богами. Принцип жертвоприношення незалежно від конкретної його форми передбачає відмову певної групи людей (родини, роду) від певного матеріального блага на користь божества. Мета та наслідки обряду є досить різноманітними: отримати допомогу та благословення богів, запобігти нещастю, спокутувати провину, очиститися від злочинів, принести подяку за спасіння, благополуччя, здоров'я тощо. «Гурбан», який є предметом нашої уваги, передбачає жертвоприношення домашньою твариною на користь певного святого. За своєю структурою та семантикою сучасний його варіант можна вважати синтезом політеїстичних вірувань Давньої Греції та православної віри. З огляду на соціальний аспект визначаються два види жертвоприношення – общинне та родинне (сімейне).

Серед цалкінських греків Харкова поширені сімейні гурбани, які проводять під час найважливіших релігійних свят. Частіше за все жертву присвячують тому святому, який був покровителем церкви в селі, звідки вони родом. Як у приазовських, так і серед цалкінських греків було прийнято приносити в жертву тварину від родини на честь певної події – наприклад народження дитини, або ж хвороби близького, та навіть сновидіння. Якщо тварину приносили на честь певної особи – її присутність була обов'язковою (не приходили до церкви могли лише тяжкохворі та ті, хто був далеко від дому. Найбільш популярними святими серед греків Кавказу були і залишаються в наш час Пантелеймон, Дмитро, Ілля та Георгій. До них, а також до Богоматері, греки звертаються з проханнями по допомогу найчастіше. Святий Ілля – пророк, свято на честь якого відмічається 2 серпня, у цалкінських греків має назву «Айос Илиос», «Ай-Ілія». Він виступав утіленням всесвіту, та асоціювався з сонцем. Вважалося, що від святого залежить врожай, життя й здоров'я людей та худоби, благополуччя сімей. Іллю просять про зцілення від різних хвороб. Іншим важливим об'єктом традиційного культу був святий Георгій («айос Георгіос», розмовні форми: «айос Йоргас», «Аер»). Цалкінські греки вважали, що не існує жодної справи, яку не міг би вирішити святий Георгій. Тому на території цього району була значна кількість монастирів та церков на честь саме святого Георгія і саме йому найчастіше приносили жертву [10]. Обітницю жертвоприношення давали в різних життєвих випадках: під час хвороби (і тоді промовляли: «Святий Георгію, вилікуй мене (або мого хворого сина, дружину, батька і т. п.), а я принесу тобі в жертву бика»), на честь члена родини, який знаходився десь далеко (наприклад, на заробітках), задля високого врожаю, у випадку бездітності і т. п. Храмове свято святого Георгія відмічали двічі на рік: 6 травня та 26 листопада.

В ці дні в грецьких селах Цалкінського району було прийнято зустрічати схід сонця. Святкування починалося з вечора, коли в гори піднімалися старші чоловіки. Всю ніч вони проводили біля вогнища: співали, танцювали, пригощалися. А на ранок поверталися в село. Традиційно в цей день організовували гурбан. Розміри та вид жертвовної тварини залежали від значущості приводу, через який здійснювалося жертвоприношення. Жертвовну тварину (барана, козла, бика, півня) або дарували бідній сім'ї, або різали на порозі церкви, а шматки м'яса (сирого чи вареного) роздавали біля церкви або споживали під час спільної трапези в горах, куди запрошувалися лише чоловіки, або на могилі, куди могли прийти і чоловіки, і жінки [11, с. 30 - 43]. Це м'ясо не можна було вносити в будинок тому, хто дав обітницю: не він сам, ні його родичі раніше навіть не мали права його куштувати. У другій половині ХХ ст. м'ясо їли вже всі члени родини, проте ним обов'язково треба було поділитися з родинами сімох подвір'їв. Як згадували респонденти, в цей день заборонялося будь-що робити, окрім просушки на сонці постільної білизни та одягу з хутра та вовни (вважалося, що після цього в речах не буде молі). Протягом дня односілчани ходили один до одного в гості, вітаючи одне одного словами: «Нехай він допомагає» (ім'я святого виголошувати заборонялося) [10]. Жертвовними тваринами, які найчастіше присвячувалися святому Георгію, були: баран або ягня, півень, голуб. Проте найбажанішим варіантом було заклання бика. Вочевидь ця

традиція походить від античних змагань биків, які були символічним стрижнем панаїрів. Бика – переможця (його, як вважалося, обирав Зевс) залишали для участі в змаганнях на наступний рік, а переможеного – приносили в жертву та з'їдали під час колективної трапези [6, с. 105 - 115]. Голова бика також була нагородою переможцю змагань борців, які також влаштовувалися під час цих свят.

Жертвоприношення вважалося запорукою збереження благополуччя і здоров'я всіх членів родини. Тому сама жертвна тварина мала б бути здоровою та доглянутою. Якщо у родини не було власного господарства, і жертвну тварину слід було купляти, було заборонено торгуватися з продавцем. Необхідно було заплатити ту ціну, яку просили. Жертвну тварину не можна було бити, ображати, стерилізувати, використовувати для роботи. Деякі господарі навіть не прив'язували таку тварину, вважали, що вона повинна пастися на свободі. І якщо б така тварина зайшла на подвір'я або в город сусіда, то він, знаючи, що це тварина жертвна, повинен був привести її додому або запросити господаря забрати її самостійно. Сварити таку тварину вважалося за великий гріх [11, с. 30 - 45]. Бик, якого присвятили в жертву святому Георгію, з часу його народження робили на вусі помітку. Якщо жертвна тварина пропадала або помирала до часу жертвоприношення, то вважалося, що її забрав святий, тому і правил обряду було дотримано. Респонденти згадували, що іноді збирали гроші всім селом і купляли жертвну тварину спільно, щоб попросити, наприклад, святого Георгія про дощ або врожай. «Одного разу наш бик загубився, коли стадо паслося, – згадував інформант М. (уродженець села Кряк, 1933 р. н.) – пастух хотів повернути нам гроші, проте мій батько відмовився. Цей бичок був жертвний, а тому його душа належала Святому Георгію, а м'ясо – людям» [10].

В призначений день запрошувалися родичі та сусіди, необхідно було обов'язково помиритися з тими, з ким був посварений. Вважалося, якщо сусід не хотів миритися, то святий Георгій його міг покарати і наслати на нього нещастя. І навпаки, якщо господар жертвоприношення не робив кроків до примирення з тим, з ким посварився, то його жертву святий не приймав. Обітниця святому Георгію мала бути обов'язково виконаною, інакше родину могли переслідувати нещастя. З покоління в покоління переходили розповіді про випадки нещастя, що ставалися з людьми, які обманули святого. Дуже популярними є розповіді про те, як святий Георгій приходив у вісні й нагадував, що прийшов час принести йому обіцяну жертву.

За традицією з двору господаря, де збиралися всі запрошені (родичи, сусіди, куми), жертвну тварину вели до храму, де священник мав її освятити. Усі, хто прийшов, мали тричі обійти навколо і лише після цього зупинилися біля дверей храму і той, на чю честь робилася жертва, мав відрізати шматок вуха тварини. Кров'ю слід було накреслити хрест на лобі тварини, потім на лобі у всіх присутніх, потім на порозі та дверях храму. Одночасно запалювали свічки та молилися [10]. Після колективної молитви тварину заколювали ножом в серце, знімали шкіру, нарізали м'ясо варили його прямо на церковному подвір'ї. Іноді жертвну тварину приводили з церкви додому і вже на подвір'ї її заколював господар, варив м'ясо і роздавав його всім присутнім та перехожим. Традиційно важливим був спосіб приготування м'яса жертвної тварини: його не можна було смажити. Розпочинаючи обід, перший тост господар гурбану проголошував на честь святого Георгія або тієї особи, на честь якої він був організований.

Общинне жертвоприношення відбувається під час святкування релігійних свят, особливо храмових – «панаїрів» (в перекладі з грецької означає «святкування», «народне гуляння», «релігійне свято», «веселощі»). Престольне (храмове) свято передбачає відзначення дня святого (події священної історії) на честь якого зведено церкву в даному селі або селищі. Характерною рисою общинного святкування є застілля. Як зазначає Т. В. Зайковська, традиція панаїрів своїм корінням сягає архаїчних часів, коли вона широко була представлена в малоазійських колоніях античної Греції [6].

Певні корективи в організацію свят внесла православна церква, яка, як відомо, заперечує язичницькі жертвоприношення. Проте на Кавказі священники були більш поблажливими до народних традицій і дозволяли весь обряд проводити на церковному подвір'ї. Там відбувався ритуал освячення тварини, її забиття, приготування м'яса та частування гостей. За словами респондента С. (1957 р. н., уродженець с. Тріалеті, Грузія), він був дуже ображений відмовою священників харківських церков освятити барана, якого він збирався принести в жертву. Священик був здивований таким проханням і довго пояснював С. неможливість жертви в християнстві. Єдине, що зробив священник після довгих дискусій, – освятити сіль, яку треба було використати під час приготування м'яса. Різати тварину на подвір'ї церкви харківські священники категорично не дозволили. «Я вже навіть не став їм казати, що у нас в Грузії було прийнято відрізати шматочок вуха жертвовної тварини і кров'ю малювати хрестик на чолі усіх родичів та близьких родини, яка приносить жертву. Вони б мене тоді взагалі за злодія або ненормального сприйняли», – продовжував ділитися спогадами С. [10].

У греків Приазов'я ритуальне дійство відбувалося здебільшого на подвір'ї так званого «господаря панаїру», який брав на себе всі витрати, пов'язані із святковим столом. Тут також припускалося, що до господаря панаїру могли долучитися всі бажаючі, принести на загальний стіл м'ясо, спиртні напої, таким чином принести жертву на честь святого від свого імені, залучитися до колективного обряду жертвоприношення [7, с. 210-215]. Часто жертву на храмове свято різали одночасно декілька господарів, роздаючи варене м'ясо родичам та всім гостям, хто прийшов на службу до церкви [8]. Жертвувати на священну тварину та на організацію застілля означало віддячити Богові за милість, поросити здоров'я та захисту для себе та членів своєї родини. Бути господарем панаїру вважалося дуже почесно, тому бажаючих стати наступним завжди було багато.

Підготовка до обряду в обох грецьких спільнотах йшла за схожим сценарієм: вибиралася жертвна тварина (баран або бик), наводився порядок в будинку та на подвір'ї, запрошувалися гості, освячувалося в церкві м'ясо (або запрошувалися священники додому), на стіл дуже часто виставляли ікону святого, якому приноситься жертва, запальовали перед іконами свічки і розпочинали святкову трапезу молитвою. Як згадують респонденти Маріуполя, в кожному селі в день «панаїру» приготування починалися з самого ранку – діставалися великі мідні котли (вони були колективною власністю – куплялися на спеціально зібрані всім селом гроші), розводили вогнища, різали тварин та варили м'ясо в котлах. Вважалося, що жертву треба було принести зранку, а до полудня м'ясо мало б бути вже звареним.

В Приазов'ї, коли м'ясо було вже було готове, його витягали, а в бульйоні варили пшоняну кашу. Окрім традиційних ритуальних страв – м'яса та каші, варили також м'ясо півнів. В цей день готували і традиційний слабоалкогольний напій «бузу» з просяної муки. Крім м'яса, важливим компонентом святкування був хліб. Напередодні господар панаїру приносив в церкву для благословення свіжовипечені хлібні короваї. На них креслили хрестики. Після святкового застілля священник передавав один із освячених короваїв наступному господарю панаїру.

У греків Цалки на «гурбан» подавали лише м'ясо, овочі (помідори, огірки, перець), зелень та горілку (або вино). Респонденти похилого віку дуже критично говорили про те, що в наш час на «гурбан» господарі виставляють різні страви. «Це неправильно, на «гурбан» всі збираються, щоб розділити жертву, яка присвячена святому. Тому стіл має бути скромним – лише відварне м'ясо жертвовної тварини. А зараз деякі починають різні салати, ковбаси подавати. Руйнують саму суть гурбану», – скаржилася респондентка О. (1935 р. н., уродженка с. Цинцаро, Грузія) [10].

Люди похилого віку вважали за обов'язок допомагати у приготуванні ритуальних справ, слідкувати, щоб все виконувалося згідно традиціям, навіть у тих випадках, коли

значення певного обряду інформанти вже не могли пояснити [10]. Наприклад, для чого ритуальній тварині пов'язували червону стрічку на шию. Так само вважалося, що приготуванням м'яса є виключно чоловічою справою. За святковим столом чоловіки традиційно сиділи окремо від жінок. Їли дуже швидко, звільняючи місця для наступних гостей. Часто респонденти зазначали, що це м'ясо не можна було забирати додому. Дуже дбайливе ставлення у представників обох субетнічних груп було й до кісток та шкіри ритуальної тварини: шкіру віддавали родичам, а кістки ховали дуже глибоко в землі. Вважалося за гріх топтатися по священних кістках. Ряд респондентів згадували, що раніше існувала традиція гадання на лопатці бика або барана, якого приносили в жертву (але як само слід гадати вже пояснити не могли) [10].

В Приазов'ї збереглася традиція після загального застілля проводити ігри, спортивні змагання – здебільшого кінні перегони та боротьбу. Спортивні змагання були відголоском архаїчних традицій ритуальних ігор, які по-суті праобразом спортивних змагань [8]. Найпоширенішою виявилася боротьба чоловіків. Переможцем вважається той, хто зміг положити на лопатки трьох суперників, незалежно від їх вагових характеристик. Зазвичай, протягом змагань визначали трьох переможців. Борці виходили на рівний майданчик, вдягнені у спеціальні костюми (зараз їх шиють з брезентовою тканини), підперезані червоними пасками з тканини. Напередодні змагань борці благословлялися священником і обмінювалися дружнім поцілунком із своїм суперником. Навколо борців колом стояли старші чоловіки – вони слідкували, щоб усе йшло за правилами, щоб змагання не переросли у бійку. Господар панаїру забезпечував призи для переможця: значну суму грошей та «гурбан» (барана). Як зазначають респонденти, барана несли до подвір'я господаря панаїру, з нього робили шашлик або просто відварювали м'ясо і продовжували святкове застілля [7, с. 210 - 218]. Після змагань всіх запрошували до святкового столу, де священник визначав наступного господаря панаїру.

За радянських часів святкування панаїру зазнало певних змін під впливом комуністичної ідеології. Зокрема, в селі Сартана панаїр традиційно святкували 6 травня (День святого Георгія). В радянській період влада почала організовувати в цей день святкування Дня весни (з виступами колективів художньої самодіяльності, дитячих колективів). Проте населення селища продовжуючи традиції «панаїру», в цей день влаштовували гурбан та змагання з боротьби та скачок – куреш. В селі Стіла куреш з дозволу влади проводили на День Перемоги, а баранів, як нагороду переможцям, виділяв колгосп. Про релігійний мотив цього свята мешканці грецьких сіл згадувати боялися, до того ж майже у всіх селах церкви були зруйновані, та й священників також не залишилося. Традицію жертвоприношення намагалися показати як просте святкове застілля з вживанням традиційних грецьких страв.

В наш час греки – вихідці із Цалкінського району Грузії в Харкові дуже рідко збираються на храмові свята свого села разом (навіть, колишні односільчани). «Коли ми були в Грузії, то після застілля весь день і вечір в селі була музика, танці. Панаїр супроводжувався народними гуляннями та поетичними змаганнями співаків. Всі бажаючі запрошувалися у танок, створювали на площі велике коло, в якому розміщувалися музиканти. Проте співали не тільки музиканти, а й всі бажаючі – на ходу вони рифмували куплети, в яких висміювали або вихваляли односільчан та знайомих», – згадувала респондентка І. (1967 р. н., уродженка Цалки) [10]. На відміну від греків Приазов'я, які дуже урочисто святкують Мега Юрти з обов'язковим жертвоприношенням (фестивалі грецької культури, що проходять на храмові свята в грецьких селах Донецької області), цалкінські греки позбавлені можливості святкувати храмові свята з таким розмахом. Єдиним елементом святкування панаїрів для них залишається обряд жертвоприношення.

Отже за спогадами та реконструкціями обряд жертвоприношення містить всі ті риси та властивості, які роблять його важливим елементом традиційних комунікацій. Зокрема

принципово значимою в свідомості респондентів є ідея обміну, що забезпечує певний рівень солідарності членів спільноти. Незважаючи на те, що сам обряд втрачає свою роль в культурній практиці греків – мешканців міст, все ж збереження спогадів про нього можна вважати складовою процесів трансформації традиційної етнічної культури в популярну, в якій минуле представлено не стільки в його конкретних історичних формах, скільки в уявних, сконструйованих у відповідності до культурних потреб етнічної громади. Важливим стає не стільки сам обряд жертвоприношення або структурна цілісність культової практики, пов'язаної з певним ритуалом, скільки можливість посилатися на нього як на явище, що розкриває вагомість традиції загалом.

Подібність обряду жертвоприношення в обох субетнічних групах (приазовських та цалкінських греків) свідчить про їх спільне історичне коріння. Порівняльна характеристика уявлень щодо релігійних обрядів представників різних за походженням грецьких общин, що мешкають в Україні, дозволяє виявити специфічність їх етнічної ідентифікації. В умовах міста, жертвоприношення зберігається здебільшого як образ, що стає приводом для утвердження приналежності до певної етнокультурної традиції. Можна стверджувати, що описаний обряд попри певні відмінності в процедурі його виконання, все ж виявляється ефективним елементом побудови символічної етнічності греків України незалежно від їх походження. Реконструкція дохристиянських символів та ритуалів стає актуальним чинником етнічного кодування. Ідеться про формування певних настанов щодо минулого, які спрямовані на визначення орієнтиру в конструюванні етнічних рис. У подальшому слід звернути увагу на вивчення впливу ісламської культури та язичницьких традицій на цей обряд, виявити історичні передумови його поширення та трансформації в грецькій спільноті.

Список використаної літератури

1. Баранова В. В. Язык и этническая идентичность. Урумы и румеи Приазовья // В. В. Баранова. — М.: ГУ ВШЭ, 2010. — 287 с.
  2. Браун Ф. Маріупольські греки / Ф. Браун // Живая старина. — 1890. — С. 78 — 92.
  3. Волкова Н. Греки Кавказа / Н. Волкова // Сайт Кубанського державного університету. — Режим доступу: http://history.kubsu.ru/pdf/kn6_15-43.pdf. - Дата доступу: 22.01.13.
  4. Греки Кавказа // Народы Кавказа / Под ред. Б. А. Гардинова, А. Н. Гулиева, С. Т. Еремяна- М.: Изд-во АН СССР, 1962. — Т.2. — С. 421 – 432.
  5. Елоева Ф. Н. Проблемы языков дисперсных групп. Тюркоязычные православные греки Цалкинского и Тетрицкаровского районов Грузии. — С.-Пб.: Б.И., 2002. — 112 с.
  6. Зайковская Т. В. Традиционные верования и представления греков Аджарии (античные истоки образов св. Или и св. Георгия) / Т. В. Зайковская // Совесткая этнография. — 1989. — № 2. — С. 105 – 115.
  7. Иванова Ю. В. Греческие этнические группы в СССР / Ю. В. Иванова // Расы и народы. — 1988. — Вып. 18. — С. 206 – 220.
  8. Кауринкоски К. Греки Приазовья: Особенности этнокультурной идентичности / Пер. с франц. Ю.В. Агавельян, Н.П. Космарской. - Электронный ресурс. — Режим доступу: <http://www.azovgreeks.com/library.cfm>. - Дата доступу: 20.12.2012.
  9. Лингвистическая и этнокультурная ситуация в греческих селах приазовья. По материалам экспедиции 2001 – 2004 годов / Под ред. М. Л. Кисилиер. — С.-Пб.: Б.и., 2009. — 443 с.
  10. Особистий архів автора. Інтерв'ю з представниками грецької спільноти Маріуполя та Харкова (2012 – 2013 рр.).
  11. Сихарулидзе А. Н. К вопросу о значении изображения быка на Триалетских вешапах и вешапоидах / А. Н. Сихарулидзе // Кавказский этнографический сборник. — Тбилиси: МЕЦНИЕРЕБА, 1972. — С. 24 – 52.
- Стаття надійшла до редакції 07.04.13.

Gulaya O. S.

SACRIFICE TRADITIONS AS GREEKS ETHNIC CONSCIOUSNESS CULTURAL CODE IN UKRAINE

We consider the components of ritual sacrifice, which determine the specificity of the awareness of the religious traditions of Greek Ukraine's population.

Key words: *ritual, religion, traditional culture, ethnicity.*

УДК 929: 316.7

Л.Г. Дабло

РОЛЬ Д.М. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО У КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ НА ПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано публіцистичну діяльність Д.М. Овсянико-Куликовського, охарактеризовано просвітницьку роботу вченого та досліджено його роль у культурно-просвітницькому процесі в Україні на прикінці ХІХ – початку ХХ століття.

Кожна нова епоха переосмислює обрії і зміст української культури в межах великого історичного часу. Зміна історичних її меж особливо інтенсивно відбувається тепер, в умовах євроінтеграції, коли Україна стрімко розвиває соціально-політичні та культурні відносини з європейськими державами. З'являється нове бачення на різні сфери життя, що безумовно накладає відбиток на розвиток нашої національної культури. Як усім відомо, тільки рівень розвитку культури може долучити нашу державу до загальноєвропейської спільноти, сприятиме демократизації суспільства, всебічному розвитку особистості. Щоб зрозуміти зміни в культурних процесах сучасності та уникнути помилок в майбутньому, необхідно розглянути діяльність науковців та громадських діячів минулого століття, які сприяли відродженню та оновленню української культури. В Україні таких імен було чимало і всі вони заслуговують певної уваги. Одним з таких видатних науковців був Д.М. Овсянико-Куликовський, який присвятив своє багатогранне і надзвичайно продуктивне життя та велику і складну інтелектуальну спадщину українському народові.

Провідними дослідниками наукового доробку вченого кінця ХІХ - початку ХХ століття є А.В. Ветухов, А.Г. Горнфельд, Т.І. Райнов. Особливу наукову цінність представляють дослідження С.Ф. Ольденбурга, П.М. Сакуліна. Також проблемою наукового спадку Д.М. Овсянико-Куликовського займалися такі вчені як М.К.Анікін. І.Г. Ілюхін, А.П. Ковалівський, М.В. Осьмаков, М.Н. Бойко, Р.С. Золотарьов, Ю.В. Манн. Серед українських вчених необхідно виділити доробок українських учених А.К.Волощенко, Я.Й.Грицака, І.О.Гуржія, Я.Р.Дашкевича, О.П.Реєнта, В.Г.Сарбея, Г.В.Касьянова, О.І. Ладиги та Л.О. Чувпило. З огляду на досить великий список науковців, які вивчали або займалися проблемою наукової спадщини вченого, ми вбачаємо за потрібне детальніше висвітлити саме діяльність Д. М. Овсянико-Куликовського в галузі культури і освіти України, тому метою нашої роботи є аналіз культурно-просвітницької діяльності науковця.

Культурно-освітню діяльність Д.М.Овсянико-Куликовського можна вважати результатом суспільно-політичної і наукової творчості вченого, апробацією його наукових теорій, гуманності його світоглядних уявлень.

Звичайно, у публіцистичній діяльності виявились наукова та громадсько-політична еволюція вченого. Наукові статті перемежувались політичними памфлетами, бо Д.М.Овсянико-Куликовський активно реагував на всі духовні перетворення в суспільстві.

На початку ХХ ст., а саме у 1906 р. за ініціативою М.С. Грушевського, М.А. Славінського, О.О. Лотоцького та Д.М. Овсянико-Куликовського було створено суспільно-політичний та економічний орган, який «присвячується інтересам українського народу» [1;2]. Ця організаторська діяльність фактично виводить Д.М. Овсянико-Куликовського на вищий рівень тогочасної політичної еліти легального напрямку. Не менш активну діяльність він проводить у «Віснику Європи». Ставши редактором відділу белетристики, а потім у 1913р. і головним редактором, співпрацюючи з такими визначними постатями як М. Горький, М. Ковалевський, В. Короленко. В своїх статтях він гостро дискутує з різними політичними діячами свого часу, висвітлює та аналізує національно-культурні, соціальні, політичні питання.

У 1877р. видавництвом брошури «Записки південноросійського соціаліста» почався відлік публіцистичної діяльності Д.М.Овсянико-Куликовського. Далі він друкується в «Одеських новинах», «Харківських губернських відомостях», в журналі «Слово». Деякі історики його наукової спадщини спостерігають в цих роботах зміни в поглядах та перехід від народництва до революційних позицій.

Так набувши певного досвіду в написанні науково-публіцистичних статей Д.М.Овсянико-Куликовський поступово переходить до написання більш ґрунтовної роботи, яка вже мала апробацію в журналах чи газетах. Такою роботою стала «Історія російської інтелігенції», яка з 1903р. друкувалась у «Віснику виховання». Журнальний варіант мав вужчу мету, ніж у монографії, а саме «... надати картину розвитку психології інтелігенції за літературними творами ХІХ століття» [4,127].

Д.М.Овсянико-Куликовський в 1913р. стає головним редактором відділу белетристики журналу «Вісник Європи» і використовує кожний шанс для пропагування «культу національної автономії». Діяльність Овсянико-Куликовського спрямована на створення соціального журналу, який би обстоював українські інтереси на своїх сторінках і очолив національний патріотичний рух, завершилася виданням тижневика «Український вісник».

Його робота редактором, професійні статті «Психологія національності» мали вплив не тільки на громадсько-політичну ситуацію в Україні, але й на створення в українській журналістиці нового напрямку науково-публіцистичної критики по вивченню проблем національності.

Однією з останніх ідей, над якою працював Овсянико-Куликовський і яка вплинула на історію громадського руху в Україні, була спроба разом з прогресивними діячами України і Росії створити союз літераторів та вчених з метою подальшої організації творчої інтелігенції для боротьби за соціальні і національні права народу [4, 130].

Таким чином, науково-публіцистичної, журналістської діяльності Д.М.Овсянико-Куликовського були результатом, апробацією наукових, соціальних, політичних, культурно-національних ідей, які витримали критику його сучасників та випробування часом, залишаючись актуальними й до тепер.

Педагогічна й просвітницька діяльність вченого мала велике значення для народної освіти, та першочергова роль Д.М.Овсянко-Куликовського була в розповсюдженні знань у зв'язку з створенням ним ряду підручників і монографій для середніх та вищих навчальних закладів. По цих книгах навчалося не одне покоління учнів, і в багатьох випадках вони не втратили своєї цінності й сьогодні.

Досвід викладацької роботи Д.М. Овсянико-Куликовський отримав у Харківському і Казанському університетах будучи професором порівняльного мовознавства індоєвропейських народів. Покращуючи методику викладання, використовуючи психологічні знання, переймаючи досвід у таких вчених педагогів як О.О.Потебня та ін., Д.М.Овсянико-Куликовський заслуговує почесне місце серед педагогів-просвітителів.

У діяльності створених комітетів жіночої ремісничої школи, комісії народних читань, видавничих комітетах, комітетах першої безкоштовної бібліотеки – читальні, комітетах сільських бібліотек активну участь брав Д.М. Овсянико-Куликовський. У 1892р. у Харківському університеті М.Ф. Сумцов запропонував відкрити Педагогічний відділ, з метою обговорення питань, дотичних до викладання історико-філологічних предметів в навчальних закладах. А вже у 1894 році було влаштовано загальнодоступні наукові читання для харківських вчительок або ж лекційний комітет. Для читання курсу лекцій з мовознавства, загальної літератури, загальної історії, російської літератури та історії було виділено групу членів Харківського історико-філологічного товариства, до якої входив Д.М. Овсянико-Куликовський. Він проводив наукові читання, виступав з доповідями. Та вже за два роки своєї роботи комітет поширив свою діяльність на усі верстви населення на Сході України, Кубані та в Області Війська Донського. Народних учителів і університетських професорів, які брали участь у роботі Товариства та його відділах, усіх об'єднував один найбільш суттєвий бік їхньої діяльності – освіта, виховання підростаючого покоління [5,27].

Д.М.Овсянико-Куликовський разом з прогресивними діячами науки і культури не тільки радіє відродженню національних мов і культури, але й надає допомогу в їх становленні. Напередодні 1905 року при Петербурзькій академії наук, наприклад, створюється комісія під керівництвом академіка Ф.Е.Корша, в склад якої входить і академік Д.М.Овсянико-Куликовський. Мета комісії - сприяти відновленню права українського народу говорити публічно і друкувати літературу рідною мовою. У підготовленій з цього приводу зверненні члени академічної комісії відмічали, що відміна утисків українського друкованого слова вплине не тільки на підвищення знань у народному середовищі шляхом розповсюдження серед малоросів науково-популярних видань, але й на загальне зростання культурного обрису народу.

Важливою подією в культурному житті країни стало створення в березні 1906 р. Ліги освіти. У її витоків стояв і вчений Д.М.Овсянико-Куликовський. Ліга освіти створювалася як загальнонаціональний центр педагогічної думки, який мав за мету об'єднати всіх борців за нову демократичну школу. Ліга освіти створила систему науково-освітніх установ. Серед тих, хто створював Педагогічну академію, яка теж входила в Лігу, був Д.М.Овсянико-Куликовський. Він проводив велику викладацьку роботу в ній, активно заохочував слухачів до дослідницької роботи, пропагував науково-педагогічні знання, допомагав оволодівати передовими методами педагогічної праці.

У цей час Д.М.Овсянико-Куликовський робить подальші кроки у розвитку педагогічної психології і експериментальної педагогіки. Приймаючи участь у першому Всеросійському з'їзді до педагогічної психології, він підтримав запропоновану академіком В.М. Бехтеревим ідею створення Психоневрологічного інституту та необхідності викладання психології в середній загальноосвітній школі.

Однією з характерних рис педагогічної діяльності Д.М.Овсянико-Куликовського було прагнення до вдосконалення тогочасних підручників, створення нових сучасних посібників для школи та вузу.

Нові підручники, над якими працював і Дмитро Миколайович, синтезували наукові знання і педагогічну майстерність авторів, дійсно підіймали навчальну літературу на якісно новий рівень. Провідною рисою його педагогічної діяльності була співпраця в педагогічних журналах. Найбільш плідною можна вважати роботу Д.М.Овсянико-Куликовського в журналі «Вісник виховання». Педагогічні завдання вченого збігались із завданнями журналу, а саме: з'ясування питань освіти та виховання на основі наукової педагогіки, в душі суспільності, демократизму, вільного розвитку особистості. Про «Вісник виховання» Д.М.Овсянико-Куликовський писав, що він багато докладав зусиль у справу розвитку російської педагогічної думки у її творчих основах і її практичному значенні.

Педагогічна діяльність вченого була багатогранна. Професіоналізм і виражений хист Д.М.Овсянико-Куликовського вивів його до вершини популярності як викладача. Діяльність його різностороння і, головне, плідна, він викладає у п'ятьох вузах і середніх навчальних закладах, працює в педагогічних журналах і газетах, стає ініціатором створення нових програм, психологічних дисциплін, книжок, підручників, проводить роботу з організації вищих навчальних закладів.

Список використаної літератури:

1. Овсянико-Куликовский Д. Н. Что такое национальность? / Д.Н. Овсянико-Куликовский // Украинский вестник. – 1906. – № 1, 2, 5, 6, 8, 11.
2. Овсянико-Куликовский Д.Н. Национальность как предмет политики / Д.Н. Овсянико-Куликовский // Украинский вестник. – 1906. – № 12.
3. Овсянико-Куликовский Д.Н. Литературно-критические работы. В 2-х томах. / Д.Н. Овсянико-Куликовский. – М.: Худож.лит., 1989. – Т.2. – 524 с.
4. Аникин Н.К. К переписке М.Горького с Д.Н.Овсянико-Куликовским / Н.К. Аникин // М.Горький. Материалы и исследования. – Т.3. – М.-Л., 1941. – С.5-38.
5. Илюхин И.Г. Д.Н.Овсянико-Куликовский – историк и критик русской литературы 1853 – 1890 гг. / И.Г. Илюхин // Учені записки. – Харківський державний університет ім. О.М.Горького. – Т.LXX. – Труды філологічного факультету. – Т.3.– Харків, 1956. – С.12-30.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2013

L.G. Dablo

**ROLE OF D.M. OVSYANIKO-KULIKOVSKY IN CULTURAL AND
EDUCATIONAL PROCESS IN UKRAINE AT THE END OF XIX - EARLY XX
CENTURY.**

The article analyzes the journalistic activity D. Ovsyaniko-Kulikovskii, characterized educate scientists and investigated its role in the cultural and educational process in Ukraine at the end of XIX - early XX century.

Key words:

УДК 94:02(477)

В.О. Кудлай

**РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИЧНІ, НОРМАТИВНІ ТА ЗМІСТОВІ ЗАСАДИ**

В статті аналізуються теоретичні, нормативні та змістові засади розвитку бібліотечної справи в Україні. Принципи організації бібліотечної справи розглядаються як система.

Ключові слова: бібліотечна справа, бібліотека, бібліотекознавство, бібліотечна діяльність, бібліотечна система.

Огляд розвитку бібліотечної справи в Україні засвідчує, що до другої декади ХХ століття українська бібліотечна галузь завжди була на високому рівні в контексті європейського розвитку бібліотечної справи. Проте, з 30-х і, особливо, 40-х років, українська бібліотечна справа розвивалась в структурі радянської бібліотечної науки, ідеологія якої і кращі наукові сили зосереджувалися в Москві та Ленінграді. Тут формувалися напрями наукових досліджень, науковці РРФСР представляли бібліотечну громадськість в міжнародних установах, виступали на наукових конференціях, семінарах, видавали майже

всі бібліотечні журнали. Підготовка фахівців вищої кваліфікації також проводилась у Москві й Ленінграді, і тому не випадково, що в незалежній Україні бібліотечна наука й освіта знаходяться на низькому рівні [1, с. 24].

Розкрити теоретичні, історичні та правові аспекти організації бібліотечної справи, перспективи її розвитку нам допомагають наукові праці Л.А. Дубровіної та О.С. Онищенко [2], В.О. Ільганаєвої та М.С. Слободяника [3], М.І. Сенченка [4], О.А. Задихайло [5].

Правова організація державної політики України в галузі бібліотечної справи ґрунтується на Конституції України, Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [6], нормативних актах галузі культури [7], міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інших правових актах та галузевих нормативно-методичних документах. На роботу бібліотек в Україні впливають близько 260 нормативних документів, які ухвалені різними законодавчими інституціями [5].

Однією з важливих умов розвитку бібліотек та бібліотечної справи в Україні було створення у 1992 році правового простору, а саме, основ законодавства України про культуру [8, с. 11]. З набуттям Україною незалежності законодавче забезпечення бібліотечної галузі зазнало фундаментальних змін. Воно почало розвиватися в комплексі законів про культуру, про бібліотеки і бібліотечну справу, про обов'язковий примірник, про доступність інформації та інших нормативно-правових актів, міжнародних угод, ратифікованих Верховною Радою України [2, с. 448].

Бібліотека та бібліотечні фонди були визнані об'єктами національної культурної спадщини, що мають бути занесені до спеціального Державного реєстру національного культурного надбання. Передбачалося, що держава має дбати про їх розвиток та охорону, гарантувати вільний доступ до пам'яток історії та культури, музейних, бібліотечних та архівних фондів, забезпечити окремим соціальним групам громадян (дітям дошкільного віку, учням, студентам, пенсіонерам та інвалідам) доступ до культурних цінностей на пільгових умовах. Основами законодавства заборонялося вилучення друкованих видань, творів, експонатів, документів із бібліотечних, музейних і архівних фондів, знищення об'єктів матеріальної і духовної культури з ідеологічних та політичних міркувань. Бібліотеки як об'єкти національної культури не підлягали роздержавленню. У 1992 році окремо було прийнято такий нормативний акт, як Положення про Державний реєстр національного культурного надбання [8, с. 18].

Оскільки бібліотеки увійшли до складу національної системи науково-технічної інформації і формування довідково-інформаційних фондів (обробка, зберігання, поширення і використання інформації, інформаційне забезпечення юридичних та фізичних осіб), на них було поширено й законодавство у галузі інформації, а саме, закони України «Про інформацію» [9] та «Про науково-технічну інформацію» [10], що діють з 1992 та 1993 років відповідно.

Цей процес супроводжується докорінними змінами у бібліотечному законодавстві, типах та видах бібліотек, структурі і змісті бібліотечної діяльності, відкритті повного доступу до бібліотечних фондів та інформації, що в них міститься, нових засадах формування бібліотечних ресурсів.

У Законі України «Про бібліотеки та бібліотечну діяльність» [6] подано визначення основних понять галузі бібліотечної справи: бібліотека, бібліотека-депозитарій, бібліотечна послуга, бібліотечна система України, бібліотечна справа, бібліотечний фонд, бібліотечні ресурси, документ, депонування, користувач бібліотеки, міжбібліотечний абонемент, централізована бібліотечна система.

Так, у ст. 1 «бібліотечна справа» тлумачиться як галузь інформаційної, культурної та освітньої діяльності суспільства, спрямована на створення і розвиток мережі бібліотек, формування, опрацювання, упорядкування та зберігання бібліотечних фондів, організацію бібліотечного, інформаційного та довідково-бібліографічного обслуговування користувачів

бібліотеки, підготовку та підвищення кваліфікації фахівців у галузі бібліотечної справи, наукове та методичне забезпечення розвитку бібліотечної діяльності [6].

Поняття «бібліотека» визначається як інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації та головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки.

У Законі розглядається поняття бібліотечної системи України як розгалужена мережа бібліотек різних видів, пов'язаних взаємодією і взаємовикористанням бібліотечних ресурсів. Бібліотечна система України функціонує на основі скооперованого комплектування фондів та обробки документів, довідково-пошукового апарату, взаємовикористання бібліотечних ресурсів, а також організації науково-дослідної, науково-бібліографічної та науково-методичної роботи.

Цікавим є подане в Законі визначення «документ» як матеріальної форми одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїві [6]. Таке визначення має суто бібліотечну конотацію, тож, на нашу думку, доречно було б використовувати в означеному законі термін «бібліотечний документ».

Під поняттям «депонування» розуміється форма збирання і розповсюдження рукописних робіт, переважно наукових.

Міжбібліотечний абонемент (далі – МБА) – форма бібліотечного обслуговування, заснована на взаємному використанні бібліотечних фондів і довідково-пошукового апарату бібліотек.

Централізована бібліотечна система (далі – ЦБС) – об'єднання бібліотек в єдине структурно-цілісне утворення, куди входить центральна бібліотека ЦБС об'єднує бібліотеки за адміністративно-територіальним принципом у єдине структурно-цілісне утворення для найбільш ефективного використання бібліотечних ресурсів району або міста. До складу ЦБС входить центральна районна (міська) бібліотека, районна (міська) бібліотека для дітей та бібліотеки, що розташовані в межах адміністративного району (міста) на правах філій. ЦБС підпорядкована відділу культури місцевої держадміністрації.

Визначення змісту бібліотечної справи та інших понять галузі дає нам підстави стверджувати про наявність низки основних функцій (інформаційна, культурна, освітня, кумулятивна тощо) [11, с. 8].

В залежності від історичної епохи та географічного розташування функції бібліотечної діяльності та передусім самих бібліотек були різними. Наприклад, якщо античні бібліотеки в Александрії та Пергамі виконували кумулятивну, пізнавальну, систематизуючу, культурно-виховну функції (приділялась значна увага організації роботи бібліотеки, праці систематизувалися за тематикою для зручності пошуку та користування ними), то середньовічна бібліотека Софійського собору в Києві слугувала «скарбницею» для книг, тобто виконувала суто кумулятивну функцію (книги розглядалась в першу чергу як коштовність). В Новий час стрімко починає розвиватися наука і закономірним стає закріплення за бібліотеками наукової функції. Лише декілька сторіч тому до функцій бібліотек додається бібліотечне обслуговування широких верств населення [3, с. 42].

Українська дослідниця Л. А. Дубровіна пропонує поділяти основні функції бібліотечної справи на дві категорії, а саме, на наукові та соціальні функції. До наукових віднесено такі функції: а) пізнавальна (сприяння задоволенню потреб користувачів бібліотек у отриманні знань); б) пояснювальна (створення методичних рекомендацій для ефективного використання бібліотечних ресурсів); в) прогноуюча (активне попередження та підготовка до змін у діяльності бібліотек); г) систематизуюча (покращення бібліотечних систем та надання їм єдності, цілісності, непротиворічності). Серед соціальних функцій основними є: а)

культурно-виховна (вираження загальної властивості науки як діючого фактору розвитку всієї людської культури, наукового світогляду, суспільної свідомості); б) функція продуктивної сили (є важливою умовою розвитку бібліотечної справи, відіграє роль однієї з опосередкованих сил його прогресу, висуває й впроваджує в практику нові, перспективні ідеї, що сприяють підвищенню ефективності і якості бібліотечного обслуговування населення); в) функція соціальної сили (бібліотечна справа створює явні й латентні передумови зміни суспільства, його культури, причому ці зміни носять прогресивний характер, наприклад, важливу соціальну роль відіграє ідея інформатизації суспільства, першоджерелом якої повинне вважатися бібліотекознавство) [2, с. 449].

Основні функції бібліотечної справи пов'язані з тим, що наукові знання та методи бібліотекознавства використовуються для вирішенні проблем, що виникають у процесі суспільного використання інформації.

В теорії бібліотечної справи визначаються соціальні функції бібліотек. У визначенні функцій принципове значення мають питання: що виконує бібліотека для суспільства, які обов'язки на неї покладає суспільство, які завдання бібліотека допомагає вирішувати суспільству. Відповідь на це питання дається у самому слові «бібліотека», яка походить від давньогрецького слова – βιβλιοθήκη (βιβλίον – книга,θήκη – місце зберігання), тобто «книгосховище».

Функція зберігання книг та інших опублікованих документів, доповнювалася функціями, які притаманні книзі, документу, літературі: ідеологічна, культурно-просвітницька, гедоністична, рекреаційна, у широкому контексті – інформаційна.

Документальна функція – перша з суттєвих функцій бібліотек, яка отримала інституційне оформлення. Призначенням її є формування документальної пам'яті людства на різних матеріальних носіях, від рукописів до машиночитаних баз даних (МБД). Реалізуючи цю функцію бібліотеки складають розгалужену, і доступну для кожної людини систему фондів.

Інформаційна функція – друга суттєва соціальна функція бібліотеки. Вона в певній формі завжди була притаманна діяльності бібліотеки, але її розгортання почалося в ХХ ст., коли виникла потреба в переробці значної кількості документів і подання їх змісту в більш зручних і оперативних формах.

Когнітивна функція в предметно-технологічній формі отримала розвиток в 80-ті роки ХХ ст. з появою штучного інтелекту та експертних систем. Знову ж ця функція повно розкривається, перш за все, в науково-технічних спеціальних бібліотеках.

Через суттєві функції бібліотеки реалізується соціальне призначення бібліотеки як соціально-комунікативної структури. Бібліотечна організація не обмежується тільки документно-комунікативною діяльністю, а усмоктує в себе всю різноманітність комунікативних відносин суспільства [3, с. 64].

Складовими бібліотечної справи за концепцією В. О. Ільганаєвої та М. С. Слободяника є: 1) бібліотечно-інформаційна діяльність у документально-комунікативній підсистемі суспільства; 2) історія становлення бібліотечного соціального інституту; 3) теорія бібліотечної діяльності; 4) організація функціонування бібліотек та бібліотечних систем; 5) організація діяльності бібліотек та бібліотечна технологія; 6) управління бібліотекою; 7) бібліотечне обслуговування [3, с. 5].

В бібліотечній справі визначено такі основні принципи [11, с. 136]:

- загальнодоступність бібліотечної справи,
- пріоритет читацьких інтересів,
- системність бібліотечної справи,
- оптимальна комбінація централізації й децентралізації, координація та кооперування бібліотечної діяльності, державно-суспільний характер бібліотечної справи.

Найважливішим принципом бібліотечної справи є принцип загальнодоступності знання, інформації, тобто принцип демократизації й забезпечення рівного для всіх людей доступу до бібліотечних ресурсів. Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ (The International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA) прийняла програму «Загальна доступність видань», мета якої «максимально повне забезпечення потенційних потреб виданнями, де б і коли б не виникала в них потреба, виявлення перешкод у досягненні доступності» [8, с. 174].

Принцип загальнодоступності реалізується насамперед шляхом безперервного збільшення числа бібліотек і такого розміщення їх на території країни, щоб усе населення за місцем проживання, роботи, навчання та відпочинку могло в найбільш зручній формі систематично користуватися ними. Важливим показником раціональної організації бібліотечного обслуговування є рівномірне внутрішньоміське розміщення бібліотек.

Розміщення бібліотек має здійснюватися на основі таких принципів: а) усіляке наближення бібліотек до населення з метою їх максимальної територіальної доступності; б) рівномірне розміщення бібліотек територією села, міста, області; в) облік етнічних особливостей населення; г) координація і єдине планування розміщення бібліотек [4].

Рівномірне розміщення бібліотек передбачає врахування чисельності населення житлового району. Найважливішою рисою, що конкретно виражає процес рівномірного розміщення бібліотек, є все більше подолання диспропорцій у забезпеченості бібліотечним обслуговуванням населення різних районів території (зокрема, центральних і окраїнних районів міста, невеликого та великого міста тощо).

Кількість і розміщення бібліотек, особливо місцевих, залежать і від ряду інших умов: а) прийнятого радіуса обслуговування; б) ступеня відособленості житлового району або населеного пункту; в) імовірності використання бібліотеки; г) щільності й чисельності населення району; д) характеру і рівня промислового розвитку; е) форми розселення та конфігурації території; ж) природних умов [2, с. 451].

У сучасній бібліотечній практиці, як правило, мало враховується вплив відстані на інтенсивність використання бібліотек. Тим часом зазначений фактор за інших рівних умов сильно впливає на основні показники роботи бібліотеки: кількість читачів, відвідуваність і книговидачу. Відсоток читачів зменшується зі збільшенням відстані від місця проживання і роботи населення до бібліотеки.

Важлива умова принципу загальнодоступності – забезпечення інтелектуального доступу до інформації, тобто можливість читача сприймати та осягати інформацію, і в такий спосіб звертатися до інтелектуальних і культурних цінностей суспільства. Бібліотеки займаються питаннями підготовки читачів до взаємодії з інформаційно-бібліотечними системами, прищеплюванням знань про загальні принципи передачі інформації тощо. Ця проблема поєднується із проблемою виховання інформаційної культури, тобто знанням того, як потрібно використовувати інформацію, умінням її аналізувати та оцінювати [11, с. 137].

Якісно новий підхід до вирішення завдання доступності інформації пов'язаний із впровадженням у бібліотечну справу сучасних технічних засобів. Автоматизація та інформатизація дозволяють читачеві, не виходячи за межі однієї бібліотеки, довідуватися про склад фондів інших бібліотек, користуватися їхніми банками даних. Це розширює можливості бібліотек: поряд з обслуговуванням власних фондів в неї з'являється не менш потрібна читачеві можливість – забезпечити доступ до зовнішніх інформаційних ресурсів. Так відбувається перехід до концепції обслуговування, що гарантує рівний доступ до власних і зовнішніх бібліотечних ресурсів [12]. Відповідно міняється і критерій оцінки інформаційного потенціалу бібліотеки. Він визначається тепер не обсягом фонду та системою каталогів, а всією сукупністю наявних у бібліотеки засобів, що реалізують доступ до інформаційних ресурсів у цілому – власних, регіону, країни, світу. Сучасні технічні засоби надають читачеві насамперед інтелектуальний доступ до інформаційних ресурсів, що

перебувають за межами даної бібліотеки, знання про їхнє існування. Логічним наслідком цього знання є потреба ознайомитися із самими документами, фізичний доступ до них, який реалізується звичайно за допомогою міжбібліотечного абонементу (далі МБА). Отже, першою обов'язковою умовою загальнодоступності стають широта й безперервність взаємовикористання бібліотечних фондів, що може бути гарантоване активною участю в МБА бібліотек усіх систем і відомств, що відповідають матеріальнотехнічному рівню забезпечення технічних процесів [8, с. 175].

Таким чином, дотримання принципу загальнодоступності пов'язане зі складною цілісною системою взаємозалежних умов. Вивчення й реалізація цього принципу ведеться за декількома напрямками: фізичного та інтелектуального доступу; раціональної організації інформаційно-бібліотечного обслуговування; впровадження сучасних технічних засобів; економічного і правового обґрунтування. Такий підхід вимагає тривалої і всебічної розробки, тому має бути закладений в конкретні середньо- і довгострокові плани та програми.

Перейдемо до розгляду другого принципу бібліотечної справи, а саме, пріоритетності читацьких інтересів. Гуманістична спрямованість діяльності бібліотек виходить із системи ідей, що відстоюють та обґрунтовують вищу цінність людської особистості. Людина має право на вільний розвиток і реалізацію своїх потреб і інтересів. Читацькі інтереси і потреби – це вихідний пункт, мета і критерій оцінки діяльності бібліотеки [4].

Кожна людина проходить свій шлях прилучення до культури та її цінностей. Культура кожного індивіда формується його способом життя, різними умовами та факторами. Звести до єдиного знаменника економічне, політичне, естетичне мислення різних людей не можливо. Пріоритет різноманіття читацьких інтересів – це якісно новий принцип організації й функціонування бібліотечної справи, що символізує, з одного боку, відмову від монопольної, бюрократичної системи, що реалізовує ідеологічний та організаційний диктат над читачем, а з іншого – формування демократичних, гуманістичних засад бібліотечної діяльності [2, с. 452].

З позиції принципу пріоритетності читацьких інтересів бібліотека відмовляється від прагнення визначати, що краще читати кожному читачеві.

Необхідність стимулювання, активізації читацьких інтересів, сприяння їх розвитку закладена не тільки в суспільному призначенні бібліотеки, але й у вимогах самих читачів до інформації і книги. У значній частині читачів пізнавальні мотиви не одержують конкретного вираження у виборі книг для читання.

Важливим об'єктом диференціації є книга (документ, публікація), що характеризується винятковою індивідуальністю. Кожна книга розрахована на певні кола читачів. Першорядне завдання бібліотеки полягає в тому, щоб створювати такі умови, за яких книга зустрічалася б зі «своїм» читачем. А це може відбутися за умови забезпечення взаємного співвідношення науково-теоретичного, практичного, художнього змісту книг конкретним читацьким потребам і інтересам [13, с. 63].

Системність бібліотечної справи передбачає її ототожнення зі складною, динамічною системою, якій властиві: а) наявність складових частин (елементів, підсистем); б) наявність тісних зв'язків між ними; в) значущість, що обумовлена взаємозв'язком і взаємодією структурних елементів; г) комбінація відносної самостійності кожного окремого елемента з притаманними їм функціями, що забезпечують розвиток бібліотечної справи в цілому [4].

Таке розуміння бібліотечної справи визначає необхідність системного підходу до її організації, функціонування та розвитку.

Цими умовами породжуються дві взаємозалежні вимоги: пропорційність (зміст, ядро системності) і планування (форма, засіб встановлення і здійснення системності, формування пропорцій на всіх рівнях бібліотечної справи).

У всіх групах бібліотечних пропорцій у якості вихідного та основного пункту виступають інформаційні потреби. Пропорційність, таким чином, припускає оптимальна

відповідність бібліотечних ресурсів інформаційним потребам, тобто свідоме визначення та підтримка необхідних пропорцій у розподілі бібліотечних ресурсів відповідно до потреб у них. Ці пропорції мають динамічний характер, тобто розвиваються під впливом постійно мінливих і зростаючих інформаційних потреб [2, с. 18].

Пропорційність тісно пов'язана зі збалансованістю. Остання являє собою окремий випадок стану пропорційності, коли пропорційність може бути виражена кількісним заходом як співвідношення (різниця) між конкретною потребою та ступенем її задоволення за рахунок наявних ресурсів. Пропорційність значно ширше за змістом, ніж збалансованість. Вона відображає не тільки кількісно співвідношення, але насамперед якісний стан структури та внутрішніх зв'язків бібліотечної справи. Крім того, пропорційність (диспропорційність) характеризує стійкість бібліотечної справи та окремих її частин.

Істотною умовою реалізації вимог принципу системності є забезпечення взаємозв'язку (пропорційності) галузевого і територіального підходів в організації бібліотечної справи. Бібліотеки галузі, як правило, територіально роз'єднані, що значно обмежує можливості їх погодженого розвитку. У той же час бібліотеки різних галузей народного господарства, розташовані на одній території, взаємодіючи, утворюють територіальне об'єднання [11, с. 139].

Кожний підхід має свої позитивні риси. Галузевий підхід дозволяє розбудовувати внутрішньогалузеві зв'язки, ефективно використовувати ресурси кожної галузевої бібліотечної мережі. Однак на галузевому рівні територіальні особливості окремих бібліотечних мереж без належної інформатизації стають реальною перешкодою у роботі з віддаленими документними ресурсами. Поза полем зору залишається багато питань, пов'язаних з територіальною організацією бібліотечної справи [4].

Територіальний підхід слугує для врахування всього комплексу умов розвитку бібліотечної справи на тій або іншій території, виявлення «вузьких місць», обґрунтування необхідних заходів щодо подолання розриву між рівнями бібліотечної справи в різних районах країни. Територіальний принцип забезпечує координацію діяльності галузевих бібліотечних мереж усередині регіонів, обґрунтування інформаційних потреб і бібліотечних ресурсів кожного регіону, їх ефективне використання, розвиток внутрішньорайонної взаємодії бібліотек, встановлення раціональних міжрайонних бібліотечних зв'язків.

Плановим управлінням охоплюється як бібліотечна справа в цілому, так і всі її ланки. Без планування неможливо: здійснення єдиної (структурної і територіальної бібліотечної політики); розробка та здійснення регіональних і міжрегіональних програм; вирішення протиріч між інформаційними потребами та бібліотечними ресурсами; використання економічних регуляторів для керування бібліотечними процесами тощо. Успіх бібліотечної діяльності на всіх її рівнях визначається насамперед якістю планування [2, с. 23].

Успішно діяти в умовах мінливості середовища здатна та бібліотечна система, яка не просто стежить за змінами, а використовує новітню інформацію для оперативного коректування своєї діяльності. План у цьому випадку буде документом, у якому визначаються порядок, послідовність, терміни та видатки на виконання взаємозалежних дій, які спрямовано на досягнення наміченого кінцевого результату. Плани мають служити робочими гіпотезами (програмами, передбаченнями), які переглядаються в міру вступу нової інформації про зміни передумов плану або умов їх реалізації. Отже, плани мають корегуватися.

За концепцією М. І. Сенченка бібліотечна справа є сукупністю бібліотек різних типів і видів [4]. Таке визначення підтверджує тезу про те, що бібліотечна справа являє собою складну систему, якій властива: наявність складових частин, елементів та тісних зв'язків між ними; цілісність, що обумовлюється взаємозв'язком і взаємодією окремих елементів; комбінація відносної самостійності кожного елемента системи з притаманними їм функціями, які також властиві бібліотечній справі в цілому.

За значенням бібліотеки поділяються на: 1) всеукраїнські загальнодержавного значення (національні, державні); 2) республіканські (АР Крим); 3) обласні; 4) міські; 5) районні; 6) селищні; 7) сільські.

За змістом бібліотечних фондів бібліотеки є: а) універсальні; б) галузеві; в) міжгалузеві.

За призначенням бібліотеки поділяються на: а) публічні (загальнодоступні), у тому числі спеціалізовані для дітей, юнацтва, осіб з фізичними вадами; б) спеціальні (академії наук, науково-дослідних установ, навчальних закладів, підприємств, установ, організацій).

Публічні, спеціальні та спеціалізовані бібліотеки можуть об'єднуватися у централізовані бібліотечні системи (надалі ЦБС).

Кожна окрема бібліотека виконує свою певну функцію залежно від її типу, виду, територіального положення тощо. Кожна бібліотека є елементом системи бібліотек.

Спеціалізовані бібліотеки ЦБС (сільськогосподарські, наукові, технічні, науково-технічні) належать різним міністерствам. Ці галузеві міністерства організують власні галузеві мережі бібліотек. Серед усіх цих бібліотек виділяють найбільші, які стають методичними центрами для бібліотек свого відомства [15, с. 67].

Користувачі ЦБС мають доступ до єдиного бібліотечного фонду через центральну бібліотеку або зручну для них бібліотеку-філію. Центральна бібліотека ЦБС забезпечує: централізоване комплектування і обробку бібліотечного фонду ЦБС; оперативність надходження нових документів у всі підрозділи системи; вивчення потреб користувачів централізованої бібліотечної системи, ступеня їхнього задоволення фондами.

Центральна бібліотека ЦБС здійснює сумарний та індивідуальний облік документів, що надходять до ЦБС; бібліотеки-філії ведуть сумарний та індивідуальний облік свого фонду. Центральна бібліотека ЦБС регулярно інформує бібліотеки-філії про нові надходження, створює довідково-пошуковий апарат на фонд ЦБС, у тому числі зведені каталоги.

Національна бібліотека України володіє потужним фондом вітчизняних і найважливіших науково значущих зарубіжних документів і задовольняє найрізноманітніші потреби суспільства, сприяє розвитку науки, освіти, культури, здійснює міжнародне співробітництво у формуванні та використанні світових бібліотечних ресурсів. Бібліотечний фонд національної бібліотеки України є національним культурним надбанням Українського народу, невід'ємною складовою частиною культурної спадщини та перебуває під охороною держави. Національна бібліотека України має право на одержання обов'язкового безоплатного примірника документів згідно із законом [14].

Державна бібліотека – це бібліотека загальнодержавного значення, що здійснює бібліотечне, бібліографічне, інформаційне обслуговування користувачів і виконує функцію всеукраїнського науково-дослідного, методичного та організаційного центру бібліотек відповідної галузі або категорій користувачів. Державна бібліотека також має право на одержання обов'язкового безоплатного примірника документів згідно із законом [6].

Центральні бібліотеки – це головні бібліотеки регіонів, які зобов'язані формувати, зберігати та надавати в користування найбільш повне зібрання документів у межах своєї території, організувати взаємовикористання бібліотечних ресурсів і надавати методичну допомогу бібліотекам різних видів відповідних територій [6].

На території областей утворюються територіальні бібліотечні об'єднання спеціальних бібліотек. Тут також виділяються найбільші бібліотеки певного типу та виду, які стають центральними для бібліотек свого регіону, надають методичну допомогу іншим ланкам. Наприклад, в Донецькій області є обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н. К. Крупської, яка поєднує в систему всі інші бібліотеки регіону, надає їм методичну та практичну допомогу, прогнозує розвиток бібліотечної справи в області тощо. Донецька обласна науково-медична бібліотека є методичним центром для всіх медичних бібліотек

області.

У такий спосіб системність бібліотечної справи проявляється в комбінації і територіальних, і галузевих ознак розміщення бібліотек на території країни та утворення бібліотечних підсистем в цілісні методичні центри.

Оптимальна комбінація централізації і децентралізації бібліотечної діяльності у можливості бібліотек об'єднуватись на одиниці території. На практиці це означає, що в масштабах усієї країни можливо як існування цілих центральних систем, так і існування самостійних бібліотек, що комплектуються незалежно від державної бібліотечної системи [15, с. 68].

Основним змістом процесів організації і функціонування бібліотечної справи є спеціалізація бібліотек, тобто розподіл діяльності з формування та використання відповідних видів бібліотечних ресурсів і задоволення відповідних інформаційних потреб. Виділяють три види бібліотечної спеціалізації – спеціалізація внутрішньобібліотечна, спеціалізація окремих бібліотек та бібліотечних мереж.

Два перші види являють собою процес формування та збільшення числа самостійних бібліотек і бібліотечних мереж, характер яких визначається напрямками діяльності груп, що обслуговуються (населення, організації). Спеціалізація внутрішньобібліотечна виражається в спеціалізації структурних підрозділів і бібліотечних працівників. Найбільш раціональним, економічно, технологічно вигідним механізмом інтеграції бібліотек вважається централізація [11].

Централізоване керування бібліотеками та бібліотечними процесами здійснюється вищим органом керування (вищою системою) і проявляється в доведенні обов'язкових для виконання завдань і виділенні для цього необхідних ресурсів. Реально централізоване керування не може охопити все різноманіття бібліотечних процесів і зв'язків.

Децентралізація бібліотечної діяльності – це розвиток бібліотечного самоврядування в межах бібліотеки. Вона не тільки порушує централізовано встановлені між бібліотекою та вищою системою зв'язки, а, навпаки, доповнює їх. Тому розвиток самоврядування в межах самостійності бібліотеки підвищує цілісність, організованість і стійкість всієї системи.

До основних принципів бібліотечної справи ми віднесли і принцип координації та кооперування бібліотечної діяльності.

Координація – це взаємозв'язок між бібліотеками, згідно з їхньою діяльністю між собою та розмежування функцій між бібліотеками залежно від їхніх типологічних характеристик.

Усі бібліотеки на території кожного регіону взаємодіють одна з одною. Взаємодія між бібліотеками, координування їх роботи здійснюється не тільки на території окремого регіону, але й у масштабах усієї країни. Функції координаційного центру виконують центральні бібліотеки [3, с 32].

Координація означає не тільки узгодження, вироблення загальних напрямків у роботі, але й поділ функцій між бібліотеками, дозволяє заощаджувати трудові та фінансові ресурси. Наприклад, згідно з розгалуженням і типологічною характеристикою в допомогу охорони здоров'я працюють універсальні бібліотеки та медичні бібліотеки. Розмежування функцій відбувається в такий спосіб: медичні бібліотеки обслуговують фахівців в галузі охорони здоров'я медичною літературою, а все інше населення обслуговують універсальні державні бібліотеки.

Іншим аспектом координації є формування коригувальних заходів для забезпечення погоджених дій організаційно незалежних бібліотек (бібліотечних систем).

У процесі координації враховуються загальні та спеціальні інтереси бібліотек, проводиться оцінка рівня їх взаємозумовленості та взаємозалежності. Суть координації полягає, з одного боку, в узгодженні функцій окремих бібліотек і бібліотечних мереж між собою, з іншого боку – в узгодженні їх діяльності із загальними цілями бібліотечної системи

[15, с. 70].

З координацією тісно пов'язаний принцип кооперування. Процес кооперування здійснюється, як правило не за вказівкою центру, а з ініціативи самих бібліотек. Він може охоплювати окремі регіони країни та носити міжрегіональний характер, а може охоплювати усю країну та навіть виходити за межі державних кордонів [11, с. 141].

Розвиток кооперування призводить до ослаблення ієрархічних відомчих структур, до зміцнення горизонтальних (міжвідомчих) бібліотечних взаємозв'язків, що спираються на договірні відносини.

Одним з основних принципів організації і функціонування бібліотечної справи є його державно-суспільний характер.

Відповідно до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» держава розробляє стратегічні завдання бібліотечної справи, формує правову та нормативну базу бібліотечної діяльності, створює систему бібліотечних законів і відповідних підзаконних актів [6].

Держава розробляє конкретні норми, що перешкоджають ліквідації бібліотек, не тільки універсальних, але й галузевих. Держава бере на себе відповідальність за формування та забезпечення умов цілісності загальнодержавного бібліотечного фонду. Держава забезпечує зв'язок між видавництвами та бібліотеками через книготорговельну мережу, підтримує розвиток матеріально-технічної бази, здійснює пріоритетний розподіл фінансових ресурсів у зміцнення та розвиток культури, у тому числі бібліотечної справи.

Державна фінансова підтримка здійснюється у двох формах – цільове фінансування (у тому числі конкретних видів діяльності незалежно від видів бібліотек) і встановлення податкових пільг. У загальнодержавному масштабі організують підготовку та підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів, створюється та фінансується система вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, інститутів і курсів підвищення кваліфікації.

Таким чином, бібліотечна справа в Україні має державно-суспільний характер, тобто бібліотеки фінансує держава з одного боку, а з іншого – суспільство в особі громадських об'єднань і приватних осіб.

В низці вітчизняних нормативних документів відсутні положення, які регулювали б окремі аспекти діяльності бібліотек в сучасному інформаційному просторі (наприклад, в Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» відсутнє визначення поняття «електронна бібліотека», з цього виходить, що низка електронних бібліотек державних установ існують за межами вітчизняного законодавства). В умовах світової інтеграції бібліотечних інформаційних ресурсів удосконалення чинного законодавства України з урахуванням міжнародних правових стандартів інформаційно-бібліотечної галузі стає пріоритетним завданням держави. Невідкладним завданням має стати розробка Міністерством культури України та Українською бібліотечною асоціацією державної концепції розвитку бібліотечної справи.

Список використаної літератури

1. Слободяник М. С. Бібліотека. Документ. Комунікації: вибрані праці / М.С. Слободяник; уклад. О. Кириленко, за наук. ред. проф. В.Г. Чернеця. – К.: Ліра-К, 2010. – 308 с.
2. Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті / Л.А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 2009. – 530 с.
3. Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності: підручник / За ред. М.С. Слободяника, В.О. Ільганаєвої. – Х.: Освіта, 1993. – 176 с.
4. Сенченко М. І. Проблеми бібліотечної справи в Україні: наука, освіта, інформатизація [Електронний ресурс] / М. І. Сенченко // Електронний фонд НБУВ ім. В.І. Вернадського. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/articles/crimea/1998/doc1/doc6.html>.

5. Задихайло О. А. Адміністративно-правове регулювання бібліотечної справи в Україні / О.А. Задихайло // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди «Право». – 2009. – № 9. – С. 97-101.
6. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 16 берез. 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №23. – Ст.177.
7. Про культуру [Електронний ресурс]: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
8. Збірник нормативних документів з бібліотечної справи / Упоряд. В.М. Василько та ін. ; ред. С. Л. Сачков ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – 205 с.
9. Про інформацію: Закон України: За станом на 10.08.2012 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 24 с.
10. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25 черв. 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №33. – Ст. 345.
11. Організація діяльності бібліотек: Навч. посібн. / В.О. Ільганаєва, В.Я. Онуфрієва, М.С. Слободяник, В.Г. Попроцька. – Х., 1993. – 108 с.
12. Концепція Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» [Електронний ресурс] : схвалено розпорядж. Каб. Мін. України від 23.12.2009 р. № 579-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1579-2009-%F0>.
13. Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій / Г.М. Швецова-Водка; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2001. – 438 с.
14. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 595–XIV // Бібл. вісн. – 1999. – №4. – С.5–8.
15. Карпенко І.В. «УФД / Бібліотека» – система управління інформаційно-бібліотечними ресурсами / І.В. Карпенко // Бібліотекознавство, документознавство, інформологія. – К., 2004. – №1. – С. 62-73.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2013

V. O. Kudlay

LIBRARIANSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE: THEORETICAL, LEGAL AND CONTENT BASES

The article is devoted to the theoretical, normative principles and content development of libraries management in Ukraine. The principles of librarianship considered as a system.

Keywords: library management, library, library science, library activities, library system.

УДК 930.2(477)“16/17”

Ю.М. Нікольченко, Т.М. Нікольченко

БАРОКОВА ТРАДИЦІЯ КОЗАЦЬКОГО ЛІТОПИСАННЯ У ЗОБРАЖЕННІ БИТВИ ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ

Барокове зображення битви під Берестечком 1651 року посідає чільне місце у козацьких літописах Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка.

Ключові слова: Національно-визвольна війна українського народу 1648-1658 рр., битва під Берестечком, козацькі літописи Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка, українська барокова культура.

Після Люблінської унії 1569 р., яка офіційно закріпила об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського в державу Річ Посполиту на чолі з виборним

королем та спільним сеймом і сенатом, до її складу примусово були включені українські землі, з яких польсько-литовськими загарбниками було утворено сім воєводств: Руське, Белзьке, Волинське, Подільське, Брацлавське, Київське, Чернігівське [7, с. 121-128].

У 1573 р. у доповідній записці королю Речі Посполитої Генріху Валуа герцогу Анжуйському французький дипломат і криптограф Блез де Віженер (1523-1596), називаючи західноукраїнські землі і Правобережжя «Штатами польського королівства», писав: «Україна – обітована земля...Пливе вона молоком і медом. Хто лише раз побував на Україні, той вже не може розлучитися з нею, бо вона притягає кожну людину до себе. Скрізь ростуть фруктові дерева і виноградні лози, в старих дубах і буках рої бджіл і джмелів. Звірини в лісах так багато, що зубрів, диких коней і оленів забивають лише для шкіри. Диких кіз вбивають тисячами, на ріках дуже багато бобрових хаток. Птахів так багато, що весною хлопці наповнюють цілі човни яйцями диких качок, гусей, журавлів і лебедів. Собак годують м'ясом і рибою. На Поділлі вистачить виорати один раз і засіяти зерно, а вродиться двічі. В один рік може бути два або три збори» [1].

Укладення політичної унії, а в 1596 р. – церковної Берестейської на користь католицизму, викликало різке посилення феодалного, національно-культурного та релігійного гніту українського народу.

На важке підневільне життя українського люду звернув увагу і французький інженер Гійом-Левассер де Боплан, який у 1630-1648 рр. перебував на службі уряду Речі Посполитої в українських землях: «Тутешні селяни заслуговують на співчуття. Вони мусять працювати власноручно і зі своїми кіньми три дні на тиждень на користь пана, а також сплачувати йому залежно від наділу, який тримають, певну кількість буассо (13 кг – авт.) зерна, багато каплунів, курей, гусей і курчат перед Великоднем, Трійцею і Різдом. Крім того, возити дрова для потреб свого пана та виконувати чимало інших повинностей, яких би й не повинні були робити, не кажучи про гроші, яких пани від них вимагають, а також забирають десятину з баранів, свиней, меду, всіляких плодів, а кожного третього року – третього вола. Одним словом, селяни змушені віддавати своїм панам усе, чого ті захочуть, так що немає нічого дивного, коли ці нещасні ніколи нічого не відкладають для себе, перебуваючи у таких тяжких умовах залежності. Але і це ще не найважливіше, оскільки пани мають необмежену владу не тільки над їхнім майном, але й над їхнім життям; ось яка велика свобода польської шляхти (яка живе, неначе в раю, а селяни – ніби перебувають у чистилищі). Тому, так трапляється, що ці бідні селяни то потрапляють у повну залежність до злих панів, то опиняються у ще жалюгіднішому стані, ніж каторжани на галерах. Таке рабство і призводить до того, що багато хто тікає, а найвідважніші з них подаються на Запоріжжя [Zarogouys], яке є місцем притулку козаків на Борисфені» [2, с. 32-33].

Колоніальна політика Речі Посполитої на землях України, насильницьке насадження греко-католицької віри викликали обурення і протести українського народу та прагнення знищити загарбників, наслідком чого стала ціла низка народних повстань кінця XVI-початку XVII ст., рушійною силою яких було козацтво і селянство (під проводом Криштофа Косинського – 1591-1593; Северина Наливайка – 1594-1596; Марка Жмайла – 1625; Тараса Федоровича – 1629-1630; Івана Сулими – 1635; Павла Бута, Карпа Скидана, Дмитра Гуні, Яцька Острянина – 1637-1638).

Кульмінацією прагнення українського народу до самовизначення стала Національно-визвольна війна 1648-1658 рр. проти Речі Посполитої. Всенародне повстання, за словами М. Костомарова, «охопило Руську землю від Ворскли до Дністра», а М. Драгоманов вказував, що воно простяглося «...од Лубенщини до Надвірної під Бескидами».

Однією з головних подій війни стала битва під Берестечком, яка відбувалася з 28 червня по 10 липня 1651 р. (за новим стилем) поблизу сіл Острів, Пляшева, Солонів сучасного Радивилівського району Рівненської області. Вона була найбільшою за часів європейського Середньовіччя у кількісних показниках учасників протистояння і особливостях військової

тактики та бойової майстерності. Визначальним є те, що в цій битві у смертельному двобої зійшлися представники протилежних політичних, економічних, соціальних і духовних систем: могутньої магнатсько-шляхетської, кріпосницької Речі Посполитої і національно-демократичної козацько-селянської Гетьманщини.

Яскравим прикладом об'єднаного процесу перед смертельною загрозою, що нависла над Україною, стала участь у битві 15 козацьких полків з Правобережної та Лівобережної України. Перемога козацько-селянського війська у Берестецькій битві могла привести не тільки до денонсації Богданом Хмельницьким Зборівської угоди 1649 р., а й загалом до зміни геополітичної ситуації на євро-азійському цивілізаційному просторі. Проте українське військо через певні обставини програту битву і «катастрофа під Берестечком стала тією останньою краплею, що переповнила чашу взаємної ПОМСТИ, нагромадженої з часів наливайківщини, і зробила неможливим спільне проживання Польщі й козацької Русі під одним державним дахом. І коли доти боротьба, очолена Богданом Хмельницьким, ще точилася як громадянська всередині Речі Посполитої, то після Берестечка вона остаточно переростає на польсько-українську війну» [17, с. 189].

Ця трагедія для українського козацтва, селянства та міщанства знайшла своє відображення у джерелах, спогадах сучасників, працях дослідників, народнопоетичній та художній літературі [3]. Тільки анотований бібліографічний довідник, присвячений 340-річчю Берестецької битви, за обсягом складає 10,5 друкованих аркушів [14].

Величезний внесок у збереження унікальних пам'яток Берестецької битви, їхнє наукове опрацювання та популяризацію здійснює Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» у с. Пляшева. Традиційна науково-практична конференція «Берестецька битва в історії України» (перша відбулася у 1990 р.), яку проводить заповідник за окремими напрямками, є базою наукового осмислення буремних подій червня-липня 1651 р.

Особливе місце в історико-культурному визначенні пафосу героїчної звитяги українських козаків, селян і міщан під Берестечком належить козацьким літописам Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка, які являли собою не лише джерела історичної інформації, а й могутній засіб впливу на емоції читача: від хронікального зображення битви до її художнього осмислення в жанрах історичного джерела, історико-мемуарної прози та української барокової культури. Літературознавчий аспект зображення битви під Берестечком у козацьких літописах вже розглядався Т. Нікольченко у розвідці «Під містечком Берестечком...», опублікованій у збірнику наукових праць «Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства» філологічного факультету Маріупольського державного університету [12].

Головні українські літописно-історичні твори (Самовидця, Григорія Грабянки і Самійла Величка), що були створені у першій чверті XVIII ст., продовжували традицію козацького літописання і залишалися авторитетними джерелами для вивчення подій Національно-визвольної війни 1648-1658 років [13, с. 276]. Якщо не зважати на суспільно-політичну заангажованість, історична свідомість освічених козацьких літописців, без винятку представників старшини, «відображала і культурні особливості епохи» [13, с. 277-278].

Досягнення науки та початок індустріальних перетворень в економіці Західної Європи Нового часу, поруч із кривавими феодальними та релігійними конфліктами останньої чверті XVI-XVII ст. (Англія, Італія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Франція), стали фундаментом культури бароко. У зазначений історичний період аналогічно формувалася духовна культура українського суспільства: «осмислення історичної ситуації (експансія османської імперії і католицького світу, війни за гетьманську владу) також відбувалося в категоріях барокової моделі світобудови» [15, с. 85].

Першим, хто доступився до аналізу вказаних барокових джерел у контексті трагічних подій влітку 1651 р., був відомий український археолог, дослідник Берестецької битви,

доктор історичних наук І. Свешніков. У монографії «Битва під Берестечком» вчений звернув увагу на те, що у літописах Самовидця і Григорія Грабянки об'єктивно визначені не тільки обставини, що змусили Богдана Хмельницького виступити на захист українських земель після несподіваного нападу військ Речі Посполитої під орудою Миколая Потоцького і Мартина Калиновського на Поділля взимку 1651 р., а й причини поразки козацько-селянського війська під Берестечком [3, Свешніков І.К., с. 18-19].

На думку В. Шевчука, до козацьких літописів слід підходити, з'ясовуючи питання: «Як саме творилися літописи і в якій поетиці» [16, с. 46]. Зважаючи на те, що літописання має як історичну, так і художню значущість, слід звертати увагу на «стильову поліфонію» цього культурного прошарку. Адже мета творчості козацько-старшинських літописців – виходячи з патріотичних поривань, – нести нащадкам знання про минуле і про сучасне України, про її культуру тих буремних часів. Тому для змалювання обиралися як події історичної ваги, так і особистості, які зробили значний внесок в українську історію.

Як підкреслює М. Корпанюк, у XVII-XVIII ст. філософами, гуманістами, представниками бароко, класицистами, просвітниками були розроблені і втілювались у життя комплекси філософсько-естетичних критеріїв, за якими і творилися писемні пам'ятки [5, с. 765]. Головними рисами цих критеріїв була увага до людини, до суспільного життя та активної участі в ньому, до постатей лідерів національно-визвольної боротьби та їхньої державотворчої діяльності. У таких творах дивним чином перепліталися раціоналізм і емоційність, що допомагало сприйняттю подій не лише через свідомість, а й «через душу».

Мистецтво бароко було своєрідним містком між мистецтвом відродження до класицизму. Для цього стилю були характерними «урочистість, пишність, складність, примхливість, мальовничість» [6, с. 60]. Тому українські літописці цього часу не могли не зазнати, у тій чи іншій мірі, впливу барокової поетики. Вони намагалися зобразити велич сучасника, особливо лицарів національно-визвольних змагань, створюючи про них героїчні міфи. Слідуючи цим естетичним доктринам, не уникали зображення і трагізму подій, жорстокої правди історії, не ідеалізуючи як козаків, так і простолюду. «І на той час туга велика людям всякого стану значним біла і наругання от посполитих людей, а найбільше от гультьяйства, то ест от броварников, вынников, могилников, будников, наймитов, пастухов, же любо бы який человек значній и не хотел привязиваться до того козацького войска, тільки мусіл задля позбиття того насмівиска і нестерпних бід в побоях, напоях і кормах незвичайних, и тії мусіли и приставати до того козацтва» [9, с. 52]. Тому на тлі жорстоких реалій вимальовується велич козацько-лицарських змагань.

Особливо яскраво барокова поетика козацьких літописів Самовидця, Григорія Грабянки і Самійла Величка відбилася при зображенні битви під Берестечком як визначальної події Національно-визвольної війни 1648-1658 рр. У цьому контексті літопис Самовидця є традиційно хронікальним. Автор простежує події за роками; назва твору коротка, стиль без надмірних прикрас, «ретельно, але без зайвих подробиць розробляються батальні сцени» [9, с. 60]. Про Берестецьку битву у цьому літописі говориться, що взимку 1651 року почали відбуватися події, які давали привід до війни. Богдан Хмельницький, зібравши війська і дочекавшись кримського хана, пішов назустріч польському королеві і дав йому під Берестечком бій. Але хан зрадив Хмельницького: домовившись з польським королем залишив поле битви. Спроба Хмельницького повернути ханське військо до Берестечка не вдалася. Він був підступно захоплений татарами у полон і відпущений на волю лише за викуп далеко від Берестечка за Вінницею. Вже без підтримки татар, без гетьмана, козаки протягом усього Петрового посту в облозі бились із королівським військом. Але, не маючи допомоги, залишили навіть гармати, і через переправи на Пляшівці та Ікві з великими втратами пішли назад на Україну, де знову приєдналися до Хмельницького [9, с. 49].

Літописець безпристрасно змальовує події, але, як людина не відсторонена, дозволяє собі висловити і своє особисте відношення до спроби Хмельницького заручитися допомогою

хана. «Аж нестатечна приязнь вовку з бараном, так і християнину з басурманином» [9, с. 60]. Це вже спроба дати власну оцінку подіям, що поступово переводить літописний твір у площину творів художніх. Людина бароко, якою є Самовидець, співпереживає, гірко відчуває поразку козацько-селянського війська. Але робить це ще досить обережно.

Григорій Грабянка, як зазначив М. Попович, у своєму літописі змальовує не лише славу «русько-козацької нації», але й робить спробу зробити огляд героїчної історії інших народів та підкреслити, що козаки вкрили себе такою ж безсмертною славою, як і лицарі іноземні [13, с. 278].

Літопис Григорія Грабянки більше наближений до творів художніх. У ньому даються особистісні оцінки подій 1651 року. Автор наголошує на тому, що він використовував різні джерела, у тому числі хроніки та нарративні свідчення знайомих йому особисто учасників війни. Цей твір слід розглядати вже як літературно опрацьовану історію. Твір ділиться на «Сказанія», серед яких два – «Сказание, которая вина войне Берестецкой» та «Сказание о войне Берестецкой» [8, с. 95-105], де безпосередньо розповідається про битву. На думку Ю. Луценка, літопис Григорія Грабянки можна назвати бароковим історичним романом [10, с. 9]. Тут вжито великий спектр художніх засобів. У канву твору вводяться вірші, напівлегендарні перекази, розповіді про будівництво фортеці Кодак, про захоплення Хмельницьким королівських привілеїв у Барабаша, про смерть і поховання Хмельницького та ін. На сторінках твору зустрічається символіко-алегоричне зображення персонажів у поєднанні з історичними реаліями, змалювання натуралістичних подробиць, метафори, епітети створюють своєрідну мозаїку. Зображення подій, які передували Берестецькій битві, і змалювання самої битви спонукають читача до співпереживань.

Григорій Грабянка більш докладно, у порівнянні зі своїми попередниками, розповідає про події під Берестечком, що нагадує народне оповідання з традиційним зачином: «Якось до Хмельницького прибув султан...». А далі йдеться про складні відносини між Богданом Хмельницьким і татарським ханом, молдавським господарем, польським королем на початку 1651 р. Ці протиріччя були зібрані у тугий вузол. На карту була поставлена доля України та її людності. Попри усі дипломатичні спроби, Хмельницькому не вдалося мирним шляхом вирішити усі проблеми. Тоді він і почав готуватися до вирішальної битви під Берестечком.

Далі автор розповідає про саму битву, з яскравими подробицями змальовує сміливі рейди козаків з оточеного табору проти шляхетських військ, про скликану Іваном Богуном 9 липня козацьку раду, де вирішувалося питання як відігнати польський загін Станіслава Лянцкоронського з правого берега річки Пляшівки. У цьому літописі ми зустрічаємо ознаки справді художнього твору. Це використання епітетів – «битва велика», «славні козаки», «неспокійна ніч», «сила-силенна козаків», «військо добірне». Зустрічаємо метафоричні вислови: «Орда покосила ляхів, як траву в полі», «Зложив голову полковник Стадницький», «Чимало люду полягло».

Власне літературним твором робить літопис Грабянки і його публіцистичне звернення до читача, заклик до співучасті у роздумах про тяжке становище оточеного поляками козацького табору, під час облоги якого загинуло майже 30 тисяч його оборонців. Різким дисонансом до зображуваних подій звучить кінцівка оповіді про Берестецьку битву: «Вже це сталося як кара господня і з волі господа. З тієї волі, яка нікому не підвітна» [8, с. 80]. Отже, навіть на прикладі багатьох епізодів у зображенні Берестецької битви можна зробити висновок, що козацький літопис проходить шлях від хроніки до художньої літератури.

Окрім того, літописець наголошує, що при написанні твору він керувався не корисливим прагненням до слави, а бажанням не залишити загиблими в попелі славетні діяння рідного народу і явити їх світові. Це вже свідчення позиції автора, що було майже відсутнім у літописі Самовидця. Власне, використання різноманітних художніх засобів, складна побудова, ритмізація тексту твору і дала можливість В. Шевчуку назвати цей твір найвидатнішою пам'яткою літописного бароко [16, с. 51].

Літопис Самійла Величка у зображенні подій Національно-визвольної війни 1648-1658 рр. суттєво відрізняється від попередніх літописів. Текст усього твору складається з 2-х книг: том I – «Сказання про війну козацьку з поляками...», том II – «Повість літописна про малоросійські та частково інші події, зібрані і тут описані» [4, с. 92]. У зображенні подій війни він йде далі від своїх попередників. Самійло Величко опрацював багато творів іноземних авторів про події визвольних змагань: «...оглядаючи літописні та історичні писання чужоземних письменників, читав я про всякі діяння і побачив, що славу тих чужоземців пояснено і не затемнено» [4, с. 26]. З почуттям жалю він зазначає, що про козацьких предків, які вели війни і відзначалися лицарською відвагою, «наші письменники... нічого не написали і не розтлумачили: я побачив, що славу нашу сховано під плащем їхніх нікчемних лінощів» [4, с. 7]. Отже, як зазначив М. Попович, Величко вбачає велич історичного процесу не лише в перемогах, а й у поразках, у знищенні багатьох згубних звичок, які прийшли на козацьку землю [13, с. 278]. Літописець вплітає в канву свого твору алегоричні образи Нужди та Біди, Добра та Зла і проводить думку, що зі Злом та Бідою слід боротися, інакше прекрасна земля може бути знищена.

Стосовно Літопису Самійла Величка констатуємо: в оригінальному тексті не збереглися розділи про події 1649-1652 років. Проте у другому розділі п'ятої частини «Сказання» ми зустрічаємо вельми експресивно згадку про ті події: «Це вони, пани, пани поляки, були винуватцями великої людської різанини спершу під Жовтою Водою і під Корсунем, тоді під Махновичами, Константиновом, Пилявою, Львовом і Замостям, а ще потім під Збаражем і Зборовом. Нарешті – під Берестечком третього літа (10 липня 1651р.), коли були густо услані берестецькі поля багатьма трупами звияжних воїнів пяти народів, тобто козацькими, татарськими, лядськими, литовськими й німецькими» [4, с. 100].

У літописі маємо емоційне порівняння поля битви з полем, яке «устелене трупами», як після косовиці збіжжям. Полягли тут «воїни звияжні». Примітним є те, що Самійло Величко виступає як переконаний пацифіст. Він у рівній мірі співчуває полеглим воїнам різних народів і засуджує війни, які є трагедією для людей. Таке співчуття до воїнів-супротивників характерне для багатьох творів давньої вітчизняної літератури. Так, у «Задонщині» – творі, присвяченому Куликовській битві 1380 р., вміщено епізод про випробування прикмет. Волинський князь Боброк, який привів свої полки на битву, з Дмитром Донським напередодні побоїща «слухав землю». Він приклав вухо до землі і сказав: «Земля плаче надвоє». Це означало, що багато воїнів поляже як з боку русичів, так і з боку ординців. У руслі цієї традиції творить свій літопис і С. Величко.

У третьому розділі другої книги вміщено дискусію літописця з польським істориком Самуїлом Твардовським. Польський автор у своєму творі «Війна домова» звинувачує Хмельницького у тому, що після переможної битви над польським військом під Батогом (червень 1652 р.) він залишив «не поховані лядські трупи» [4, с. 100]. На це Величко відповідає: «Доречно тут згадати, що король, перемігши Хмельницького й Хана під Берестечком, а особливо в окопах козацьких на Пляшівці, не лише не зволив через чисельність ховати козацьких та ординських трупів, (так само як і тут), але не ховав і своїх лядських, бо мав на оці..., йти в похід на Україну далі» [4, с. 100].

Отже, поетичний відгомін на берестецькі події у літописі Самійла Величка свідчить про художність, образну гнучкість його стилю, про майстерне володіння народно-епічними та літописними традиціями, які визначають жанр літопису цього автора як високохудожній літературний твір.

Простежуючи еволюцію жанру козацького літописання у зображенні Берестецької битви, ми можемо зробити висновок, що в межах естетики бароко воно прогресувало від фактологічної традиції Самовидця і художнього викладу історії Григорієм Грабянкою до формування історичного художнього твору Самуїлом Величком. А головне, козацькі літописи були невід'ємною частиною української культури, яка «у XVII столітті ... була

козацькою за своїм духом, художніми смаками, панівними в ній демократичними настроями» [11, с. 208] і належала до європейської культурної зони, яка в часи контрреформації розвивалася в стилістиці бароко [13, с. 190].

Список використаної літератури

1. Блез де Виженер. Описание польського королевства / Блез де Виженер. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.Vostlit.info/Texts/rus14/Vizhener/text.phtml.
2. Боплан Г.Л. де. Опис України... / Г.Л. де Боплан. – К.: Наукова думка, 1990. – 256 с. – іл.
3. Брехуненко Віктор. Програма битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року / Віктор Брехуненко. – К.: Темпора, 2013. – 116 с.; Бухало Гурій. Круг містечка Берестечка / Гурій Бухало. – Рівне: Держ. ред.-видав. підприємство, 1993. – 104 с.; Виткалов В.Г. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І.К. Свешнікова. Хрестоматія / В.Г. Виткалов, Т.О. Пономарьова. – Рівне: РДГУ, 2005. – 404 с.; Рожко В. Національний пантеон «Козацькі могили»: Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко, В. Пришляк, О. Сидор та ін. – Луцьк: Медіа, 2003. – 544 с. – іл.; Свешніков І.К. Битва під Берестечком / І.К. Свешніков – Львів: Слово, 1992. – 304 с. – іл.
4. Величко С.В. Літопис. У 2-х томах. Т.1 / С.В. Величко. – К.: Дніпро. – 371 с.
5. Корпанюк М. Слово. Хрест. Шабля (Українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI-XVIII ст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище) / М. Корпанюк. – К.: Смолоскип, 2005. – 904 с.
6. Лесин В.М. Словник літературознавчих термінів: Вид. друге, перероблене і доповнене / В.М. Лесин, О.С. Пулинець. – К.: Радянська школа, 1965. – 432 с.
7. Литвин В.М. Історія України. Підручник / В.М. Литвин. – К.: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2009. 821 с.
8. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Пер. із староукр. – К.: Т-во «Знання» України, 1992. – 192 с.
9. Літопис Самовидця. – К.:Наукова думка, 1971. – 208 с.
10. Луценко Ю. Григорій Грабянка і його літопис / Ю. Луценко // Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки: Пер. із староукр. – К.: Т-во «Знання» України, 1992. – С. 9-11.
11. Макаров А.М. Світло українського бароко / А.М. Макаров. – К.: Мистецтво, 1994. – 288 с. – іл.
12. Нікольченко Т.М. Під містечком Берестечком.../ Т.М. Нікольченко // Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). – Маріуполь, 2012. – С. 142-145.
13. Попович М.В. Нарис історії культури України / М.В. Попович. – К.: «АртЕк», 1998. – 728 с. – іл.».
14. 340 років Берестецькій битві: Анотований бібліографічний довідник / Упорядник К.В. Краєвська. – Рівне: Ред.-видав. відділ облуправління по пресі, 1991. – 178 с.
15. Шанюк О.Л. Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник / О.Л. Шанюк. – К.: Знання-Прес, 2002. – 277 с.
16. Шевчук Валерій. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть: У 2 кн. Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко / Валерій Шевчук. – К.: Либідь, 2005. – 728 с.
17. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: Навч. посібник для учнів гуман. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів / Н.М. Яковенко. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2013р.

Y.M. Nikolchenko, T.M. Nikolchenko

**BAROQUE TRADITION COSSACK CHRONICLE IN IMAGES BATTLE
BERESTECHKO**

Baroque picture of the Battle of Beresteczko 1651 occupies an important place in the Cossacks' Chronicles, Gregory Hrabianka and Samiylo Wieliczka.

Key words: *National Liberation War of the Ukrainian people 1648-1658 biennium, the battle Berestechko, Cossack 'Chronicles, Gregory Hrabianka and Samiylo Wieliczka, Ukrainian baroque culture.*

УДК 659.136.1:656.835.111

С.Е. Орехова

**СОЦИАЛЬНАЯ РЕКЛАМА НА ПОЧТОВО-БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ МАРКАХ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ**

На основе проведенного анализа о введении в обращение почтовых благотворительных марок рассматривается влияние рекламно-информационного фактора на эффективность деятельности благотворительных организаций и союзов касательно помощи пострадавшим гражданам в ходе военных конфликтов.

Ключевые слова: *благотворительность, почтовая марка, плакат, социальная реклама.*

Развитие современных технологий во всех областях современной многогранной жизни привело к появлению множества приспособлений, которыми общество пользуется в повседневной жизни, усовершенствованию способов коммуникации, универсализации сознания. Человечество поднялось на новый уровень потребления, это потребление не только материальное, но и потребление услуг и информации. Во многом это определяется тем, что называют «информационное общество» именно здесь необходимо говорить об информации как о качественно новом ресурсе, который является основой всего остального. Необходимо отметить тот факт, что именно информация является основой рекламы и социальной рекламы в частности. Рекламируя, что либо, прежде всего, до потребителя доносится то основное, что передается посредством информации. В последнее время социальная реклама становится все более популярной. Так что же такое социальная реклама и каковы ее исторические корни.

В соответствии с законом Украины «О рекламе» социальная реклама – это вид некоммерческой рекламы, направленной на изменение моделей общественного поведения и привлечения внимания к проблемам социума [3]. В энциклопедических справочниках говорится о том, что социальная реклама возникла в начале XX века в США благодаря действию общественной организаций. В 1906 г. «Американская гражданская ассоциация» создала первую рекламу подобного рода, которая была призвана защитить Ниагарский водопад от губительного действия энергетических компаний [7]. Ростки социальной рекламы возникли в истории Российской империи в связи с тяжелыми событиями русско-японской войны 1904 – 1905 гг.

Среди изобразительных источников, к которым относятся полиграфические носители социальной рекламы – рекламно-информационные плакаты, достойное место занимают и государственные почтовые марки. Раскрыть роль почтовой марки как инструмента маркетинговых коммуникаций в историческом контексте и есть целью данной статьи.

В государственной системе связи важное место занимает почтовая связь. Это

сложный государственный механизм, который функционирует в системе социально-экономического комплекса государства. Почтовая связь – единая государственная сеть, объединяющая все регионы и предоставляющая существующие виды услуг почтовой связи в любой исторический период ее развития.

Особым атрибутом почты является почтовая марка – специальный знак оплаты за услуги по пересылке письменной корреспонденции. Почтовая марка является составляющим элементом монетарной системы государства.

Функции, которые выполняет почтовая марка многогранны:

- технологическая – способ оплаты пересылки письменной корреспонденции (почтовых карточек, писем, бандеролей) – франкирование;
- экономическая – указанная на марке стоимость, отражает денежную сумму, на которую будут оказаны услуги почты при покупке или предъявлении почтовой марки;
- атрибутивная – изображенные символы государственности – герб, национальная валюта, несут в себе сведения о стране;
- рекламно-информационная – как художественная миниатюра, которая содержит декоративные элементы и посвящена определенной тематике (историческому событию, выдающимся деятелям науки и культуры, знаменательным датам и др.).

История возникновения почтовой марки любого государства интересна и особенна. В истории мировой почты первой маркой является «черная пенни» Великобритании, введенная в обращение 6 мая 1840 г. (выполнена в черном цвете, достоинством 1 пенни с изображением профиля королевы Виктории (1819 – 1901 гг.). В Российской империи первая почтовая марка была выпущена в январе 1858 г., номиналом 10 копеек [4, с. 56 – 58]. Первый выпуск почтовой марки Российской империи был напечатан в «Экспедиции заготовления государственных бумаг» общим тиражом 3,0 млн. экз. В одном печатном почтовом листе находилось сто единиц марок без перфорации. Марка имела прямоугольную форму, внутренний овал в виде медальона, голубой с белым рельеф герба Российской империи, почтовые знаки – перекрещенные рожки. Медальон окаймляла мантия, увенчанная короной, под мантией была надпись «10 коп. за лот», в уголках арабскими цифрами обозначался номинал марки – «10» (рис. 1). Последующие выпуски марок имели перфорацию, для удобства работы почтового служащего (не надо было марку отрезать от других марок) (рис. 2).

Почтовые марки выпускались номиналом 10, 20 и 30 коп. [5, с. 9]. За шестидесятилетний период существования (1857 – 1917 гг.) в обращение было введено 133 разновидности почтовых марок Российской империи, они отличались цветом и оттенком, размером перфорации и новыми сюжетами.

Особое место в истории марок Российской империи занимает две серии, которые получили название почтово-благотворительные выпуски.

Почтово-благотворительные марки – знаки почтовой оплаты с номиналом и дополнительной определенной суммой, предназначенной для отчисления в фонд организации на благотворительные цели.

Причины выпуска почтово-благотворительных марок обусловлены факторами экономико-социального характера, сложившимися в государстве. С помощью почтово-благотворительных марок организуется сбор средств на определенные социальные нужды в фонды: помощи безработным, больным и инвалидам, на улучшение жизни детей и пенсионеров, пострадавшим от стихийных бедствий (землетрясений, наводнений и т. д.).

На почтово-благотворительных марках, указывается сумма почтового сбора, который может быть оплачен данной маркой, и величина надбавки на благотворительные цели.

Вместе с тем, известны выпуски, на которых напечатана лишь одна сумма почтового сбора, а необходимость их продажи по повышенной цене для получения благотворительной надбавки определяется особыми условиями.

Впервые почтовые благотворительные почтовые марки были выпущены в Российской империи в связи с событиями русско-японской войны 1904 – 1905 гг. Выпуск был осуществлен по заказу Императорского женского патриотического общества, действовавшего под «августейшим» покровительством царского двора, учредившей особый фонд в пользу сирот воинов действующей армии благотворительной организации.

Для рисунков на благотворительных марках были отобраны памятники, в наибольшей мере отражающие патриотические чувства русского народа. Так, на марке 3-копеечного достоинства изображен памятник герою севастопольской обороны адмиралу В.А. Корнилову (1806 – 1854 гг.) (рис. 3); на 5-копеечной марке помещен памятник Кузьме Минину (конец XVI в. – 1616 г.) и Дмитрию Пожарскому (1578 – 1642 гг.), возглавившим героическую борьбу русского народа против польской и шведской интервенции в начале XVII столетия (рис. 4); всемирно известный «Медный всадник» – памятник Петру I воспроизведен на 7-копеечной благотворительной почтовой марке (рис. 5); наконец, на 10-копеечной марке, завершающей эту серию, изображен общий вид Московского Кремля, всегда олицетворявшего сердце России (рис. 6).

Циркуляром начальника Главного управления почт и телеграфов от 21 ноября 1904 г. было установлено, что «...корреспонденция всякого рода, оплаченная упомянутыми марками, пересылается учреждениями почтово-телеграфного ведомства на тех же основаниях, как и корреспонденция, оплаченная марками, изготовленными почтово-телеграфным ведомством». Далее указывалось, что всем почтовым ведомствам будут высланы как сами марки, так и их образцы. Каждая марка-образец имела надпечатку из одной буквы. Почтовые марки всех четырех достоинств выпускались с тремя разными типами перфорации.

Продажа этих марок началась 29 декабря 1904 г. Журнал «Нива» за январь 1905 г. писал: «На днях поступили в обращение наряду с обыкновенными почтовыми марками особые – большого формата марки, художественно исполненные Экспедицией заготовления государственных бумаг. В продаже каждая такая марка стоит на три копейки дороже, чем соответствующая ей почтовая марка (например, 10-копеечная – 13 копеек), и полученные таким путем с каждой марки излишние три копейки идут на усиление средств особого фонда в пользу сирот воинов действующей армии» [6]. Первый выпуск почтово-благотворительных марок был напечатан общим тиражом 1 021 тыс. ед. [1, с. 15].

События Первой мировой войны (1914 – 1918 гг.) обусловили необходимость введения в почтовое обращение второго выпуска почтово-благотворительных марок. Русские благотворительные организации – Женское патриотическое общество и Скобелевский комитет обратились в Министерство внутренних дел за разрешением на выпуск особых почтовых марок, чтобы часть дохода от их продажи использовать для создания фонда помощи раненым и семьям погибших воинов. 7 сентября 1914 г. ЭЗГБ изготовило образцы-эталонные этих марок, которые были переданы благотворительному обществу на утверждение (за весь 1914 г. ЭЗГБ было напечатано 1920 тыс. марок и 160 тыс. образцов).

18 сентября 1914 г. Главным управлением почт и телеграфов был издан циркуляр почтового ведомства о выпуске благотворительных марок – «патриотических» четырех номиналов – в 1, 3, 7 и 10 копеек. При этом цена реализации каждой благотворительной почтовой марки включала надбавку на 1 копейку. Надо отметить, что покупка этих марок и оплата услуг пересылки писем была исключительно добровольным решением отправителя [6].

Так, 17 ноября 1914 г. в обращение был введен второй общегосударственный выпуск почтово-благотворительных марок «В пользу воинов и их семейств». Серия состояла из четырех марок: «Древнерусский витязь», «Прощание донского казака», «Аллегория: Россия

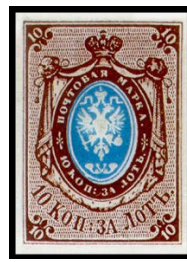

Рис. 1.

Рис. 2.

Рис. 3.

Рис. 4.

Рис. 5.

Рис. 6.

Рис. 7.

Рис. 8.

Рис. 9.

Рис. 10.

Рис. 1. Первая почтовая марка Российской империи (январь 1858 г. без перфорации).

Рис. 2. Почтовая марка Российской империи (последующие выпуски с перфорацией).

Рис. 3. Марка достоинством в 3 коп.

Рис. 4. Марка достоинством в 5 коп.

Рис. 5. Марка достоинством в 7 коп.

Рис. 6. Марка достоинством в 10 коп.

Рис. 7. «Древнерусский витязь»

Рис. 8. «Прощание донского казака»

Рис. 9. «Аллегория: Россия опекает детей воинов»

Рис. 10. «Георгий Победоносец, поражающий дракона»

опекает детей воинов», «Георгий Победоносец, поражающий дракона» (художник и гравер Р. Зарриньш) (рис. 7 – 10). Количество марок по 1000 шт., марки были без зубцов и напечатаны на цветной бумаге. На марках была указана номинальная стоимость 1, 3, 7 и 10 коп., цена реализации превышала номинальную на 1 коп., что составляло дополнительный сбор в фонд помощи воинов действующей армии и их семьям, сиротам [1, с. 17].

В декабре 1914 г. из-за недостатка крашенной бумаги в ЭЗГБ и неудобств, связанных с ее изготовлением, Императорское женское патриотическое общество дало согласие ЭЗГБ на выпуск патриотических марок на белой не крашенной бумаге. Все четыре номинала марок на белой бумаге были утверждены обществом 18 декабря 1914 г. Этот тираж в почтовое обращение был введен 26 февраля 1915 г. Всего за 1915 и 1916 гг. изготовлено ЭЗГБ 9 070 тыс. марок на белой бумаге и 210 тыс. их образцов.

В соответствии с распоряжением Министерства почт и телеграфов № 62338 от 19 августа 1917 г. продажу патриотических марок необходимо было прекратить с 19 ноября 1917 г. Однако в обращении эти марки находились еще продолжительное время [6].

Таким образом, в период военных конфликтов общество и власть концентрировали свои усилия с целью оказания благотворительной помощи пострадавшим гражданам. Поддержкой занимались благотворительные организации, которые имели богатый исторический опыт оказания такой помощи, основанные в период с конца XVIII до начала XX вв. Пострадавшие военнослужащие, члены их семей и беженцы получали от благотворительных организаций широкий спектр помощи, в том числе финансовую, продовольственную, жилищную, общеобразовательную, информационную и транспортную, а также по вопросам трудоустройства. Рекламно-информационные мероприятия, которые организовывали и проводили благотворительные общества (печать и распространение плакатов, инициатива введения в почтовое обращение и распространение благотворительных марок и многое другое), побуждали граждан к решению социальных, культурных задач и стали показателем уровня развития моральности и гуманности общества.

Факт введения в почтовое обращение двух выпусков благотворительных марок миллионными тиражами свидетельствует о роли знаков почтовой оплаты как инструмента коммуникации в системе благотворительности, а также о плодотворном сотрудничестве благотворительных обществ со многими государственными структурами, в том числе и Главным управлением почт и телеграфов. И еще, с художественной точки зрения российские марки заслужили высокой оценки и по праву принадлежат к наилучшим образцам мировой графики и филателии XX века.

Список использованной литературы:

1. Каталог почтовых марок России 1857 – 1991. России, РСФСР, СССР: каталог-справочник / [издание 3-е, под общ.ред. В.Б Загорского]. – СПб.: Стандарт-Коллекция, 2009. – 520 с.
2. Левитас И.Я. Филателия школьникам. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Радио и связь, 1988. – 216 с.
3. Про рекламу: Закон України // Відом. Верховної Ради України. – 1996 – № 270/96-ВР - 03.07. 1996 р. – ТОВ «Ліга Закон» – <http://www.zakon.rada.gov.ua>
4. Российский государственный исторический архив. – Ф.1289 (Главное управление почт и телеграфов). – Оп. 1. – Д. 1249.
5. Стальбаум Б.К. Что надо знать филателисту. – М.: Центральное филателистическое агентство «Союзпечать», 1968. – 112 с.
6. <http://sckandinav.narod.ru>
7. <http://ru.wikipedia.org>

Стаття надійшла до редакції 19.05.2013

С.Є.Орехова

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА НА ПОШТОВОГО-БЛАГОДІЙНИХ МАРКАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

На основі проведеного аналізу введення в обіг поштових добродійних марок розглядається вплив рекламно-інформаційного чинника на ефективність діяльності добродійних організацій та товариств стосовно допомоги постраждалим громадянам в ході військових конфліктів.

Ключові слова: добродійність, поштова марка, плакат, соціальна реклама.

S.E.Orekhova

SOCIAL ADVERTISING POSTAL-CHARITY STAMPS OF THE RUSSIAN EMPIRE

Based on the analysis of issuance of postage stamps charity considers the influence of advertising and informational factors on the effectiveness of charitable organizations and unions regarding aid affected citizens in military conflicts.

Key words: charity, stamp, poster, social advertisement.

УДК 355.134.2

Ю.В. Рябуха

КРЕСТ ВИКТОРИИ: ИЗ ИСТОРИИ НАГРАДЫ

Статья посвящена высшей британской награде получаемой за доблесть на поле боя. Освящены причины возникновения награды, история ее развития и приведены примеры награждений.

Ключевые слова: фалеристика, Великобритания, Крест Виктории

Крест Виктории является высшей наградой Великобритании за мужество, проявленное на поле боя. Учрежденной в годы Крымской войны наградой за полутора вековую историю награждено всего 1353 человека (из них 3 - дважды), что делает ее одной из наиболее ценных наград в истории.

Несмотря на обилие литературы посвященной британской награде, количество заблуждений связанных с ней довольно велико[2,3]. Одним из наиболее распространенных является само название – зачастую в литературе употребляется словосочетание «орден «Крест Виктории»[3]. Между тем, при разработке статуса наград король Альберт собственноручно вычеркнул карандашом слово «орден».

Еще одним частым заблуждением, кочующим из одного русскоязычного источника в другой является упоминание о награждении советского подводника Н.А. Лунина Крестом Виктории. К.М. Сергеев в своем исследовании даже указывает, что Н. Луинин получил «английский Крест Виктории IV степени»[5,с.211]

Целью статьи является проследить историю высшей британской награды за доблесть. Основным источником для написания статьи послужила «Лондонская газета», которая является официальным изданием британского правительства и содержит все награждения Крестом Виктории, начиная с первых. Также стоит отметить статьи С. Ченныка[8,9], которые посвящены возникновению и первым награждениям, связанным с Крымской войной.

В середине XIX века Великобритания не имела четкой наградной системы. И это несмотря на то, что в Европе такие награды уже были в употреблении более полувека – в России – орден и знак отличия ордена Святого Георгия, во Франции – орден Почетного Легиона и Военная медаль. В какой-то степени своеобразную замену англичане нашли в выдаче так называемых «кампанейных» медалей, которыми награждались все участники

военной кампании.

Традиционно первой британской «кампанейной» наградой считается «Медаль Ватерлоо» - ею были награждены все британцы (как офицеры, так и солдаты), принявшие участие в разгроме Наполеона под Ватерлоо 18 июня 1815 г. Однако, ее предшественницей можно считать «Медаль Серингапатама» («Seringapatam medal») - награду учрежденную британской Ост-Индской компанией. Она выдавалась британским солдатам и солдатам Ост-индской компании, принимавшим участие в военных действиях в Индии против Типу Султана, правителя Майсура. Награду получили не только те солдаты, которые принимали непосредственное участие в штурме Серингапатама – столицы Типу Султана 4 мая 1799 г., но и все принявшие участие в военных действиях 1798-1799 гг.

В 1845 г. в британской армии для унтер-офицерского состава была учреждена медаль «За доблестную службу» («Meritorious Service Medal»). Награда высоко ценилась в солдатской среде, где она получила название «сержантская медаль», к тому же она давала право на повышенный пенсион[8,с.47].

Существующая ситуация не могла долго продолжаться. Перемены произошли во время Крымской войны. Для жителей Британии эта война была первой широкоосвещающейся журналистами-репортерами.

Крест Виктории выполнен из бронзы, имеет форму т. н. Cross pattée (крест, у которого лучи сужаются к центру, но не имеют, в отличие от Мальтийского креста вырезков на концах), на лицевой стороне изображён лев, стоящий на короне, и лента со словом «За Доблесть» (англ. For Valour).

Первое награждение Крестом Виктории состоялось по окончании Крымской войны – 26 июня 1857 г. в лондонском Гайд-Парке. Его удостоились 62 военнослужащих. Иногда ошибочно указывается число 61. Причиной ошибки является то, что лейтенант Люк О'Коннор шел в списке под номером 31а. Награды вручала лично сама королева.

Всего за подвиги в Крымской войны Крест Виктории был вручен 111 военнослужащим. Следующей военной кампанией, повлекшей целый ряд награждений новой наградой было сипайское восстание в Индии 1857-1858 гг. Во время его подавления Крест Виктории получили 182 солдата. К этой же кампании относится и самое большое количество награжденных за один бой. Произошло во время осады Лакхнау, когда 28 человек были отмечены высшей наградой[13].

В этой кампании впервые произошло награждение чернокожего британского героя. Им стал матрос-артиллерист Уильям Холл, который вместе с лейтенантом Томасом Янгом (также получил за этот бой Крест Виктории), оставшиеся только вдвоем в живых из артиллерийского расчета, огнем 24-хфунтовой пушки очистили стену мечети от индийских повстанцев, способствуя удачному штурму британской пехоты. Всего же за время подавления сипайского восстания Крест Виктории заслужили 182 военнослужащих[13].

Массовый героизм англичане проявили во время англо-зулусской войны 1879 г. при обороне госпиталя и склада у Роркс-Дрифт. В русскоязычной литературе широко распространено мнение, что именно этот бой связан с самым многочисленным награждением высшей британской наградой[1,с.25], но это не соответствует действительности. Как мы уже отметили выше при осаде Лакхнау наград было больше, но они были распределены по разным полкам британской армии. В случае с наградами за Роркс-Дрифт мы имеем место с самым массовым награждением солдат *одной* воинской части в *одном* бою. Из отмеченных за доблесть при Роркс-Дрифте 11 награжденных, 7 принадлежало к 2-му батальона 24-го полка[7,с.392].

Количество награжденных могло быть большим – все отмечали мужество рядового Джозефа Вильямса, погибшего при обороне госпиталя, но награда выдавалась только живым. В 1902 г. король Эдуард VII разрешил награждать героев посмертно[9,с.21].

Первая мировая война предоставила многочисленные возможности для проявления

героизма, что в итоге вылилось в 627 случаев награждения Крестом Виктории. Также впервые произошел случай повторного награждения, который связан с именем подполковника медицинской службы Артура Мартин-Ли́ка. Первый крест он получил во время англо-бурской войны в 1902 г., а второй – в 1914 г. во время военных действий на территории Бельгии, оказывая помощь раненым солдатам непосредственно под огнем противника.

В первую мировую войну мог случиться и первый случай повторного награждения Крестом Виктории за одну кампанию. Младший капрал АНЗАК Альберт Джака в сражении на Галлиполи 19 мая 1915 г. с группой из пяти человек оказался отрезанным от своего батальона. Попытка пробиться к успеху не привела – трое австралийцев были убиты и двое ранены. Тогда А. Джака, под огневым прикрытием двух раненых бойцов подполз к туркам, и в одиночку их атаковал, заколов двух врагов штыком и застрелив пятерых[13] (Т. Рипли ошибочно приводит другие данные – пять заколотых штыком, остальные застрелены[4,с.66]). Действия капрала позволили его товарищам выйти из окружения, а сам А. Джака был удостоен высшей британской награды. Следующий раз А. Джака отличился уже на Западном фронте во время битвы на Сомме 7 августа 1916 г., будучи вторым лейтенантом, возглавлявшим взвод. Во время внезапной контратаки немцев около 40 австралийских солдат попали в плен. А. Джака, несмотря полученное на ранение, с группой из семи солдат атаковал немцев. В последовавшем скоротечном бою А. Джака получил еще несколько ранений, но сумел отбить пленных товарищей, уничтожив в рукопашном бою около двадцати немцев. Однако вместо повторного Креста Виктории он был награжден Военным Крестом (которым награждали солдат, чьи подвиги не дотягивали до уровня Креста Виктории). Командование австралийцев считало, что чопорные британцы специально не удостоили героя высшей награды не желая лишний раз отмечать героизм австралийцев. Но сами британцы объясняли это тем, что А. Джака сам допустил возможность взятия в плен австралийских солдат не выставив должного охранения взвода, т.е. своей доблестью он всего лишь искупил свою ошибку.

Того, что не удалось А. Джаке, сумел добиться Ноэль Годфри Чевесс, капитан Королевского Военного Медицинского Корпуса. 9 августа 1916 г. во время все той же битвы на Сомме Чевесс, сам будучи раненым, в течении всего дня оказывал помощь раненым солдатам, а ночью возглавил группу добровольцев, которая вынесла тяжелораненых британских солдат с «ничейной» земли. Через год, при Пашендалле, ситуация повторилась – снова раненый Н. Чевесс находясь на передовой в течение двух дней продолжал спасать британских солдат, пока сам не потерял сознание от потери крови. Самого капитана спасти не удалось – он умер от полученных ран через два дня в военном госпитале в Брендхоке[13]. Парадоксально, что медицинскую помощь в госпитале Н. Чевессу оказывал подполковник Артур Мартин-Лик, единственный на тот момент дважды награжденный Крестом Виктории.

В связи с первой мировой войной стоит упомянуть и награждение Филиппа Нима, в будущем Олимпийского чемпиона. В декабре 1914 г. позиции роты, где служил лейтенант Филипп Ним, были обстреляны немецкой артиллерией, после чего атакованы пехотными частями. Ф. Ним метая ручные гранаты, в одиночку сдерживал наступление врага в течение «трех четвертей часа» (так в документе), дав возможность эвакуироваться всем раненым[13]. Через десять лет на Олимпийских играх в Париже, Ф. Ним стал чемпионом в командном первенстве в стрельбе двойными выстрелами по «бегущему оленю», став таким образом единственным кавалером Креста Виктории обладавшим золотой олимпийской медалью.

Крест Виктории согласно статуту вручается только солдатам британской армии и ни один военнослужащий другой страны получить его не может [9,с.16](т.е. все упоминания о награждениях им советских офицеров в годы Второй мировой войны не что иное как миф). Однако если иностранец сражается в рядах британской части то проявленная им доблесть может быть отмечена высшей наградой. Таким отличившимся оказался Филипп Коновал –

украинец из села Кутковцы Каменец-Подольского уезда. Эмигрировавший в 1913 г. в Канаду, Ф. Коновал вступил в канадскую армию, и в 1916 г. в составе 47-го батальона 10-й бригады 4-й канадской дивизии оказался на Западном фронте во Франции. О его подвиге совершенном в период 22-24 августа 1917 г. ходят противоречащие друг другу легенды, особенно в украиноязычной литературе. Поэтому будет уместным процитировать официальный источник – «Лондонскую газету» выпуск 30400: «За выдающуюся отвагу и лидерские качества, проявленные в наступлении. На его отделение была возложена сложная задача зачистки блиндажей, воронок и пулеметных точек. Под его умелым командованием отделение полностью подавило вражеское сопротивление, нанеся врагу значительный урон. В одном из блиндажей он в рукопашном бою лично заколол троих врагов, и в одиночку атаковал семерых других в воронке, всех уничтожил.

Дальнейшее наступление сдерживал пулемет на правом фланге, нанося значительные потери. Капрал Коновал бросился вперед и ворвался в пулеметное гнездо, уничтожил пулеметный расчет, захватив при этом пулемет. На следующий день он снова в одиночку атаковал другое пулеметное гнездо, забросав его гранатами, уничтожил расчет из трех человек и пулемет.

Этот унтер-офицер в одиночку уничтожил, по крайней мере, шестнадцать врагов, и доблестно сражался в течение двух дней, пока не был тяжело ранен»[13].

В 1921 г. произошло самое необычное награждение Крестом Виктории. Он был вручен американскому Неизвестному солдату, погребенному на Арлингтонском кладбище в Вашингтоне. Это был ответный жест Великобритании на награждение британского Неизвестного солдата американской медалью Конгресса. Назначение вызвало неоднозначную реакцию в британских верхах. Стамфордхэм, личный секретарь короля Георга в письме лорду Керзону писал о невозможности этого акта, указывая, что король не наградил Крестом Виктории даже британского Неизвестного солдата, а также, что «ни звание, ни долгая служба, ни полученные раны, ни какие-либо другие условия или обстоятельства не могут заменить собой той исключительной храбрости, которая является необходимым условием награждения». Однако, политическая целесообразность оказалась выше принципов и в США был отправлен адмирал Дэвид Битти, которого признали наиболее достойным, чтобы провести награждение[9,с.21].

Во время второй мировой войны британское военное руководство было менее щедрым на награды – Креста Виктории удостоили всего 180 военнослужащих. Новозеландец Чарльз Апхем был удостоен награды дважды проявив доблесть при обороне Крита в 1941 г. и под Эль-Аламейном в 1942[13].

Обычно, подвиг солдата должны были подтвердить несколько свидетелей. Однако, Эдвард Чарльтон, выполнив до конца свой долг, прикрывая отход товарищей, таких свидетелей не имел, став единственным кавалером Креста Виктории, чья доблесть была засвидетельствована исключительно противником.

21 апреля 1945 г. взвод ирландских гвардейцев, которых поддерживали танки 1-го эскадрона Ирландской гвардии, был атакован немцами в занятой накануне деревне Уистедт (Северная Германия). При внезапном нападении, ирландцы понесли значительные потери, потеряв к тому же три танка «Шерман» из четырех. Видя, что врага не сдержать, ирландцы начали отступление. Рядовой Э. Чарльтон, механик-водитель одного из подбитых «Шерманов», понимая, что товарищам необходимо время, чтобы оторваться от врага, на глазах у приближающихся немцев бросился к своему горящему танку и снял установленный на танковой башне пулемет («Браунинг 0.50»). Используя его как ручной пулемет, танкист в одиночку атаковал противника. В течение нескольких минут Э. Чарльтон нанес немцам такие потери, что они были вынуждены остановиться. Сам Э. Чарльтон был ранен в левую руку, после чего прислонил пулемет к деревянной ограде и продолжил стрельбу Ирландцы тем временем смогли отступить, но рядовой Э. Чарльтон продолжал бой. Через некоторое

Рис.1

Рис. 2

Рис.3

Рис.1 Внешний вид Креста Виктории

Рис. 2. Филип Коновал с Крестом Виктории

Рис.3. Награды Филипа Коновала (первый слева – Крест Виктории)

время гвардеец был еще раз ранен в левую руку, после чего стрелял и перезаряжал пулемет только правой. Только получив еще одно ранение, и потеряв сознание от обильного кровотечения, Э. Чарльтон прекратил стрельбу. Он умер в немецком полевом госпитале в тот же день. Посмертное награждение Крестом Виктории было основано на показаниях немецких солдат, которым врезался в память одинокий солдат с пулеметом, остановившим наступление вражеского батальона[13].

После второй мировой войны награждение Крестом Виктории стало большой редкостью. Его удостоились всего 14 человек. Следует отметить, что в британской прессе во время событий в Персидском заливе произошла бурная реакция на то, что ни один солдат не был награжден Крестом Виктории. Корреспонденты «Дейли Миррор», находившиеся в ираке насчитали не менее шести подвигов, заслуживающих по их мнению Креста Виктории. Возможно именно демарш журналистов привел к тому, что за последнее десятилетие трое британцев все же получили высшую награду (два из них - посмертно).

Таким образом, Крест Виктории был британским аналогом «солдатской» медали, которая была учреждена во многих странах Европы. Из приведенных примеров видно, что для получения награды мало было проявить храбрость на поле боя. Практически все награжденные, удостоенные Креста Виктории, с риском для жизни спасали товарищей (что наглядно демонстрирует значительное число военных медиков, два из которых были награждены дважды), либо своими действиями сокращали возможные потери в британских частях. По статусу награды ей могли быть награждены только британцы, либо солдаты британской армии, что опровергает распространенный миф о награждении ею советских офицеров.

Список использованной литературы

1. Васильев А. «...Они пали как камни – каждый человек на своем месте»: Эпизод англо-зулусской войны 1879 года / А. Васильев //Цейхгауз. - № 9. – С.22-25.
2. Грейг П. Волею Её Величества / П. Грейг, О. Тривик //Родина. – 1995. - №3-4. – С.83
3. Ионина Н. 100 великих наград [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/ion_100/49.php
4. Рипли Т. Штыки к бою! Штык на полях сражений XX века /Тим Рипли; [пер. с англ. А. Колина]. – М.: Эксмо, 2006. – 512 с.
5. Сергеев К. М. Лунин атакует «Тирпиц»! /К.М. Сергеев. — СПб.: ГУП СПМБМ «Малахит», 1999. — 232 с.
6. Форд Р. Адский косильщик. Пулемет на полях сражений XX века /Роджер Форд; [пер. с англ. В.М. Феоктистовой]. – М.: Эксмо, 2006. – 400 с.
7. Харботл Т. Битвы мировой истории: словарь /Томас Харботл. – М.: Внешсигма, 1993. – 576с.
8. Ченнык С. Крест Виктории: рождение награды /С. Ченнык // «Military Крым». – Специальный выпуск №4. – С. 46-60.
9. Ченнык С. С девизом «За доблесть». История высшей военной награды Великобритании – Креста Виктории /С. Ченнык // «Military Крым». - №1. – С.14-23.
10. Duckers P. The Victoria Cross /Peter Dukers. – Shire Publications Ltd, 2005. – 72 p.
11. Kelleher J. Royal Fusiliers Recipients of the Victoria Cross/Compiled and Edited by J P Kelleher [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://rrflondon.2day.ws/siteFiles/files/RRFLondon_ElegantExtractsVCJan2011_1294324105.pdf
12. Knight I. Rorke's Drift 1879: "Pinned Like Rats in a Hole" / I. Knight. – Osprey Publishing 1996. – 98p.
13. The London Gazette (supplement) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.thegazette.co.uk/London/>

Ю.В. Рябуха

ХРЕСТ ВІКТОРИИ: З ІСТОРІЇ НАГОРОДИ

Стаття присвячена вищій британській нагороді одержуваної за доблесть на полі бою. Висвітлено причини виникнення нагороди, історія її розвитку та наведено приклади нагороджень.

Ключові слова: фалеристика, Великобританія, Хрест Вікторії

Y.V. Ruabukha

VICTORIA CROSS: HISTORY AWARDS

Article is devoted to the highest British award received for valor on the battlefield. Studied the causes of awards, the history of its development and examples of awards.

Key words: faleristics, United Kingdom, Victoria Cross

УДК 379.85

Ю. С. Сабадаш, О. С. Гавенко

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В статті розглядаються проблеми та перспективи розвитку одного з найпопулярніших напрямків сучасного туризму – етнотуризм. Зазначається, що важливою проблемою етнотуризму є проблема підвищення екскурсійної привабливості країн та регіонів. Охарактеризовані два основні напрями етнічного туризму, перший, це – традиційний, він пропонує знайомство з культурою й побутом народів, що проживали раніше, а другий – ностальгічний, його особливістю є бажання людини побувати на батьківщині своїх предків й довідатися про історію та культуру тих місць. Наголошено, що на часі пошук та впровадження нових моделей та інструментів взаємодії багатьох складових процесу етнокультурного туризму.

Ключові слова: культурний туризм, етнотуризм, рекреаційні ресурси, ресурсний потенціал, екозахисний ракурс.

Проблема раціонального використання культурного потенціалу туристичних ресурсів завжди була актуальною, адже туристично-привабливо країна чи регіон вважається лише тоді, коли має наявний потенціал: історично-культурний, археологічний, архітектурний, туристичний, рекреаційний або ін. ресурси. Одним з найпопулярніших напрямків сучасного туризму є етнотуризм. Він робить головний акцент на історії народу, його побуту, культурних традиціях, мовних особливостях певних територій, творах фольклору. Проблема етнотуризму мало розроблена в сучасній українській культурології, сьогодні в Україні цей напрямок вивчають І. Бочан, В. Великочий, В. Віткалов, А. Гаврилюк, Л. Давиденко, В. Клапчук, І. Кулаковська, Л. Мухіна, В. Попов, В. Серебрій, В. Федорченко, В. Шикеринець, а також організації, наприклад, на базі Львівського інституту економіки і туризму останні два роки проводиться Всеукраїнська науково-практична конференція «Розвиток українського етнотуризму: проблема та перспективи» (м. Львів, 2-3 березня 2011 р.; м. Львів, 25-26 квітня 2012 р.).

Важливою проблемою етнотуризму є проблема підвищення екскурсійної привабливості країн та регіонів. Розкриття саме цього аспекту і є основною метою статті.

Нагадаємо, що є два головні напрями етнічного туризму, перший, це – традиційний, цей вид туризму пропонує нам, по-перше, знайомство з культурою й побутом народів, що проживали раніше. Зробити це можна через відвідування етнографічних музеїв, у багатьох з яких створені реконструкції життя й побуту далеких предків. Зараз великий інтерес у

туристів країни викликає практичний традиційний туризм, який виражається в прагненні довідатися особливості культури, побуту, народні промисли як би зсередини. У маленьких сільцях і в історичних центрах відтворюються цілі садиби зі стародавнім укладом життя, де можна не тільки ознайомитися з тогочасними ремеслами, але й спробувати зробити щось своїми руками; не тільки подивитися, що їли і як спали наші предки, але й пожити певний час їхнім життям. Крім традиційного, існує етнотуризм ностальгичний. Його особливістю є бажання людини побувати на прабатьківщині й довідатися історію тих місць, звідки були родом її предки. Цей вид туризму розповсюджений у тих країнах, звідки в різні часи й з різних приводів виїжджали, переселялися, були депортовані або насильно вивезені групи людей, а іноді й цілі народи. Величезна кількість переселенців з країн Європи в Сполучені Штати Америки в XIX ст., а з Радянської Росії в Європу й США в XX ст. породило тепер не меншу хвилю туристів, яких сповнює ностальгія за історичною батьківщиною. Наприклад, американські італійці мріють про свою історичну Батьківщину, або канадські українці прагнуть приїхати в країну, вихідцями з якої вони по праву себе вважають, щоб ближче пізнати материзну своїх предків.

Подорож завжди була невід'ємною частиною життя людини, починаючи з тих часів, коли у свої мандрівки вирушав Одиссей, а нащадки благородних римлян подорожували до грецьких міст, аби відчути велич грецької культури. Та завжди подорож була привілеєм нечисленних заможних осіб, які навіть своє майбутнє будували саме на основі того досвіду та тих знань, які вони здобували під час подорожування. До них відносились політики, митці, поети, художники та ін. На думку відразу ж спадають подорожі великого англійського поета Джорджа Байрона, який у своїх творах ділиться враженнями від побаченого, від того, що йому довелося пережити та чому довелося навчитися у країнах, в яких він побував. Подорожі дійсно стали натхненням для великого англійця, шлях мандрів героя поеми «Паломництво Чайльд-Гарольда», яка прославила ім'я Байрона, не випадково збігається з маршрутом подорожі автора: Португалія, Іспанія, Мальта, Албанія, Греція.

Показово, що за останні 10 років культурна подорож повернула собі свою важливість і популярність у новому туристичному сценарії, оскільки спостерігається відродження інтересу до культурно-пізнавального компоненту мандрівок. Коли мова йде про культуру, мається на увазі не тільки загальне поняття мистецтва, або фольклор у чистому виді, а саме комплекс широкого спектру цінностей, які притаманні тій чи іншій території, чи скоріше сукупності територій, що створюють оригінальне неповторне культурне явище. Ця оновлена ідея повертає собі значення подорожі, метою якої є сама культура та її просування. Цей постулат не є новим чи то маловідомим, але в умовах теперішньої багатовимірної глобалізації набуває оновленого змісту і значення. Зокрема, неймовірні комунікативні, інформаційні і транспортні можливості, досягнутими людством на початку III-го тисячоліття, не просто повертають популярність ідеї подорожування, але й роблять його надзвичайно престижним та інтелектуально наповненим видом відпочинку та духовно-культурного збагачення. При цьому, культура може позначати різні поняття: по-перше, культура – це сукупність знань, якими володіє людина у різних галузях життєдіяльності. Це елітарне поняття в контексті нашого розгляду проблеми, пов'язане з елітним культурним туризмом, де слід вміти обирати, адекватно діяти та висловлювати інтерес. В іншому підході, говорячи про культуру, посилаються на сукупність духовних, ідеологічних та художніх цінностей, на комплекс творів, присвячених цим цінностям, які позначають історичну епоху або певне середовище, пов'язуючи такі культуротворчі набуток з масовим мистецтвознавчим туризмом. Можливість посилатися на обидва компонента розглядається як центральний момент у загальній політиці туризму, у відповідному проектуванні та плануванні у рамках нової культурної моделі створення туристичних маршрутів.

Поява культурного туризму також вказує на прогресивне зростання туризму як масового прояву, який набув масштабності та характерних рис у XX ст. Зараз говорять про

індустрію дозвілля, завдяки чому туризм є чимось постійним, явищем, яке демонструє свою здатність зустріти та подолати навіть певні кризові періоди і яке постійно розвивається, бо користується попитом у будь-яку пору року, до того ж підтримується державними періодичними службами.

В більш конкретному сенсі проектування маршруту – це комплексна дія, яка передбачає системний підхід з боку тих, хто займається туризмом на рівні державної адміністрації та у приватних туристичних агенціях. Сама присутність культурного елементу серед рушійних чинників здійснення подорожі може викликати подвійне сприйняття, оскільки значна частина мандрівників прагне до відкриттів, збагачення власного когнітивно-естетичного досвіду, в той час, коли інша частина розглядає культурний компонент радше як додатковий, позаяк вирушає у подорож здебільшого заради можливості відпочинку. Характерною ознакою покращення органічно-сервісного підходу до надання транскордонних послуг є максимальне спрощення документально-видових вимог і операцій. У минулому, як було сказано раніше, існувала лише вузьке визначення культурного туризму, що обмежувався тільки поодинокими туристами-експертами, які мали соціально-економічні переваги та певні фахові зацікавлення (високий рівень достатку, вища освіта, творчі задуми й пошуки та ін.). Сьогодні без перебільшення можна стверджувати, що будь-яка адекватна людина може здійснити індивідуальну поїздку в будь-яку цивілізовану країну з будь-якою морально виправданою метою.

Проте, збільшення туристичних потоків потребувало і потребує певних статистичних даних та аналітичного їх дослідження для вдосконалення планування та регулювання завантаженості тих чи інших територій та маршрутів. Це важливо і для популяризації найбільш цінних об'єктів та явищ з позицій культурологічної доцільності. Стають важливими узагальнення та диференціація сподівань і мотивацій, підходів та оцінок самих суб'єктів туристського руху й попиту, бо вони справляють суттєвий вплив на інших потенційних подорожувальників, що своєю чергою впливає на формування потоків різних видів туристів культурного спрямування. В цьому плані Г. Річардс [7, С. 33–34] розрізняє культурного туриста з особливою метою та культурного туриста з загальною метою. До першого виду він відносить тих туристів, для яких культурні місця та пам'ятки представляють головну мету поїздки. Мова йде про туристів з більш високим рівнем освіти та достатку. Навіть якщо головним предметом зацікавлення є культура, вони також додають до цієї мети елементи розваги. Ця група, на думку Річардса, складає лише 10% від загальної кількості туристів, але є дуже важливою, оскільки визначає культурні тенденції, яким потім відає перевагу інша, більш чисельна частина культурних туристів з загальною метою.

Для культурних туристів з загальною метою культурні пам'ятки складають лише один із компонентів поїздки, який своєю чергою підпорядкований іншим видам діяльності, пов'язаним з відпочинком та розвагами (шопінг, пляжі та ін.).

Інша класифікація, запропонована Г. Байвотер [8, С. 37], розділяє культурно мотивованих, культурно натхненних та культурно зацікавлених туристів. До першого виду можна віднести туристів, для яких культура є головною мотивацією подорожі. Вони складають 5% від загальної кількості туристів. Другий тип складають туристи, які відчувають бажання відвідати певне місце (наприклад, Собор Св. Петра у Римі, Вестмінстерське Абатство у Лондоні) або окремих захід (наприклад, Венеціанський карнавал). На долю таких цілеспрямованих шанувальників світового значення об'єктів припадає майже третина від загальної кількості туристів. До третього виду відносять туристів, які під час подорожі відвідують музей, виставку або якусь споруду з іншою метою. Це майже 60% туристів.

Для того, аби місце вважалось культурно привабливим, важливо враховувати декілька чинників, серед яких треба розділяти первинні та вторинні елементи. Первинні елементи, які складають серцевину культурного туристичного продукту, – це історичні споруди, квартали,

музеї, монументи, події, театри та ін. Вторинними елементами, які доповнюють досвід туриста, вважаються ресторани, магазини, ринки, бари, паби та ін. Отже, наявність самого культурного ресурсу ще не є запорукою того, що це місце гарантовано стане привабливим для туристів.

Досвід і практика туристичної справи свідчить, що для належного успіху необхідне вдале поєднання первинних та вторинних чинників і саме це ми можемо бачити на прикладі таких міст, як Лондон, Рим, Париж та Нью-Йорк. Одним із важливих компонентів успіху цих всесвітньо відомих і заповітних для туристів міст є саме велика кількість музеїв. Так, лише в Нью-Йорку їх вісім. Слід зазначити, що зараз музеї вже не сприймаються, як це було у минулому, як нудні, старомодні та малопривабливі місця. Відійшли у минуле часи, коли місією музеїв було придбання, реєстрування, зберігання та виставлення в експозиції можливої кількості предметів, оскільки змінилось ставлення до фінансування з боку держави, або ж завдяки коштам меценатів. Тому останнім часом ситуація суттєво покращилась: побудовані додаткові зали, нові будівлі, музеї стали популярними місцями виставок, до них сходяться люди з усіх країн світу.

Особливий інтерес викликають етнографічні музеї під відкритим небом, у яких містяться зразки світової та національної архітектури, предмети побуту. Турист може своїми очима побачити предмет, який належав до тієї чи іншої культури та історичної епохи, дізнатися про його практичне чи то символічне призначення, іноді навіть доторкнутися до нього та відчути причетність до культури свого чи іншого народу.

До подій які помітно впливають на пошук притоку туристів, відносяться спортивні змагання, релігійні знакові служби, вуличні народні святкування. Зокрема, неймовірною атракційністю відзначаються заходи, які завжди привертають увагу туристів є – карнавали та масові свята, що являють собою найяскравіше, найскладніше та найемоційніше дійство, котре є характерною складовою народної традиції. Серед найвідоміших карнавалів світу найзагадковішим та найбільш експресивним є венеціанський. Впродовж десятиліть інтерес до костюмованого венеціанського карнавалу не згасає, а навпаки, стає більш активним і захопленим. Відчували нестримний внутрішній потяг до цього свята життя і пристрасті відомі поети та письменники, митці і політики минулого. Так, наприклад, перша італійська поема Дж. Байрона «Бепо» іскриться і сяє усіма барвами венеціанської карнавальної ходи, в ній багато гри уяви, пристрастей, що, передусім, і характеризує незбагненну атмосферу венеціанського свята масок, відчути й побачити яке прагнуть мільйони туристів з усього світу.

Масове свято – це ритм самого життя, де розвага та гра тісно переплітається з бажанням відчути минуле та зазирнути в майбутнє, взяти участь у колективному дійстві, бути у центрі подій, відчути пульс та живе дихання святкового натовпу, щасливого у вияві людської рівності.

Помітним і навіть симптоматичним є ще один аспект культурного туризму, важливість якого зросла за останні 10 років: це стиль життя та культурна атмосфера міста [9]. І цей аспект не пов'язаний з якістю матеріального життя, тобто рівнем добробуту та доступністю послуг, хоча вони безперечно мають значення. Мова йде не про економічний аспект, а про присутність митців та робітників культурного сектору, які залишають враження по собі всюди: в сфері обслуговування, в закладах освіти, атмосфера міста відчувається у стилі ставлення до тих, хто в нього приїжджає.

Варто додати, що вітчизняні проблеми та перспективи туристичного бізнесу й сервісу перебувають в полі зору фахівців та науковців, які вважають, що основу туристично-рекреаційної політики повинні складати такі пріоритети як державна підтримка галузі туризму та відпочинку й оздоровлення; концентрація коштів і ресурсів для створення об'єктів інфраструктури: шляхи, системи водопостачання, каналізація, зв'язок, служби сервісу; створення пільгових умов для залучення іноземних інвестицій у туристичну

індустрію; підготовка висококваліфікованого кадрового потенціалу в сфері рекреаційно-туристичної діяльності; і водночас налагодження потужної реклами, випуск високоякісного інформаційно-довідкового матеріалу [6, С. 75]. Реалізація вищенаведених пріоритетів створить необхідні стартові умови для цілеспрямованого нарощування потенціалу етнотуристичної індустрії. Активне зростання культурного туризму, з огляду на важливу роль, яку він відіграє у окремому місті та за його межами, а також глобальний сценарій розвитку сучасного світу, у якому він посідає не останнє місце, вимагають уваги з нового ракурсу: на часі пошук та впровадження нових моделей та інструментів взаємодії багатьох складових процесу етнокультурного туризму. Зокрема, з одного боку, має бути врахована системна природа цього явища та його багатовекторність, а з іншого – необхідно визначити можливі наслідки та впливи як економічного та соціально-психологічного характеру, так і екологічного змісту стосовно гарантій збереження навколишнього середовища.

Список використаної літератури

1. Бочан І. О. Вступне слово про етнотуризм / І. О. Бочан // Розвиток етнотуризму: проблеми та перспективи : Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Львів, 2-3 березня 2011 р.) / Львівський інститут економіки і туризму. – Львів: ЛІЕТ, 2011. – С. 9.
2. Великочий В. С. Культурний туризм в Івано-Франківській області: сучасний стан і перспективи розвитку / В. С. Великочий // Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 3: Мат. міжн. наук. конф. «Туризм і розвиток регіону» (Івано-Франківськ – Яремче, 19-21 жовтня 2011 р.) Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; гол. ред. – В. Клапчук; відп. секр. – В. Шикеринець. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2011. – С. 9.
3. Клапчук В. М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) : монографія / В. М. Клапчук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – Львів–Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – С. 295-295.
4. Шикеринець В. В. Деякі аспекти розвитку етнотуризму в Україні (на місцевому рівні) / В. В. Шикеринець // Розвиток етнотуризму: проблеми та перспективи: Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Львів, 2-3 березня 2011 р.) / Львівський інститут економіки і туризму. – Львів: ЛІЕТ, 2011. – С. 24.
5. Кулаковська І. М. Етнокультурний потенціал як чинник підвищення екскурсійної привабливості регіону // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – Київ: Міленіум, 2010. – №3. – С. 73–76.
6. Richards G. Cultural Tourism in Europe / Greg Richards. – Wallingford: CAB Int., 2005. – 254 с.
7. Wywater H. The market for cultural tourism in Europe / H. Wywater // EIU Travel & Tourism Analyst. – 1993. – № 6. – С. 30-46
8. Ercole E. Il turismo cultural urbano: trasformazioni e prospettive / Enrico Ercole електронний доступ: <http://www.economia.unical.it/sturistiche270/collegamenti/54.pdf>

Стаття надійшла до редакції 14.05.2013

Y. S. Sabadash, O. S. Gavenko

ETHNO-CULTURAL TOURISM: PECULIARITIES AND FUTURE PROSPECTS

The problems and future prospects of ethno-tourism, one of the most popular directions of modern tourism, are analysed. It is pointed out that the increase of the excursion attractiveness of countries and regions is a very important problem of ethno-tourism. Two basic directions of ethno-tourism are characterized: the first one, traditional, that suggests getting acquainted with the culture and way of life of the nations that lived before us, and the second one, nostalgic, is characterized by the person's desire to visit the native land of ancestors and get to know the history and culture of those places. It is emphasized that the search and introduction of new models and

instruments of the interaction between many components of the ethno-cultural tourism's process are of current importance.

Key words: *cultural tourism, ethno-tourism, recreational resources, resource potential, ecodefense approach.*

УДК 929Перетц

Н. В. Стахієва

КУЛЬТУРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ В. М. ПЕРЕТЦА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглянута постать видатного вченого, академіка, колекціонера літературних пам'яток – Володимира Миколайовича Перетца. Досліджена його культуротворча діяльність на тлі культурно-історичного поступу й виборювання української національної ідеї кінця ХІХ – початку ХХ століття. Проаналізована роль В. М. Перетца у відродженні української культури та передачі інтелектуальних і культурних надбань майбутнім поколінням.

Ключові слова: *українська культура, національна ідея, культурне відродження, українознавство, культурне надбання.*

ХІХ століття характеризувалося поживавленням наукового вивчення слов'янської культури. Проте її розгляд проводився передусім з погляду історії Росії. Проблема української національної культури лишалась недостатньо дослідженою. У кінці ХІХ – на початку ХХ століття в Україні відбувся процес активізації збирання та вивчення старовини, до наукового обігу вводилися пам'ятки слов'янської книжкової культури, рукописи та стародруки. У цьому процесі узяли участь дослідники: літературознавці, історіографи, філологи, які вивчали літературний та історико-культурний процес через дослідження історичних джерел. Отже, сучасні реалії розвитку суспільства актуалізують питання вивчення ролі окремих діячів у піднесенні українського етносу, відродженні самобутньої культури.

Яскравим виразником поширення української національної ідеї був Володимир Миколайович Перетц. Він відчував симпатію до уярмленого українського народу, глибоке зацікавлення його історією, літературою, народною словесністю. «Український народ поставав перед Володимиром Миколайовичем як один із слов'янських народів, що його славісти несправедливо виключали з кола своїх інтересів» [1, с. 53]. Щиро вболіваючи за долю самобутньої культури, він займався дослідницькою, збирацькою діяльністю, формуванням бібліотечних і музейних колекцій, проведенням археографічних та етнографічних експедицій, описом рукописів та стародруків. Дослідник залишив українському народові наукові надбання неперехідної цінності.

Особистість В. М. Перетца та його роль у становленні та відродженні української культури не знайшла відповідного відображення у спеціальних наукових дослідженнях. Частково вона розглянута у працях М. К. Гудзія, Л. А. Дубровіної, Л. В. Матвеевої, Л. Є. Махновця, С. М. Міщука, Р. П. Радишевського, Л. Г. Рєви, М. А. Робінсона, С. К. Росовецького, О. М. Сенік, В. С. Соболева, Н. Г. Солонської та інших. Однак цілісного уявлення щодо його діяльності, пов'язаної із відстоюванням української національної культури досі немає. Разом із тим цей внесок сьогодні має не лише історіографічне, а й науково-практичне значення для усвідомлення історико-культурної спадщини України. Не визначено місце В. М. Перетца серед українських культурологів кінця ХІХ – початку ХХ

століття. Отже, метою статті є висвітлення особистості В. М. Перетца та його культуротворчої діяльності. У даному випадку культуротворчу діяльність слід розуміти як діяльність, направлену на розвиток культури, що включає пошук, збір, дослідження й передачу культурних цінностей майбутнім поколінням. При цьому особистість В. М. Перетца виступає як постать дослідника проявів культурного різноманіття, так і їх творця.

Українська культура кінця XIX – початку XX століття розвивалася в складних історичних і соціальних умовах. Цей період характеризувався політичною нестабільністю російського суспільства, яка надала українським інтересам другорядне значення. У другій половині XIX століття відбулася трансформація культурного руху, що спирався на національну минувшину, в національно-визвольний. Українська культура в таких умовах виявила неабияку життєздатність, оскільки була невід’ємним процесом історичного розвитку. Формування національної еліти відбувалося в умовах жорсткої регламентації культурного життя: тиску цензури та утисків. Заборони українського слова 1863, 1876, 1892 років та будь-яких проявів національної ідеї у XX столітті гальмували розвиток української культури. Та все ж вона залишалась тією сферою, в рамках якої відбувався розвиток національної самосвідомості, ставала виразнішою національна ідея. В. М. Перетц писав про 70–80-ті роки XIX століття: «То була доба, коли прокидалось українство, коли формувалися виразні демократично-народні ідеали, коли ходили в нарід не для того, щоб освічувати його, але й на те, щоб студіювати побут, звичаї, вірування, творчість... довелося не то що будити національну свідомість людового загалу, читаючи книжки, уряджуючи відчити й розмови, а й студіювати етнографію, історію язика, юридичних звичаїв, усної поезії українського народу» [2, с. 34]. Суспільно-політичні умови визначили пріоритетом національно життя боротьбу за виживання та збереження головних, визначальних чинників самоусвідомлення нації: мови, літератури, історії, етнографії, видавництва. У цьому середовищі формувалася національно-духовна еліта, яка, еднаючись із народом в національне ціле, спрямовувала українців до соціально-політичного, національного та духовного визволення. Українська національна ідея знаходила свій прояв у розвитку наукового гуманітарного знання через переосмислення минулого, тобто виявлення, системне дослідження та теоретичне узагальнення українського культурного надбання.

«Завдяки відомим умовам життя українського народу і його інтелігенції, – наголошував Володимир Миколайович, – в умовах, яких Україна ще не віджила, ми не можемо ставити до українознавства великих запитів – у минулому. Але се примушує нас подбати про будучину українознавства, зокрема української філології» [2, с. 35]. Так, проблема українознавства знайшла своє відображення у культуротворчій діяльності В. М. Перетца. З самого початку своєї науково-дослідної роботи він виявив великий інтерес до української літератури. Основною тематикою наукових інтересів дослідника стали проблеми киево-русько-української давнини. Після закінчення Петербурзького університету (1893 р.) він порушив питання літературних джерел п’єси І. П. Котляревського «Москаль-чарівник», опублікував українські історичні вірші з рукопису початку XVIII століття, надрукував текст п’єси М. Довгалевського «Властотворний образ». Серед друкованих праць для історії української культури особливе значення представляє розвідка «Малоруські вірші та пісні в записках XVI–XVIII ст.» [3], де опубліковано велику кількість українських ліричних, історичних, гумористичних, сатиричних, духовних та інших віршів, знайдених у архівах.

В. М. Перетцем було проведено велику роботу щодо розуміння тенденцій розвитку української культури. У 1900 році він зробив спробу у формі коротких нарисів намітити схему періодизації історії української літератури. Його магістерська [4] та докторська дисертація [5] стали одночасно й дослідженнями і публікаціями великої кількості українознавчого матеріалу. Завдяки його діяльності в історію української літератури увійшла

постать українського письменника II половини XVIII століття – І. Г. Некрашевича. Зазначені праці містять дослідження, присвячені вивченню української літератури XVII–XIX століття, особливо української ліричної поезії: проаналізовано вплив української віршової поезії на російську у XVII–XVIII столітті, опубліковано українські пісенні тексти в російських записах та зі збірників II половини XVIII століття, а також українські пісні, що побутували в російському народному репертуарі. Виступаючи проти ізольованості культур, дослідник обґрунтував тезу про їх взаємовплив, як суттєвий чинник культурного різноманіття, тим самим утверджуючи українську самобутню культуру та необхідність переосмислення культурного надбання інших народів. Це положення стало ключовим у з'ясуванні особливостей національної культури та визначенні її ролі. Ставши екстраординарним професором київського університету св. Володимира (1903 р.), В. М. Перетц розвинув плідну науково-дослідницьку та викладацьку роботу в галузі літературного українознавства: здійснював огляд історії української літератури, вперше почав викладати історію українського письменства.

Поширенню ідеї національного відродження серед громадськості сприяв розвиток українського театру. Сценічне мистецтво розвивалося на традиціях національного театру. Маючи різнобічні інтереси, В. М. Перетц активно працював у цій галузі: викладав історію європейського театру й драми в музично-драматичній школі М. В. Лисенка, допомагав керівнику драматичного відділу школи – М. П. Старицькому, а також був рецензентом прем'єр Київського театру М. М. Соловцова. Протягом своєї діяльності він розшукував і публікував пам'ятки давнього театру. Результатом цих досліджень стали російськомовні праці в галузі українознавства: «До історії польського та російського народного театру» (1905–1912 рр.) [6], де опубліковано український матеріал – інтермедії, діалоги тощо; «Нова праця з історії українського театру» [7], що є ґрунтовною рецензією та доповненням до трьох книг професора В. І. Резанова, присвячених історії старовинного театру на Україні. В. М. Перетц писав багато статей з історії театру, рецензував театрознавчі видання. Так, в літературознавчих працях вченого й працях, присвячених театру, знайшла відображення тематика української драматургії останніх десятиліть XIX – початку XX століття, що відбилася в літературі й театрі у нових, різнопланових мистецьких творах.

В часи демократичних змін, пов'язаних із революційними подіями 1905 року, В. М. Перетц відстоював права української мови, літератури й культури, що зазнали утисків з боку царизму. Від 1904 року вчений розпочав друкувати роботи українською мовою, ще й у Санкт-Петербурзі, таким чином, спростувавши неможливість її вживання у науковій, культурній та громадській діяльності. У статті «Матеріали до історії української літературної мови» [8] В. М. Перетц наголосив на необхідності створення джерельної бази для дослідження історії української мови. «Історія української мови, – пише вчений – вимагає ще не мало матеріалів й розслідувань. Не кажучи вже про давніший період, не видається нам досить виясненим питання про долю української мови в XIV–XVI ст., а матеріали не тільки не оброблені, але й настільки не зібрані, щоби роз'яснити деталі. Справді, крім статті проф. Владімірова, ми не маємо навіть систематичного огляду старих рукописів, написаних в границях України-Руси. Звідти наслідок: праці над історією української й білоруської мови в XIV–XVI ст. ведуться напосади, по матеріалам, що випадково попали під руки» [2, с. 34–35]. Наголошуючи на унікальності української літератури, В. М. Перетц зазначав, що ця література важлива і необхідно готувати вчених, здатних досліджувати науковий український історико-літературний матеріал. Він відстоював ідею створення кафедри української мови і діалектології, яка змогла б «закрити ті прогалини, які утворилися за багато років несправедливої зневаги вчених до української мови, якою говорять до 30 мільйонів народу» [2, с. 35]. Також вчений виступив у газеті «Київські відгуки» та часописі «Київська старовина» з проектом відкриття в університетах кафедр української історії, літератури, мови, етнографії, звичаєвого права, опублікувавши статтю «Щодо питання про створення

українських кафедр в університеті» [9], а також склав і підписав доповідну записку про скасування заборони української мови [2, с. 35]. Розвиваючи ідею відродження української культури, він прагнув залучити до викладання в університеті найвидатнішого українського вченого, культурного діяча того часу – І. Я. Франка.

У рамках формування наукових шкіл того часу, значну роль у дослідженні великого масиву українського культурно-історичного матеріалу відіграла, заснована у 1907 році, філологічна «школа В. М. Перетца» – «Семінарії російської філології при університеті св. Володимира під керівництвом проф. В. М. Перетца» [10, с. 46], яка по праву може називатися культурологічною. В курсі семінарії вчений вперше започаткував вивчення життя й діяльності видатних українських діячів науки та культури: В. Б. Антоновича, П. Г. Житецького, Ф. М. Колесси, О. Я. Кониського, І. П. Котляревського, О. О. Потебні, Лесі Українки, І. Я. Франка, Т. Г. Шевченка. В. М. Перетц навчав учнів дуже уважно аналізувати культурні джерела; професійно досліджувати контекст, подробиці, унікальні риси твору; визначати художній стиль, таким чином демонструючи справжню наукову культуру. Учасники школи відвідували архіви, музеї та бібліотеки, здійснювали пошук й обробку маловідомих матеріалів українського походження. Найбільше значення для української культури мають екскурсії, під керівництвом професора, що були проведені на українських етнічних територіях: Полтави, Катеринослава, Житомира, Ніжина, Києва. У Полтаві та Катеринославі було описано рукописні книги та стародруки полтавського єпархіального давньосховища, опубліковано: опис рукописів Полтавського губернського музею та каталог стародруків церковнослов'янських і польських книг музею; рукописні збірники катеринославського музею ім. О. М. Поля; списки Повчання Євангелія та інші матеріали. У Житомирі було розглянуто рукописний фонд Волинської православної семінарії та фонди Товариства дослідників Волині. Семінаристи описали рукописи та книжкові старожитності, склали алфавітний покажчик 21 описаного рукопису. У Ніжині було вивчено Ніжинське зібрання рукописів бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька. У Києві було проведено експедиції в бібліотеці Видубицького монастиря та бібліотеці Київської духовної академії. Робота включала опис рукописів Києво-Видубицького монастиря та стародруків, які знаходилися при церквах сіл Луки та Білгородка Київського повіту; дослідження та публікацію окремих пам'яток апокрифічної літератури; опис рукописів і стародруків Києво-Золотоверхого монастиря. Так, в своїх дослідженнях В. М. Перетц звернув увагу на лексичні українські внесення в багатьох пам'ятках, збережену в рукописах побутову термінологію України. Учасниками семінарії було досліджено, опрацьовано та опубліковано велику кількість культурних пам'яток і фактичного матеріалу. Під час екскурсій було знайдено джерела української тематики давнішого часу й барокової доби. Серед знайдених і опублікованих матеріалів були такі, що ставали первинними у висвітленні певних ланок українського культурного життя, частина яких стала основою створення фактологічного контексту творів.

В цілому зусиллями семінаристів були видані повні зібрання творів і вибрані твори: І. П. Котляревського, Лесі Українки, І. Я. Франка, Т. Г. Шевченка; низка монографій та біографічних нарисів з використанням архівних документів про: І. Карпенка-Карого, М. М. Коцюбинського, П. О. Куліша, Лесю Українку, П. Мирного, І. С. Нечуя-Левицького, І. Я. Франка. Завдяки дослідженням семінарії В. М. Перетца українська національна культура була поповнена значною кількістю духовних і світських українських літературних та історичних творів в рукописах, стародруках українських книгосховищ. Проведена обліково-реєстраційна робота дозволила простежити долю книжкових колекцій та зібрань й долучити їх до культурного надбання України.

Великий вплив на культурне життя й поступ національної ідеї українського народу справила активна діяльність вченого в Українському науковому товаристві (УНТ). Як голова філологічної секції УНТ, що займалась організацією роботи з питань мови, історії літератури

та народної словесності, В. М. Перетц заклав важливі передумови для її успішного функціонування. Він залучив до співпраці відомих філологів, накреслив програму діяльності секції, організував всебічну розробку питань української філології (уніфікації граматики, складання історичних, термінологічних і тлумачних словників, дослідження генези української мови). В першій книзі записок УНТ учений опублікував програмну статтю «Найближчі завдання вивчення історії української літератури» [11]. Також він очолив філологічну секцію наукового товариства ім. Шевченка. Його діяльність широко представлена у виданнях «Записок», «Україна», «Літературно-науковий вісник», «Університетські відомості», «Читання історичного товариства Нестора-Літописця», «Київська старовина» та інших українських виданнях.

Під час війни 1914 року розвиток української культури призупинився. Влада заборонила всі періодичні видання, що виходили українською мовою, закрила українські друкарні, зупинила діяльність наукового товариства ім. Шевченка. Однак, навіть у тяжкі часи перетворень, перебуваючи в Росії, В. М. Перетц плекав українську національну ідею. Будучи обраним академіком Петербурзької академії наук, він поновив викладання курсів історії давньої української літератури та фольклору, написав низку праць з історії театру й давньої української літератури. Найзначнішими працями в галузі української філології стали: «До історії перекладу біблії в Західній Русі. Книга Естері в перекладі кінця XV ст.» [12], відгук про працю М. І. Петрова «Нариси з історії української літератури XVII–XVIII століть. Київська мистецька література XVII–XVIII століть, переважно драматична» [13], «Старовинна українська література XV–XVIII століть» [14]. Перебуваючи у Самарі, вчений працював над збиранням пам'яток культури, мистецтва, цінних книг та рукописів і згодом надрукував статті: «Українські стародруки в книгозбірнях м. Самари» [15], «Українські й білоруські стародруки в бібліотеці Ленінградського університету» [16]. Від 1919 року дослідження українського культури академік В. М. Перетц здійснював також в рамках роботи в Українській академії наук. На її базі він створив Товариство прихильників української історії, письменства й мови, яке згодом займалося організацією вивчення побуту та матеріальної культури українців поза межами України. «А головне, – писав В. Перетц, – воно полегшує вилучення українських матеріалів» [2, с. 39]. Товариство видавало наукові збірники з важливими українознавчими працями, побудованими на новітніх матеріалах. До останнього В. М. Перетц прагнув зберегти здобутки в галузі українознавства, навіть після прийняття рішення у 1929 році про ліквідацію товариства. У своєму листі до історико-філологічного факультету Всеукраїнської академії наук (ВУАН) він писав: «Я, як голова Товариства, прошу: 1) не викреслювати його із числа установ ВУАН; 2) якщо потрібно змінити назву на таку: «Комісія по вивченню культурної історії українського народу», бо члени цієї установи виучують матеріали до історії давнього та нового українського письменства, історії нової України, її фольклору, матеріальної етнографії, мови та мистецтва» [2, с. 39]. Вчений планував скласти реєстр рукописів українського походження, що зберігалися в бібліотеках і музеях Петрограда, пропонував видати збірник українських видань XVI–XVII століть.

В умовах утисків розвитку української культури, освіта, знання, наукове мислення ставали ґрунтом, на якому примножувалися інтелектуальне багатство, національні духовні цінності. У змісті культури В. М. Перетц захищав пріоритет науки над ідеологічними цінностями. Він активно відстоював розвиток національної української культури на противагу занепадницьким течіям, утверджував ідеї її зв'язку з культурами інших народів. Для цього В. М. Перетц неодноразово ініціював питання щодо розвитку українознавства: подав записки до Наркомосу Української Радянської Соціалістичної Республіки про створення науково-дослідного інституту або кафедри українознавства в Петрограді, написав листа віце-президенту академії наук Д. І. Багалію. Він вказував, що «товариство прихильників української історії, письменства та мови вже два роки розробляє першокласні

джерела з усіх галузей українознавства, які є в Петрограді» [2, с. 37]. Вчений зазначав, що роботи ведуться й можуть поширюватися у таких напрямках: «1. впорядкування та збирання відомостей про українські давні рукописи, що мають вагу для історії письменства чи мови; 2. рукописів, де є відомості етнографічного змісту; 3. до живої мови і до історії мови давньої; 4. збирання документів, актів до історії України XVII–XVIII ст.» [2, с. 37]. В. М. Перетц вважав, що: «політичні обставини денационалізували й денационалізують верстви української інтелігенції, відривають талановитих людей від рідного народу» [2, с. 35]. Він писав: «Ось смішно сказати я змушений жити в Петрограді зовсім не тому, що я одночасно перебуваю членом Російської Академії, а тому, що незалежно від засобів до життя для плідних праць з історії української літератури в XV – XVIII ст. необхідно розкривати поклади рукописних і друкованих матеріалів, що зберігаються в Петрограді та Москві» [2, с. 37]. Проте пропозиція про заснування інституту українознавства не знайшла підтримки влади.

В цілому, згідно звіту академіка В. М. Перетца щодо своєї діяльності у перші роки революції (1918–1923), «він знайшов новий багатий матеріал для історії української літератури XVI–XVII століття, досі невідомий нікому з істориків цієї літератури, висвітлив ці нові явища даними давньо-польської літератури, що дало можливість трактувати в новому світлі вказаний період; реставрував заново текст «Слова о полку Ігоревім» і пояснив його з нової точки зору, як пам'ятник феодальної Русі, що представляє нове придбання науки» [17, с. 31]. Дослідник став на ґрунтовний рівень значної оригіналізації та автохтонізації пам'ятки. Він робив спроби перекладу «Слова о полку Ігоревім», тим самим закріплюючи пам'ятку за давнім Києвом та його українськими нащадками. У 1926 році вчений опублікував українською мовою свою монографію «Слово о полку Ігоревім. Пам'ятка феодальної України-Русі XII віку» [18], яка підсумувала більш ніж столітні досягнення літературознавчої та інших наук і багаторічну працю самого автора над найвидатнішою пам'яткою літератури Київської Русі.

Розвиваючи культуротворчу діяльність, В. М. Перетц організував і очолив комісію давнього українського письменства на базі ВУАН (1927 р.), «наголошуючи на тому, що історія давнього українського письменства дуже широка, пам'ятки її сягають майже восьми віків та відбивають на собі весь хід культурного й художнього розвитку українського народу» [2, с. 37]. Вона займалася вивченням і підготовкою до видання пам'яток українського письменства з найдавніших часів; складанням бібліографії української літератури та пошуками ще не виявлених і не виданих старовинних українських текстів. Живучи в Саратові, В. М. Перетц продовжував українознавчі дослідження. Ним було знайдено новий текст XVI століття пам'ятки літератури Київської Русі – «Слова Данила Заточника», який було підготовлено до друку й видано після смерті вченого.

Протягом життя, дослідник накопичив та опрацював величезний документальний матеріал з історії української літератури, мови, мистецтва, поезії та козацтва, що відбивав первинні відомості певних ланок соціального устрою та життя українського народу. Вийшло друком чимало дослідницьких праць, пронизаних українським патріотизмом, присвячених історії української культури, мови, літератури, переважно історії українського театру й драматургії, старовинної української лірики: «Вірші ером. Климентія Зиновієва сина», «До історії українського мистецтва», «Колишня старина Межигірського монастиря мистецтва», «Чотири документи до історії українського козацтва», «Нові дані для історії старовинної української лірики» та інші [19; 20; 21; 22; 23]. Українською мовою були видані джерелознавчі праці: «Українське питання в освітленні польського поета XVII віка», «Польські пісні, записані українцем при кінці XVII століття», «Українські думи» та інші [24; 25; 26]. Винятково цінні українознавчі дослідження науковець опублікував у 1929 році в третьому випуску «Досліджень та матеріалів з історії старовинної української літератури XVI–XVIII століття» [27] (у 1926 – перший, у 1928 – другий), в яких вміщено п'ятнадцять розвідок про різні пам'ятки давньої української літератури. Протягом 1930–1933

років він працював над четвертим томом, що містив складові: «Давньоруські княжі житія в українських перекладах XVII ст.», де автором проаналізовані пам'ятки житійного письменства княгині Ольги та князя Володимира Святославича, Бориса та Гліба, монастирських подвижників Київської Русі; «Книга душі, іменована злото. Невиданий твір митрополита Петра Могили», «Із спостережень над українським віршеписанням XVI–XVII ст.», «Угро-руський пісняр початку XVIII ст.», «Досвід характеристики суспільної та побутової моралі в українській літературі XVII ст.». Зазначені збірники стали новим значним внеском у джерельний фонд української літератури, розкрили ряд аспектів літературних взаємин України з Польщею, Росією та іншими країнами.

Провідне місце в культуротворчій діяльності вченого посідало колекціонування. Від 90-х років XIX століття дослідник проводив пошуки українських за походженням пам'яток культури в різноманітних сховищах, що давало змогу вивчати питання походження українського етносу, здобутки його культури. В. М. Перетц знайшов чимало українських матеріалів, відвідавши збірні Києво-Печерської лаври, Софійського собору, Михайлівського монастиря, книгозбірні Києва, Харкова, Москви, Ленінграда, Мінська. Хронологічно пам'ятки охоплювали широкий та малодосліджений період XI–XVIII століття, будучи значною складовою в розвитку українського письменства. Відомим є той факт, що у рукописах і стародруках відображалися притаманні народів форми культури, писемність ставала засобом примноження й поширення культурних багатств. Послідовник В. М. Перетца – О. А. Назаревский у статті «Пам'яті вчителя» говорить, що «в обстеженні рукописних зібрань та виявленні в них рукописів українського походження В. Н. Перетц бачив єдиний правильний шлях для визначення обсягу і складу української літератури, для побудови її історії і плідного вивчення» [28, с. 349]. Колекція зібрань вченого має унікальну цінність для української культури, оскільки є скарбницею національного надбання. Вона стала однією із самих великих і цінних приватних старовинних колекцій, в якій українські пам'ятки є свідченням його невичерпного інтересу до України, її історії та культури.

Підбиваючи підсумки викладеного матеріалу, можна стверджувати, що кінець XIX – початок XX століття характеризувався розвитком культуротворчого потенціалу, що ґрунтувався на виборюванні української національної ідеї. Цей процес супроводжувався творенням духовних цінностей (мови, літератури, мистецтва, науки, освіти тощо), пошуком, збереженням та поширенням духовної спадщини. У цей час відбувався процес активізації інтелектуальних і творчих зусиль наукової еліти, зростання національної свідомості українського народу. Головним здобутком в рамках розвитку української національної ідеї стало утвердження етнокультурної унікальності, духовної самобутності й цінності української культури. Для реалізації цього, основоположною стала культуротворча діяльність В. М. Перетца, який проніс ідею української національної самобутності крізь все життя. Його діяльність сприяла культурному прогресу, який включав створення умов для розвитку культури та її вивчення. Очевидно, що в рамках культури відобразалася реалізація творчості українського етносу й свобода прояву національної думки, тому дослідження суспільного надбання ґрунтувалося на науковому аналізі стародавніх пам'яток культури. Кожна окрема пам'ятка виступала передусім як документальне свідчення історичного процесу, феномен, у якому втілювався духовний зміст епохи, її технічні та мистецькі досягнення, діяльність видатних особистостей. Досліджуючи пам'ятки історичного минулого українського етносу, він розкрив невідомі та маловідомі явища, факти історії національної культури, в тому числі й давньої української писемності. У науковий обіг було введено численні факти з історії та теорії літературознавства, визначено проблеми й перспективи розвитку літератури в рамках окремих етапів і стилів художньої творчості. Так, він наповнив культурний простір того часу науковими фактами та джерельним матеріалом, що, у свою чергу, призвело до розуміння української ментальності, яка знаходила вияв у різноманітних творах мистецтва, літератури, естетичних смаках. Саме цей напрям став визначальним на

ранньому етапі вивчення української культури. Таким чином, підсумовуючи результати культуротворчої діяльності В. М. Перетца, можна констатувати, що завдяки його невтомній роботі, присвяченій ідентифікації національної культури, у світовий культурний простір увійшла відроджена, популяризована самобутня українська культура.

Список використаної літератури

1. Махновець Л. Є. Володимир Перетц: (До 100-річчя від дня народження корифея рос. та укр. філології) / Л. Махновець // Рад. літературознавство. – 1970. – № 1. – С. 52–60.
2. Матвеева Л. В. Доля видатного славіста-українознавця Володимира Перетца / Л. В. Матвеева // Східний світ. – 2007. – № 2. – С. 32–44.
3. Перетц В. Н. Малорусские вирши и песни в записях XVI–XVIII вв. / В. Н. Перетц // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – СПб., 1899. – Т. IV. ч. 3. – С. 869–938.
4. Перетц В. Н. Историко-литературные исследования и материалы / В. Перетц. – СПб. : Типо-Литография Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1900. – Т. I: Из истории русской песни, ч. 1, 2 : Приложения. – 212 с.
5. Перетц В. Н. Историко-литературные исследования и материалы / В. Н. Перетц. – СПб., 1902. – Т. III : Из истории развития русской поэзии XVIII в. – 188 с.
6. Перетц В. Н. К истории польского и русского народного театра: (Несколько интермедий XVII–XVIII столетия) / В. Н. Перетц // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – СПб., 1905. – Т. X. ч. 1. – С. 51–104.
7. Перетц В. Н. Новый труд по истории украинского театра / В. Н. Перетц. – СПб. : Сенатская типография, 1911. – 42 с.
8. Перетц В. М. Матеріали до історії української літературної мови / В. М. Перетц // Записки НТШ. – 1905. – Кн. 5. – С. 1–32.
9. Перетц В. Н. К вопросу об учреждении украинских кафедр в университете / В. Н. Перетц // Киевская старина. – 1906. – № 5-6. – С. 45.
10. Гудзій М. К. Пам'яті академіка В. М. Перетца (1870–1935) / М. К. Гудзій // Рад. літературознавство. – 1965. – № 12. – С. 45–49.
11. Перетц В. М. Найближчі завдання вивчення історії української літератури / В. Н. Перетц // Записки УНТ. – К., 1908. – ч. I. – С. 212.
12. Перетц В. Н. До історії перекладу Біблії в західній Русі. Книга Естери в перекладі кінця XV в. / В. Н. Перетц // Фільольогічний збірник пам'яті К. Михальчука. – К., 1915. – С. 23–45.
13. Петров Н. И. Очерки из истории украинской литературы XVII–XVIII веков. Киевская искусственная литература XVII–XVIII веков, преимущественно драматическая / Н. И. Петров. – К. : Типография общества «Петр Барский», 1911. – 535 с.
14. Перетц В. Н. Старинная украинская литература (XV–XVIII вв.) / В. Н. Перетц // Отечество: Сборник национальной литературы России. – Петроград, 1916. – Т. I. – 193 с.
15. Перетц В. М. Українські стародруки в книгозбірнях м. Самари / В. Н. Перетц // Бібліологічні вісті. – К., 1924. – ч. 1-3. – С. 167–168.
16. Перетц В. М. Українські і білоруські стародруки в бібліотеці Ленінградського університету / В. Н. Перетц // Бібліологічні вісті. – К., 1924. – ч. 1-3. – С. 168–170.
17. Соболев В. С. Отчет академика В. Н. Перетца о своей деятельности в первые годы революции (1918–1923) / В. С. Соболев // Труды Отдела древнерусской литературы. – СПб. : Наука, 1992. – Т. XLV. – С. 30–33.
18. Перетц В. М. Слово о полку Ігоревім – пам'ятка феодальної України-Руси XII віку. – К., 1926. – 351 с.

19. Перетц В. М. Вірші ером. Климентія Зиновієва сина / В. М. Перетц // Матеріали до вивчення історії української літератури. – К., 1959. – Т. I. – С. 357–363.
20. Перетц В. Н. К истории украинского искусства / В. Н. Перетц // Археологическая летопись Южной России. – 1905. – № 1/2. – С. 45–48.
21. Перетц В. Н. Былая старина Межигорского монастыря искусства / В. Н. Перетц // Археологическая летопись Южной России. – 1905. – №1/2. – С. 32–40.
22. Перетц В. Н. 4 документа к истории украинского казачества: 1659–1708 гг. / В. Н. Перетц // Киевская старина, 1905. – № 6. – С. 232–237.
23. Перетц В. Н. Новые данные для истории старинной украинской лирики / В. Н. Перетц // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – 1907. – Т. 12, № 1. – С. 144–184.
24. Перетц В. М. Українське питання в освітленні польского поета XVII віка : [В. І. Коховського] / В. М. Перетц ; [пер. І. Кревецький]. – Львів : Вид-во НТШ, 1906.– 17 с.
25. Перетц В. М. Польські пісні, записані українцем при кінці XVII століття / В. М. Перетц // Записки НТШ. – 1906. – Т. 74. – С. 141–144.
26. Перетц В. М. Українські думи / В. Н. Перетц // ЛНВ. – 1907. – № 4. – С. 22–30.
27. Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков / В. Н. Перетц. – Л. : АН СССР, 1929. – 255 с.
28. Сенік О. Н. Украинские рукописи в коллекции В. Н. Перетца // Труды Отдела древнерусской литературы. – Л. : Наука, 1974. – Т. XXIX. – С. 349–350.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013

N. V.Stakhiyeva

THE CULTURE ACTIVITY OF V. N. PERETZ IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA LATE XIX – EARLY XX CENTURY

Considered an outstanding figure of the scientist, academician, collector of literary monuments - Vladimir Nikolayevich Peretz. Investigated his activity on the background of culture cultural-historical development and the struggle of the Ukrainian national idea of the late XIX - early XX century. The role of V. N. Peretz in the revival of Ukrainian culture and transfer of intellectual and cultural heritage for future generations.

Keywords: ukrainian culture, national idea, cultural revival, cultural heritage.

УДК 008:379.85

Л. М.Устименко, О.Кузнєцова

ТАНЦЮВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ ТУР ПРОДУКТ НА ТУРИСТИЧНОМУ РИНКУ СВІТУ

В статті розглядається поняття та суспільні функції танцювального туризму. Представлено класифікацію танцювального туризму. Розглянуто основні центри танцювального туризму.

Ключові слова: танцювальний туризм, суспільні функції, класифікація танцювального туризму, центри танцювального туризму.

На сучасному етапі розвитку міжнародний туризм є однією з найбільш перспективних, динамічних та прибуткових галузей світової економіки. Туризм є самодостатнім, адже має невичерпні ресурсні запаси: природа, культура, творчі здобутки цивілізацій, духовні

цінності, а головне - люди, які прагнуть пізнати світ, побачити різні сторони життя та відкрити себе.

XXI століття – це час розвитку та швидких змін, пошуку нових форм, змісту, вражень в багатьох сферах життя. Дані тенденції спостерігаються і в міжнародному туризмі: глобалізація туризму, збільшення туристичних потоків, пошук можливостей для нововведень, виділення окремих ефективних сегментів ринку, впровадження інноваційних технологій та створення унікального туристичного продукту для задоволення всебічних потреб особистості, що прагне до самореалізації під час відпочинку. Тому головним завданням туристичних фірм є створення привабливого конкурентоспроможного продукту, який буде спрямований на задоволення різних, а часом і непересічних потреб споживачів.

Актуальною тенденцією на світовому ринку є спеціалізація туризму, тобто концентрація на виробництві турпродукту окремого виду, що орієнтується на відповідні туристичні ресурси та потребує спеціальної підготовки. Це дозволяє підприємству підвищити якість надання послуг, більш повноцінно задовольнити інтереси певного сегменту населення та зайняти свою конкурентоспроможну нішу на туристичному ринку[8].

Зазначені процеси спричинили виникнення танцювального туризму, що має на меті задовольнити потреби певного кола споживачів, створити нові унікальні можливості для само ідентифікації, креативності особистості та отримання емоційного та естетичного задоволення під час подорожі.

Танцювальний туризм дозволяє людині значно краще розвиватись фізично, творчо, отримуючи позитивні враження та покращувати психологічний стан, тобто максимально та ефективно самореалізуватись під час відпочинку

Танцювальна індустрія є досить розвинутою в наш час. Підтвердженням цього є професійна підготовка кадрів з хореографії у ВУЗах, велика кількість танцювальних шкіл по всій території України, проведення фестивалів, змагань та конкурсів протягом року, організація ТВ-шоу тощо. Дана індустрія, як і туризм, спрямована на благо суспільства, зокрема організацію дозвілля, оздоровлення та покращення психологічного стану людини, соціалізацію та комунікацію. Тому поєднання туристичної та танцювальної індустрії в єдиний напрям діяльності як танцювальний туризм є перспективою створення привабливого інноваційного турпродукту.

Метою даної роботи є виявлення танцювального туризму як самостійного спеціалізованого виду туризму та формування танцювальних маршрутів відповідно до регіонального поділу світу.

Для виконання поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

- визначити сутність танцювального туризму, його функції та особливості;
- розробити класифікацію танцювального туризму;
- здійснити аналіз інформаційних ресурсів щодо розвитку танцювальної індустрії у світі, а також її зв'язок з туристичною індустрією;
- дослідити ресурсну базу танцювального туризму: визначити основні туристичні центри, профільні танцювальні заклади навчання та заходи у світі, екскурсійні маршрути, які є цікавими для туриста-танцівника;
- дослідити перспективи розвитку танцювального туризму у світі.

Так як танцювальний туризм являється інноваційним видом туризму, то використання джерельної бази обмежувалися інтернет-ресурсами: веб-сайтами танцювальних студій різних регіонів світу, статистичними та інформаційними статтями авторів Кофмана А., Биркової Е., Ширіної Е., а також статтями про танцювальне мистецтво та сучасні тенденції на сайтах танцювальних студій України та Росії, таких як: Cubano Boom та Вища хореографічна школа танцю. При дослідженні теоретичного матеріалу використовувалися підручники сучасних авторів з теорії туризму Ільїної Е.І., Мальської М.Я., Пуцентейло П.Р., маркетингу в туризмі

Дуровича А.Я., Карягіна Ю.О., менеджменту Кіптенко В. К., економіки Морозова М.А., спеціалізованого туризму Устименко Л.М. та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні та введенні поняття «танцювальний туризм».

Практична новизна даної роботи полягає у створенні спеціалізованого інноваційного туристичного продукту.

Танцювальний туризм – особливий вид туризму, який поєднує стандартний відпочинок з наданням спеціалізованих танцювальних послуг, що має відносно широку географію та значну ресурсну базу.

Для найбільш повної реалізації потенціалу танцювального туризму учасники танцювальних турів орієнтовані на виконання наступних завдань:

- ознайомлення з культурою та традиціями світових танцювальних шкіл;
- вдосконалення хореографічних навичок шляхом участі в танцювальних майстер-класах, фестивалях, виставах;
- встановлення дружніх відносин, обмін досвідом з іноземними танцювальними школами, студіями, тематичними театрами;
- розкриття таланту, звільнення від комплексів, вміння виражати себе (настрій, бажання, почуття) через танець.

Як і традиційні види туризму, танцювальний туризм виконує властиві йому специфічні функції:

- культурно-освітню – знайомство з культурою, побутом та національними особливостями країни;
- рекреаційну – сприяє відновленню та покращенню фізичних та психологічних сил людини;
- комунікативну – задовольняє потреби людини у спілкуванні, обміні інформацією, а також налагодження зв'язку «Я – Суспільство»;
- виховну – орієнтація на досягнення поставленої мети, опанування танцювальним мистецтвом, виховання індивідуальності - людини, яка мислить, творить, живе вільно та гармонійно;
- інтеграційну – встановлення зв'язків з країнами шляхом обміну танцювальним досвідом;
- креативну – вміння виражати себе за допомогою танцю, створювати хореографічні постанови, а також розкривати нові грані своїх здібностей та можливостей.

Отже, танцювальний туризм можна назвати новим, необхідним та перспективним видом спеціалізованого туризму та ввести поняття «танцювальний туризм» в теорію та практику організації туризму.

Танцювальний туризм – це суспільно-орієнтований спеціалізований вид туризму, що передбачає подорож до відповідних центрів та певних танцювальних шкіл, що мають відповідну ресурсну базу для реалізації та задоволення потреб окремого сегмента туристичного ринку.

Класифікація будь-якого суспільного явища або наукового поняття має важливе значення в сенсі його вивчення та подальшого функціонування. Вона дозволяє більш ефективно:

- вирішувати проблеми його територіальної організації;
- планувати розвиток матеріальної бази;
- визначати попит і формувати ринок туризму;
- розробляти та реалізовувати туристичний продукт.

Розробляючи класифікацію танцювального туризму, ми опиралися на існуючі

класифікаційні підходи. [8]. Але, власне, класифікація танцювального туризму запропонована авторами вперше.

Отже, танцювальний туризм можна класифікувати за наступними критеріями:

- за географічною ознакою;
- за видовою танцювальною спрямованістю;
- за формою подорожі;
- за рівнем підготовки учасників подорожі.

Проаналізувавши розвиток танцювального туризму можна запропонувати наступну його класифікацію:

За географічною ознакою:

1. Європейський (Польща, Німеччина, Австрія, Франція, Іспанія, Італія, Великобританія, Ірландія тощо).
2. Американський, що в свою чергу поділяється на:
  - Північноамериканський;
  - Південноамериканський (Аргентина, Бразилія);
  - Карибський басейн;
3. Азійський: (Індія, Китай, Таїланд та ін.).

За видовою танцювальною спрямованістю:

- сучасна хореографія;
- класична хореографія;
- бальна хореографія;
- народна хореографія.

За формою подорожі:

- - екскурсійно-танцювальний тур (автобусний тур, курортний відпочинок з відвіданням танцювальних майстер-класів);
- - івент (подієва) танцювальна подорож - участь у конкурсах, фестивалях, змаганнях тощо;
- - відпочинок в танцювальних таборах світу;
- - DWT (Dance Work Travel) – спеціальна програма, за якої турист має можливість працювати та відвідувати танцювальні курси в країні перебування (США).

За рівнем підготовки учасників подорожі:

- початківці;
- професіонали.

Згідно викладеній класифікації слід дати більш докладну характеристику найперспективніших турів.

Екскурсійно-танцювальний тур – форма танцювального туризму, яка включає певний набір послуг: розміщення, харчування, транспорт, екскурсійне обслуговування та відвідання танцювальних занять.

Даний тур може бути індивідуальним або груповим.

Індивідуальний – тур формується відповідно до побажань клієнта: відпочинок на курорті поєднується з відвіданням танцювальних студій.

Груповий – подорож певної кількості людей (20-40 чел.) за обраним маршрутом: двотижневі тури по Європі, Південній Америці, країнами Карибського басейну тощо.

Івент танцювальна подорож – відвідання та участь танцювальних колективів, груп у міжнародних фестивалях, конкурсах, змаганнях. Наприклад:

- «Канські зірки. Хореографія і театр» (Франція, Канни);
- «Легенда Середземномор'я» (Іспанія - Франція - Монако – Італія);
- «Париж, я люблю тебе! Хореографія і театр» (Франція, Париж);

- «Салют талантов» (Іспанія, Коста Брава);
- «Costa del arte. Хореографія і театр» (Іспанія, Барселона);
- «International Dance Games» (Італія, Ріміні) та ін.;
- Бразильський карнавал в Ріо-де-Жанейро.

Відпочинок в танцювальних таборах світу. Даний вид танцювального туризму передбачає перебування туристів в профільному таборі, де відбувається обмін танцювальним досвідом, проведення змагань, батлів та занять з наступних напрямків hip-hop, house, popping, locking, jazz, jazz funk, waacking, voguing, krumping, ragga jam, breaking та ін. Терміни перебування в таборі – 10-15 днів. В цей період запрошуються провідні хореографи світу для надання майстер-класів.

Вивчення стану та потенціалу танцювального туризму потребує подальшого збору статистичних даних, але вже зараз, виходячи з певних джерел, ми можемо стверджувати, що найбільші туристичні потоки танцювального туризму спрямовані з Європи до країн Карибського басейну, Південної Америки та США, а зворотні до Європи найбільші з США, менш численні з країн Латинської Америки. Слід зауважити, що постійно зростає туристичний потік з Китаю до США й менш значними є потоки до Азійського регіону з Європи та Американського регіону.

Відповідно до зазначених ознак танцювальний туризм можна визначити як нововведення в туристичній галузі, джерелом виникнення якого є потреби потенційних клієнтів в організації спеціалізованих танцювальних турів, що охоплюють широку географію маршрутів, зокрема, Європейський, Американський та Азійський регіони. Інноваційність полягає у виокремленні танцювального туризму в окрему наукову категорію, визначенні його особливим видом спеціалізованого туризму та створенні нового якісного тур продукту, що потребує певного капіталовкладення через наявність потужної ресурсної бази.

Танцювальний туризм являє собою інноваційний особливий вид туризму, який поєднує стандартний відпочинок з наданням спеціалізованих танцювальних послуг, що має відносно широку географію та значну ресурсну базу. Даний вид туризму передбачає подорож до відповідних центрів, певних танцювальних шкіл, що мають відповідну ресурсну базу для реалізації та задоволення потреб окремого сегмента туристичного ринку.

На сучасному етапі танцювальний туризм перебуває в самодіяльному вигляді, тобто організуються подорожі безпосередньо танцівниками або колективами з метою відвідання фестивалів, змагань, конкурсів.

Згідно викладеному вище слід зробити наступні висновки, а саме: танцювальний туризм можна назвати новим, необхідним та перспективним видом спеціалізованого туризму та ввести поняття «танцювальний туризм» в теорію та практику організації туризму.

Танцювальний туризм – це суспільно-орієнтований спеціалізований вид туризму, який виконує культурно-освітню, рекреаційну, комунікативну, виховну, інтеграційну та креативну функції, та передбачає подорож до відповідних центрів і певних танцювальних шкіл для реалізації та задоволення потреб окремого сегмента туристичного ринку.

Танцювальний туризм класифікується за наступними ознаками:

- За географічною ознакою. Існує три основні регіони танцювального туризму: Європейський, Американський (США, країни Карибського басейну, Аргентина і Бразилія) та Азійський.
- За видовою танцювальною спрямованістю. Виділяють чотири основні стилі хореографії: сучасну, класичну, бальну та народну.
- За формою подорожі варто виділити: екскурсійно-танцювальний тур, івент танцювальну, відпочинок в танцювальних таборах світу та спеціальну програму DWT (Dance Work Travel).

• За рівнем підготовки учасників подорожі слід виділяти початківців та професіоналів.

Інтеграція туристичної, танцювальної та дозвілєвої індустрій можлива шляхом дослідження та формування туристичних маршрутів, складання спеціалізованих турів та програм. Пріоритетними напрямками для даної діяльності є Європейський та Американський регіони світу. У свої чергу подорожі мають групову та індивідуальну форму організації. Програма туру включає: проживання, харчування, транспорт, екскурсійне обслуговування та додаткові танцювальні послуги (відвідання танцювальних майстер-класів, фестивалів, вистав, змагань, вечірок тощо).

Популярними туристичними танцювальними регіонами є:

• Європа - Польща, Німеччина, Франція, Великобританія, Іспанія, Італія, Австрія, Ірландія, Фінляндія та ін., які спеціалізуються на таких сучасних стилях хореографії, як: хіп-хоп, модерн, джаз, контемп, попінг, вакінг, сальса, фламенко тощо.

• Америка – США, Аргентина, Бразилія, Куба та Домініканська Республіка, в танцювальному мистецтві яких переважає запальна латино-американська хореографія: аргентинське танго, самба, реггетон, сальса, бачата, меренге, капоейро та ін. США являється країною-засновницею сучасних стилів танцю (хіп-хоп, брейкінг, стріт-джаз, фанк, свінг, джаз тощо).

Перспективним для розвитку танцювального туризму залишається Азійський регіон, що є привабливим для туриста-танцівника, який прагне розширити свої навички та дізнатися про унікальне етнічне танцювальне мистецтво. Туристичними центрами Азії є наступні країни: Індія, Китай, Таїланд, Лаос, Камбоджа, В'єтнам, Балі, Шрі-Ланка та М'янма. Доцільним є формування індивідуальних турів, де поєднується курортний відпочинок та навчання різним танцям, а також відвідання вистав, шоу-програм та фестивалів.

Споживчий сегмент танцювального туризму формує активне, платоспроможне молоде населення, яке зацікавлене у вивченні нових танцювальних стилів, покращенні своїх навичок у поєднанні із закордонною мандрівкою з метою пізнання або відпочинку.

Танцювальний туризм є інноваційним та перспективним спеціалізованим видом туризму, який має на меті ознайомлення з культурою популярних туристичних центрів світу, вдосконалення хореографічних навичок шляхом участі в танцювальних майстер-класах, фестивалях, виставах; встановлення дружніх відносин та обмін досвідом з іноземними танцювальними школами, студіями, а також розкриття таланту, звільнення від комплексів та відновлення фізичних, психічних та духовних сил людини.

Список використаної літератури

1. Дурович А.Я. Маркетинг в туризме: Учеб.- практ. пособ. - М.: МЭСИ, 2000.- 495 с.
2. Ильина Е. И. Туроперейтинг: организация деятельности. - М.: Финансы и статистика, 2001.- 251 с.
3. Карягін Ю.О., Тимошенко З.І., Демура Т.О., Мунін Г.Б. Маркетинг турпродукту: Підручник. - К: Кондор, 2009. - 394 с.
4. Кіптенко В. К. Менеджмент туризму : Підручник. – К.: Знання, 2010. – 502 с.
5. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг послуг: підручник. - К.: "Знання", 2008. - 661 с.
6. Морозов М.А., Володоманова Н. Ю. Макроэкономика туриндустрии: Учеб.-метод. пособ. - М., 2002.- 333 с.
7. Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємства: Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 344с.
8. Устименко Л.М. Основи туризмознавства: Навч.пос. / Л. М. Устименко – К., 2013.- 380с.

Дата надходження до редакції: 06.05.13

L. Ustyenko, O. Kuznetzova

DANCING TOURISM ES A SPECIAL TURN ON THE MARKET OF THE WORLD.

In the article a concept is examined that social functions of dancing tourism. Classification of dancing tourism is presented. Description is given to the basic centers of dancing tourism.

Keywords: *dancing tourism, social functions, classification of dancing tourism, centres of dancing tourism.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 297-055.2(55)

Т.С.Оленич, Е.А.Трима

ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ ФИЛОСОФСКОЙ СИСТЕМЫ ИСЛАМА (НА ПРИМЕРЕ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН)

В статье рассматривается одна из самых противоречивых и интересных проблем современности – положение женщины в мусульманских странах. На основе изученной научной литературы и общения с иранцами раскрываются особенности положения женщины в иранском исламе, ее права, обязанности и роль в жизни мужчины и семьи. Показано, что иранская женщина обладает широким кругом прав, а ее обязанности ни в коей мере не унижают ее человеческое достоинство.

Ключевые слова: ислам, женщина, супружество, Коран, права и обязанности.

Сегодня ислам является одной из самых распространенных религий на планете. Веру в исламские ценности разделяют миллиарды людей, что, естественно, рождает интерес к традициям и нормам исламской религии, а также, влияет на необходимость непредубежденного анализа разных аспектов данной религии, а именно – отношения к женщинам в исламе. На современном этапе средства массовой информации часто становятся проводниками народной дипломатии. Люди, побывавшие в той или иной стране, с удовольствием рассказывают о своих впечатлениях, делятся фотографиями. В западных СМИ все время прослеживается тональность публикаций, направленных на разрушение традиционной семьи, акцентирующих внимание на «средневековые» гонения женщин в Иране. Встретились противоположные публикации и о всеобщей эмансипации женщин в Иране. Как на самом деле обстоят дела с правами и свободами женщин в Иране, попытаемся рассмотреть в данной статье. Заметим, что иранская женщина может исповедовать иную религию (не ислам), но обязана придерживаться законодательства исламского государства.

Супружество – это естественный путь для создания семьи и продолжения человеческого рода. Христианство, ислам и другие религии побуждают к супружеству, сделав его общеустановленным и обязательным для всех. Отношения супругов в исламе должны строиться на уважении, любви и милосердии и подкрепляться правами и обязанностями обеих сторон. Освящая семью, мусульманское общественное мнение самым важным считает саму процедуру заключения брака. Брачные отношения основаны на принципах гласности, добровольности и обязательности уплаты мужем подарка. Тайнобрачие трактуется как распутство. Согласие на брак со стороны законного опекуна (вали) девушки предпочтительно, но не обязательно.

Одна из самых важных целей мусульманского брака – помочь детям вырасти верующими людьми. Муж и жена, желающие завести ребенка, должны объективно оценить уровень своей готовности к этому важному событию. Отношения между матерью и отцом для малыша будут живым примером идеала семейных отношений. В Коране о мужьях и женах сказано:

Они – одежда вам, а вы – одежда им (сура 2, аят 187) [5].

Эта фраза наиболее полно отражает отношение ислама к браку и взаимоотношения мужа и жены. Брак, по исламу, призван быть институтом, обеспечивающим спокойствие,

уверенность и стабильность как обоим супругам, так и их будущим детям. Поэтому глубоко заблуждаются те, кто считает, что женщина в исламе живет в постоянном угнетении, что мусульманка в браке не имеет никаких прав.

Мужья над женами стоят, (Блюдя очаг их и сохранность), за то, что Бог одним из них дал преимущество перед другими, и также потому, что весь расход на содержание семьи из их имущества исходит (сура 4, аят 34).

Вступив в брак, женщина также приобретает не только обязанности, но и широкие права. Женщина имеет право на пищу, жилье и одежду, качество которых должно быть равноценно тому, чем пользуется сам муж. Жена также имеет право на достойное обращение со стороны мужа; она не может быть для него объектом оскорблений. «Корми их так, как кормишься сам, одевай их так, как одеваешься сам, а еще не бей их и не осыпай упреками», – говорил Пророк об отношении к женам. Ислам дает женщине право на достойное и справедливое отношение со стороны мужа. Шейх Юсуф Кардави указывает, что у каждого из супругов имеются свои права, которые они должны блюсти, не злоупотребляя ими. Права основаны на взаимном равноправии, за исключением того, что касается тех особенностей, которыми наделены мужчины.

«Жены имеют такие же права, как и обязанности, и относиться к ним следует по доброту, но мужья выше их по положению» (Коран 2:228) [5].

Под выражением «выше их» подразумевается руководящая и ответственная роль мужчины. Пророк сказал: «Пусть верующий мужчина с пониманием относится к верующей женщине. Если что-то в ней не нравится ему, может понравится другая черта» (Муслим). В Коране сказано:

Обращайтесь с вашими женами достойно. Если же они неприятны, то ведь может быть так, что Аллах неприятное вам обратит во благо великое» (Коран 4:19) [5].

Муж обязан содержать жену, в то время как женщина, только если захочет, может, зарабатывая деньги, зачастую тратить только на свои нужды, наряды и косметику. Этот момент особенно симпатичен многим европейским женщинам, которые работают на двух-трех работах с раннего утра до ночи, в то время как благоверный в очередном творческом кризисе проводит дни на диване у телевизора или в долгом поиске «достойной» для него работы.

Причем если женщина работает, ее зарплата является только ее собственностью. Жена не обязана расходовать ее на нужды семьи, даже если ее заработок намного больше, нежели жалование супруга.

В постановлениях исламских богословов — фетвах — также нередко говорится о том, что муж не просто должен формально ограничиваться покупкой продуктов или новых нарядов для своей жены. Он также обязан снабжать супругу всем, что ей необходимо для жизни. Например, если она больна, на его плечи ложится оплата лекарств, визитов к врачу, санаторно-курортного лечения, билетов на поезд или самолет, если нужна консультация в другом городе или за рубежом. Если жена поставила в брачном контракте условие, что, к примеру, муж будет оплачивать ей отдых на курорте с определенной периодичностью, это становится его обязанностью.

Кроме того, в содержание входит и покупка предметов быта и косметики. Муж также обязан оплачивать найм домработниц — ведь, согласно исламскому закону, женщина не обязана выполнять работу по дому! И она имеет право отказаться от нее в любой момент. Тогда муж должен приглашать прислугу либо же стирать, гладить белье, пылесосить сам.

Точно таким же образом, муж обязан также содержать и детей, даже если супруги разведены или если брак был временным. Подразумеваются не просто алименты, а полное содержание вплоть до достижения ребенком сознательного возраста, когда он уже сам в состоянии заработать на жизнь. До этого момента папа должен оплачивать еду, одежду, покупку игрушек и игр, школьные учебники, расходы на транспорт, кружки и секции,

репетиторов по разным предметам и дополнительные курсы. Дети не повинны в том, что происходит в жизни их родителей, а потому кризис в отношениях взрослых не может поколебать прав ребенка, дарованных ему Господом Богом! Вместе они или врозь, наслаждаются ли супружества или проходят через тяготы бракоразводного процесса, дети не должны быть лишены того, что им необходимо!

Каково бы ни было решение суда о судьбе ребенка в каждом индивидуальном случае, есть и некоторые фиксированные правила. Например, до 2 лет ребенок остается с матерью, если ему от 7 до 9, в это время он должен жить в доме отца. После 9 лет ребенок считается уже достаточно разумным, и ему предоставляется право самостоятельного выбора, с кем из родителей он хочет жить. Подчеркну, что, в любом случае, это не снимает с отца обязательств по его содержанию.

Мусульманская семья, как правило, состоит не только из мужа, жены и детей. Она представляет собой большую семейную группу, объединенную родственными связями по мужской линии. Во главе ее находятся пожилая пара – мужчина и его жена, эта группа включает женатых сыновей, их детей, возможно женатых внуков и правнуков. Их связывает общее проживание, экономические интересы, кровное родство, а так же муррува – «кодекс чести». Традиционная мусульманская семья основана на власти мужа – главы семейства. Его обычно называют господином семьи. Одна из самых уважаемых в мусульманском обществе ценностей – поддержание, сохранение высокого семейного престижа, но жена обязана всегда повиноваться мужу. Недостойное поведение женщины оценивается как оскорбление семейных традиций, которое отражается на всей семье. Поэтому действуют четкие модели поведения, которые коренятся в укладе жизни. Очень часто женщина берет на себя ответственность за выполнение работы по дому, между тем в исламе такая работа не считается исключительной обязанностью жены. Считается, что мужчинам следует взять пример с пророка Мухаммеда и помогать женам, особенно если в доме есть малолетние дети. Жена имеет право на помощь мужа, даже если в семье работает только муж, а жена – домохозяйка. Но надо заметить, что молодая жена в семье должна подчиняться свекрови, выполнять ее пожелания, прислушиваться к ее мнению. Иногда взаимоотношения юной женщины с семьей мужа напряжены. Но с взрослением невестки все противоречия, как правило, нивелируются [7, с.18-29].

Что касается обязанностей жены отношению к мужу, то она должна любить и уважать его, быть привязанной к нему, воспитывать детей, помогать управлять хозяйством и беречь свою честь. Поэтому мусульманин стремится выбрать честную, воспитанную девушку.

Возьмите в жены тех, которые любимы вами, (будь то одна, или две, или три, или четыре). Но если есть в вас страх, что справедливости вы к ним не соблюдете, возьмите в жены лишь одну... (сура 4, аят 3). ... Полигамия не является ни статьей веры, ни предписанием ислама. При нормальных, здоровых отношениях в семье моногамия не только предпочтительна, но является законом (Тафсир суры 4). Конечно же считается, что женщине нельзя выходить из дома без разрешения мужа, даже если она намеревается пойти к родственникам. В хадисе сказано: «Для женщины, которая верит в Аллаха, не является дозволенным выходить из дому без позволения на то мужа», но в реальности это не происходит. Мужья доверяют своим женам. Жене, нужно оберегать себя от посторонних мужских глаз. «Одевая мусульманские одежды, женщина бросает вызов патриархату, давая понять мужчинам..., что она недоступна и что приставание к ней равносильно святотатству» (Тафсир суры 6). Однако мужчины и женщины могут видеть друг друга в учебных заведениях, на работе или в медицинских учреждениях, если ими учитываются все нормы поведения.

В основном воспитанием детей в мусульманских семьях традиционно занимаются матери. Это большое доверие для женщины и одновременно огромная ответственность перед Всевышним за воспитание верующих детей. Первый контакт человека с женщиной

происходит с матерью, которая носит его под сердцем, производит его на свет, кормит, растит и воспитывает его. В хадисах (изречениях Пророка Мухаммада) сказано: «Рай находится под ногами вашей матери» и «Если вас одновременно позвали мать и отец, сначала подойдите к матери».

Конечно, исламское воспитание имеет свои особенности по ряду причин. Но, как и в любой семье, родители-мусульмане должны быть друзьями своим детям. Наверное, нет универсальных рецептов того, как воспитать ребенка мусульманином.

Пророк Мухаммад сказал: «Самое ценное, что может дать отец своему ребенку – это хорошее воспитание». А это означает, что миллионы последователей ислама на планете Земля ответственно относятся к тому, как воспитываются их дети. С другой стороны, родители в Иране пользуются непререкаемым авторитетом и глубоко почитаются. К ним обычно обращаются на «вы» и до достижения совершеннолетия их наставления являются для ребенка обязательными. Ребенок может высказывать свое мнение, но грубые споры, пререкания, повышение голоса по отношению к родителям недопустимы.

Один из тяжких грехов в исламе – прелюбодеяние. Ислам не просто запрещает прелюбодеяние, «он ставит преграды на пути, ведущем к этому запретному действию...». Поэтому, всё, что возбуждает страсть, открывает возможности к внебрачным связям между мужчиной и женщиной, способствует непорядочности и непристойности, является запретным». Отсюда возникают запреты: на вожденный взгляд, на уединение с мужчиной, на прогулки с ним. На улицах городов Ирана вы не увидите мужчину и женщину, идущих в обнимку и, конечно, целующихся. И это правильно, ведь улица – это не театр демонстрации чувственности.

Очень важной является трактовка джихада в семейных отношениях. В классическом понимании, верующий может осуществлять джихад своим сердцем, языком, руками и мечом, но прежде всего сердцем – это борьба с повседневным злом. Пророк Мухаммад сказал: «Джихад женщины – исполнение супружеских обязанностей наилучшим образом», то есть подчинение воле мужа. Когда посланника Аллаха спросили: «Которая из женщин самая лучшая?» - он ответил: «Та, которая повинуется своему мужу, коль он повелит, и радуется ему, коль он (на нее) посмотрит». Но мужчину никогда не будет радовать внешний вид женщины, если она строптива, упряма и непокорна.

Немногие иранские женщины сами требуют у мужей развода, как только между ними возникает хотя бы самые незначительные противоречия. Иногда они начинают настаивать на этом, если мужья отказываются выделять им ту или иную сумму денег, подчас подстрекаемые к этому своими родственницами или соседками. Однако известно, что развод влечет за собой серьезные последствия, в том числе – разрушение семьи и безнадзорность детей. Впоследствии женщина и сама может пожалеть о том, что она сделала, но будет уже поздно. К тому же, при разводе дети остаются у мужа. Именно по этой, а также по целому ряду других причин шариат запрещает подобные действия со стороны женщины.

Однако для развода со стороны женщины имеются основания, например, чрезмерное увлечение алкоголем или наркотиками мужем, принуждение им жены к совершению запретных поступков, проявление несправедливости по отношению к ней, в сочетании с причинением ей мучений или же его отказ от соблюдения гарантированных ей прав, когда он не прислушивается к добрым советам и оказывается не в состоянии исправиться. Но нельзя забывать, что из всего разрешенного Богом, развод наиболее ненавистен Ему, а потому необходимо использовать все возможности для его предотвращения (Тафсир).

Мусульманские комментаторы отмечают, что исламский закон о разводе имеет несколько важных особенностей [5]:

- *Развод позволительно требовать не только мужу, но и жене.*
- *Мусульманский закон гибок и не ограничивает основания для развода.*

• *Прибегать к разводу рекомендуется лишь при исключительных обстоятельствах [33 : 37], после попыток примирения и восстановления супружеских отношений [2 : 228]; при этом ссылаются на слова Пророка Мухаммада из хадиса [им. 10 : 5]:*

- *«Из всего, что было разрешено, развод – это вещь, самая неугодная Аллаху».*

При разводе, кроме этого, в шариате существует правовой институт «идда» (период ожидания). Это промежуточное время после объявления намерения о разводе, в котором (в основном) женщина и муж находятся в особом правовом состоянии. Данный период связан с необходимостью определения возможной беременности, что важно для установления отцовства. В течении идда муж обязан обеспечить жену всем необходимым, оба должны жить раздельно. В зависимости от мазхаба (мусульманской правовой школы) срок идда колеблется от 4 до 20 недель, после чего окончательно оформляется объявленный развод, и женщина имеет право вступать в новый брак, причем неоднократно.

Возможно, разводов будет еще меньше, а иранская семья станет еще более надежной опорой общества. И, надо сказать, общество прилагает к этому немало усилий. Одно из направлений такой работы - издание женских и семейных журналов, телевизионных передач, основная тема которых – духовное и физическое здоровье нации, сбережение традиций.

Также нужно заметить, что мусульманская женщина является полноправным собственником имущества, которое принадлежит ей лично. Обычно различают три вида имущества жены: махрие, дары и наследство [2, с.33-47]. Махрие принадлежит только жене. Махрие женщина может потребовать от мужа когда угодно, распространенная традиция считать махрие долгом мужа перед женой. И все же, махрие – надежная защита от развода по инициативе мужчины: ведь речь идет о десятках или сотнях тысяч долларов, и супруг много раз подумает прежде, чем расторгнуть брак.

Современная жизнь трансформировала представления молодых людей о семье. Для незамужних девушек в Иране приоритетным является способность будущего мужа экономически твердо стоять на ногах, а наличие квартиры и машины считается необходимым, при этом высшее образование приветствуется.

Все мифы о закрепощенности иранской женщины и ее семейной жизни явно надуманны. Если мы обратимся к законодательству Иранской республики, то обратим внимание, что Статья 19 Основного закона отмечает, что граждане Ирана обладают равными правами независимо от социального положения, статуса и происхождения. Все иранцы, независимо от пола, одинаково пользуются покровительством закона и обладают всеми гуманитарными, политическими, экономическими, социальными и культурными правами [1]. Статья 20 особо подчеркивает необходимость соблюдения прав женщин во всех сферах жизни общества. Женщины занимают посты в правительстве и активно участвуют в деятельности молодежных и женских организаций.

Но ни в одной стране мира женщины не уделяют столько времени на поддержание своей красоты! Они минимум три раза в неделю посещают спа-центры, парикмахерские, массажные кабинеты, фитнес-центры, бассейны, солярии (вы не ослышались..., ведь купаться в открытом водоеме женщина может только в одежде). Хотя заметим, что иногда походы в спортивные залы превращаются лишь в возможность женщинам лишний раз пообщаться между собой, в дружеской обстановке устроить чаепитие. Проблема лишнего веса практически не волнует иранских женщин при всей калорийности иранской кухни, ведь мужчины в этой стране ценят не столько модельные параметры, а умение женщины быть ухоженной, самодостаточной, хорошей хозяйкой, матерью, даже дипломатом в семье. Удивительно, но иранские мужчины в будущей жене хотят непременно видеть такие качества, как приветливость и чувство юмора! Практически каждая женщина имеет множество дорогих вещей из бутиков, косметику и парфюмерию известных косметических

брендов. Только изысканных ювелирных изделий насчитывается десятки наименований – почти под каждое платье. И последнее – иранские женщины очень красивы!

Таким образом, можно с уверенностью говорить о надуманности образа сломленной и униженной исламской женщины. Она обладает весьма широкими правами, а ее обязанности, даже с точки зрения европейской цивилизации, нисколько не ущемляют ее честь и достоинство, а скорее наоборот, защищают ее от традиционных для европейки социальных и бытовых проблем.

Список использованной литературы.

1. Аббас Фатими. Права женщин в Конституции Исламской Республики Иран / Фатими Аббас. – [Электронный ресурс]. — Режим доступа: easttime.ru.
2. Алиев М.С. С благословения Аллаха: основные законы, обряды, традиции и обычаи в Исламе / М.С. Алиев. – СПб.: Вектор, 2010. – 160 с.
3. Богучарский Е. М. Мусульманский этикет. / Е. М. Богучарский. – М.: РИПОЛ классик, 2010. – 272 с.
4. Муфтий Равиль Гайнутдин Ислам: Милость для мира: проповеди, обращения, богословские труды. 1995-2008 гг. / Муфтий Равиль Гайнутдин – М.: Эксмо, 2011. – 656 с.
5. Священный Коран // Перевод смыслов и комментарии Иман Валерии Пороховой – 11-е издание. – М., 2011. – 800 с.
6. Манукян Ю.К., Тараско Р.А. Государственно-конфессиональные отношения в современной России / Ю. К. Манукян, Р. А. Тараско – Ростов н/Д: Изд-во СКНЦ ВШ АПСН, 2005 – 248с.
7. Шейх Юсуф Кардави Дозволенное и запретное в исламе / Шейх Юсуф Кардави. – М., 2007. – 352 с.
8. Российское Информационное Агентство Iran News – 2002 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.iran.ru>.

Дата надходження до редакції: 07.03.13

Т.С.Оленич, К.А. Трима

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ФІЛОСОФСЬКОЇ СИСТЕМИ ІСЛАМУ (НА ПРИКЛАДІ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН)

У статті розглядається одна з найбільш суперечливих і цікавих проблем сучасності - становище жінки в мусульманських країнах. На основі вивченої наукової літератури та спілкування з іранцями розкриваються особливості становища жінки в іранському ісламі, її права, обов'язки та роль в житті чоловіка і сім'ї. Показано, що іранська жінка володіє широким колом прав, а її обов'язки жодною мірою не принижують її людську гідність.

Ключові слова: іслам, жінка, подружжя, Коран, права та обов'язки.

T.S. Olenich, C.A. Trima

GENDER ASPECT OF ISLAM PHILOSOPHICAL (THE CASE OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN)

The Muslim ethno-cultural stereotype image of life (in Iran) or a woman in modern Iran are under examination in the article. The relations between a woman and a man as well as their marriage are analyzed in the article. Iranian marital relations are based on the principles of transparency, voluntary and compulsory payment of her husband a gift. Entering into a marriage, a woman also gets not only duties but also extensive rights. A woman has the right to food, shelter and clothing, the quality of which should be equivalent to what he enjoys the husband. The husband is obliged to support his wife, while a woman only when he wants, can make money, often spending only on their needs, clothes and cosmetics. As for the duties of the wife towards her husband, she should love and respect him, to be attached to it, raise children, to help manage the economy and protect their honor. It should be noted that the Muslim woman is the rightful owner of property that belonged to her personally. So, Iranian woman have a rather wide number of rights and duties and

her natural dignity in any case isn't humiliated by a man.

Key words: *Islam, a woman, marriage, Quran, rights and responsibilities*

УДК 316.28:316.723

Б.В.Слющинський

ФЕНОМЕН МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується феномен міжкультурної комунікації, його теоретико-методологічні засади. Автор статті доводить, що комунікативні явища привертають до себе увагу фахівців різних гуманітарних наук та інформаційних теорій. Саме на досягненнях цих наук ґрунтується сучасне знання про комунікацію. І сьогодні її дослідження тяжіють до створення спеціальної соціологічної теорії „Соціології міжкультурної комунікації”.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, комунікативні особливості, соціальний простір, амальгамація, акультурація.*

Для дослідження феномену міжкультурної комунікації спробуємо дослідити теоретико-методологічні засади комунікації в соціологічному аспекті, адже комунікація – явище складне і універсальне, її зміст і форми є предметом дослідження багатьох наук соціально-гуманітарного, природно-наукового і технічного циклів. Поняття комунікація може вживатись як у широкому значенні (універсальному), так і більш вузькому (напр., технічна, біологічна, соціальна).

„*Комунікція* (від лат. *communicatio* – зв’язок, повідомлення) – спілкування, що ґрунтується на взаєморозумінні; повідомлення інформації від однієї людини до іншої або кількох інших” [1, с. 543]. „*Комунікція масова* (від лат. *communication* – повідомлення, передача; *communicare* – радитися) – соціокультурна взаємодія в масштабах суспільства через розповсюдження та обмін інформацією за допомогою технічно обладнаних мас-медіа (преси, радіо, телебачення, відеосистем, кіно). Стан комунікації (масової) – один із фундаментальних чинників сучасних суспільств, який може розширюватися у глобальних масштабах, цементуючи цілісність усієї людської спільноти” [2, с. 244].

Термін „комунікція” був введений у науковий обіг на початку ХХ ст., а початок безпосереднього дослідження міжкультурної комунікації відходить до другої половини ХХ ст., а саме, коли у 1954 р. з’являється книга американських вчених: антрополога Е. Холла і соціолінгвіста Д. Трагера „Культура як комунікція” [3, с. 582]. Тут вперше використовувалось поняття „*міжкультурна комунікція*”, яке повинне було відобразити специфіку відносин між людьми, що належать до різних культур (широке тлумачення). У 1959 р. з’явилась нова праця Е. Холла „Німа мова”, в якій автор доводив тісний зв’язок культури з комунікцією. Він вважав, що „*комунікція – це культура, а культура – це комунікція*”.

Після публікацій Холла з’явилися нові напрями вже усередині самої міжкультурної комунікації. Один із них очолили американські вчені К. Клакхон та Ф. Стробек, які запропонували свою методологію вивчення культур різних народів. На їх думку, основні відмінності культур можна встановити по відношенню індивідуальних культур до таких концептів, як оцінка людської природи, ставлення людини до природи, до концепту часу, оцінка активності/пасивності [4, с 12–13]. З середини 60-х рр. проблеми міжкультурної комунікації починають цілеспрямовано вивчатися у Піттсбурзькому університеті США,

вчені якого розробили поняття „перцепція” і „перцептуальні системи”, розглядаючи їх у якості посередників між культурою і мисленням. Вони стверджували, що мова являє собою всього лише один із способів встановлення і підтримки подібного сприйняття членами певної культурної групи. У той же час американський вчений Е. Стюарт, продовжив розробку аксіологічної теорії культури Клакхона – Стробека, акцентуючи свої наукові інтереси на проблемі взаємодії культур, а група психологів Іллірійського університету під керівництвом Г. Тріандіса займалась розробкою проблеми культурної асиміляції, яку вони розглядали через порівняння і співставлення різних локальних культур [5].

Засновниками іншого напрямку досліджень міжкультурної комунікації стали Л. Самовар і Р. Портер. У своїй праці „Intercultural Communication: A Reader” автори особливу увагу приділяють проблемі інтерпретації невербальної поведінки. При цьому вони виходили з тих обставин, що невербальні символи, котрі позитивно оцінюються і сприймаються однією культурою, можуть отримати негативну інтерпретацію і оцінку у носіїв іншої культури. Цей феномен є досить актуальним для багатонаціональних регіонів України.

Отже, мета нашого дослідження полягає у розробці теоретико-методологічного підходу до вивчення сучасного стану міжкультурної комунікації в багатонаціональному регіоні України, аналізі чинників, що вплинули на нього, розробці засад спеціальної соціологічної теорії міжкультурної комунікації.

Завдання дослідження:

– проаналізувати і систематизувати основні теоретико-методологічні підходи до проблеми міжкультурної комунікації, що мають місце в зарубіжній та вітчизняній соціологічній літературі;

– розробити на підставі результатів дослідження засади спеціальної соціологічної теорії міжкультурної комунікації.

Термін „міжкультурна комунікація” у вузькому розумінні з’явився в літературі у 70-ті рр. ХХ ст. У підручнику Л. Самовара і Р. Портера наводиться визначення даного терміну. До цього часу сформувався і науковий напрям, логічною серцевиною якого стало вивчення комунікативних невдач та їх наслідків у ситуаціях міжкультурного спілкування. Пізніше це поняття поширилося на такі галузі як теорія перекладу, вивчення іноземних мов, порівняльна культурологія, контрастна прагматика тощо. До теперішнього часу, здебільшого, дослідження у межах міжкультурної комунікації зводяться до поведінки людей, що стикаються із проблемами, пов’язаними з відмінностями мов. Результатами цього стали описи культурної специфіки під час вираження та інтерпретації ситуативних мовних дій суб’єктів комунікації.

Розвиток теорії міжкультурної комунікації у США в 1960–1970 рр. був доповнений новими напрямками і аспектами дослідження. Одним з них стало вивчення питань адаптації до інокультурного середовища і проблеми культурного шоку. Дослідження процесу адаптації дозволило встановити: він характеризується *ейфорією*, що проявляється у захопленні новим культурним оточенням. Далі настає етап *фрустрації*, що супроводжується почуттям сумнівів і несприйняттям відмінностей в цінностях рідної і чужої культури.

Сучасні дослідники міжкультурної комунікації у США розвивають її у двох напрямках: міжкультурна комунікація як спілкування і взаємодія культур різних країн і народів і міжкультурна комунікація як спілкування і взаємодія субкультур у межах однієї великої культури.

Якщо заглянемо у давнину, то побачимо, що у межах традиційного міфологічного світогляду, проблема людських відносин не виділялась як щось самостійне. Тільки у V ст. до н.е. софісти і Сократ почали розглядати проблему людини. Сократ вважав, що лише в діалозі вдається розкрити протиріччя у поглядах співбесідника через зіткнення різних точок зору на предмет, що обговорюється, для досягнення істини. Отже, діалектика Сократа співпадає з

діалогом (діа-логос) [6, с. 238]. З цього можна зробити висновок, що діалог, який допомагає пізнанню навколишнього середовища, є необхідністю прояву людського розуму та співіснування людей, є саме *комунікацією*.

Платон, як і Сократ, протиставляє етику риторичі. У Платона риторика – засіб догідництва, підлабузництва тощо, але ритор – той, що необізнаний, має звичай показувати себе публічно більш переконливо, ніж справді обізнаний, граючи на почуттях і пристрастях натовпу. Слід відзначити, що у Сократа і Платона сама філософська рефлексія виступила у формі діалогу, тобто інтелектуального спілкування (комунікації) людей.

Не можна оминати Аристотеля („Риторика”), Цицерона („Про оратора”), М. Квінтіліана („Про освіту оратора”). Вони зробили вагомий внесок у становлення і розвиток комунікативної теорії і практики. Але антична думка – це лише перші кроки на шляху до осмислення людської комунікації як соціального феномена.

Середньовічні теоретики І. Севільський, Ю. Руфіній, Г. Херовоск та ін. спробували систематизувати знання з риторичі. Відродження і Новий час приносять нове демістифіковане розуміння людського спілкування. У центрі уваги вже постає не Бог, а людина.

Слід зазначити, що більшість німецьких філософів була схильна до трактування і людського спілкування у категоріях суб’єкт-об’єктного зв’язку, а не суб’єкт-суб’єктного. В їх історичних побудовах (І. Фіхте, Новаліс), людське індивідуальне „Я” було настільки абсолютизоване, що інше „Я” по суті було позбавлене своєї суб’єктивності і ставало об’єктом серед об’єктів. У результаті цього, замість принципу діалогічності міжособистісної комунікації взяв гору принцип її монологічності.

Для Ф. Шлейєрмахера, представника німецького романтизму, спілкування між людьми – це в першу чергу спілкування між індивідами, рівними сторонами (суб’єкт-суб’єктні відносини). Він створив теорію розуміння (герменевтики). Шлейєрмахер розглядав герменевтику як „мистецтво осягнення чужої індивідуальності”, „іншого”.

Знакову природу комунікації розглядала семіотика, яка виникла у ХІХ ст. Започаткована вона була в роботах німецького філософа-математика Г. Лейбница наприкінці ХVІІ ст., але основні принципи семіотики сформулював американський філософ і логік Ч. Пірс, котрий ввів і саме поняття „семіотика”. На його думку, комунікація теж має знакову природу. У будь-якій комунікативній ситуації можна виділити три частини: знак (перший термін), у функції об’єкта (другий термін) і у відношенні до інтерпретатора (третій термін). Пірс вважав свою теорію знаків необхідною для дослідження комунікації.

Німецький філософ Ф. Ніцше стверджував, що мислення невід’ємне від мови, але мова спотворює реальність. Він доводив несумірність створеного категоріальною схемою мови образу світу зі справжнім світом, нездатність мови і мислення уявити знання незалежно від самої мови та мислення.

У ХХ ст. отримали подальшого розвитку ідеї семіотики і герменевтики, крім цього, велике місце проблемі людської комунікації відводиться в таких філософських напрямках, як екзистенціалізм, персоналізм, аналітична і лінгвістична філософія, діалогічна філософія тощо.

Предмет і мета філософських досліджень екзистенціалізму – внутрішній світ особистості, ізольованої від суспільства. Цю теорію можна назвати теорією некомунікабельності. Перш за все, екзистенціалізм – це філософія буття.

Дещо відмінна від позиції більшості екзистенціалістів точка зору німецького філософа К. Ясперса. Здатність людини до комунікації відрізняє її, на думку Ясперса, від всього іншого сущого, завдяки їй людина може віднайти самого себе, вона лежить в основі екзистенціальних відносин між людьми, як відносин між „Я” і „Ти”. Таким чином, він вважає, що комунікація є універсальною умовою людського буття.

Філософський аналіз комунікації, який здійснюється в межах різних шкіл,

поєднується з поняттям „дискурс” (діалог). У тлумаченні німецьких філософів Ю. Габермаса та К. Апеля, дискурс – форма комунікації, за якої зіштовхуються різні висловлювання, які явно або ні домагаються загальної значущості. На думку Ю. Габермаса, норми соціального життя і соціальної дії встановлюються у результаті „формально-прагматичного дискурсу”, коли повинен перемагати „непримушений примус” з боку кращого аргументу. Отже, можна стверджувати, що по-різному розглядаючи комунікацію, всі сходяться на тому, що спілкування людей (особливо мовне) – це певна соціальна комунікативна дія, під час якої передається певна інформація, відображається певна позиція, погляди тощо, тобто відбувається певна передача чи сприйняття культури однієї людини – іншою.

Слід зазначити, що на межі XVIII–XIX ст. в німецькій класичній філософії починає вироблятися категоріальний апарат, принципово важливий для побудови теорії комунікації („суб’єкт”, „об’єкт”), де під „суб’єктом” розуміється людина у її активно-пізнавальному ставленні до оточуючого її світу – „об’єкту”.

По-різному підходили соціологи та мислителі до тлумачення феномену комунікації. Часто її описують у термінах соціального спілкування, соціального обміну чи соціальної взаємодії. Слід відзначити, що спільним тут є те, що соціологи мають на увазі символічні форми взаємозв’язку в суспільстві, тобто такі, що репрезентують циркулюючі у соціумі знання, цінності, норми, значення – письмові та аудіовізуальні тексти.

Отже, *комунікацію* можна визначити як фундаментальний стан сучасного суспільства, в якому складна структура соціального і культурного простору з його численними секторами, що пов’язані між собою функціонально і за детерміністичними зразками, втілена у символічних формах і образах, які здатна сприймати і розуміти корпоративна, масова й індивідуальна свідомість. Саме такі образи соціального світу є водночас і змістом, і об’єктом взаємодії соціальних суб’єктів у комунікації.

Як стверджував американський вчений Г. Ласвелл, комунікація є певним актом, для якого необхідно уявити: „Хто? Що говорить? На якому каналі? Кому? З яким ефектом?” Тобто найважливішим у теорії комунікації, на його думку, є „акт комунікації”.

Активність і характер людського спілкування пов’язували і з природними та кліматичними умовами. Напр., відомий французький мислитель Ш. Монтеск’є у праці „Дух законів” доводить, що в основі всіх людських відмінностей лежать природничі фактори, які впливають на людську культуру, а отже і людські взаємини. Такої ж думки і німецький філософ Й. Гердер. У праці „Ідеї до філософії історії людства” він розглядає історію суспільства як закономірне продовження розвитку природи. Людина, на його думку, народжується природою, є вершиною і вінцем її. Тому основними елементами соціального прогресу є зовнішні і внутрішні фактори. Розвиток здібностей людини залежить від інших людей, від суспільства в цілому та його культури.

Один із засновників чиказької школи, автор „класичної” соціально-екологічної теорії Р. Парк вважає, що у суспільстві відбувається соціальна еволюція. Але суспільство, як складний організм, складається із певних соціальних груп та спільностей, що створюють соціальну організацію суспільної життєдіяльності індивідів. Між соціальними групами і спільностями відбуваються постійні взаємозв’язки, які виконують роль тих чинників, завдяки яким відбувається проникнення культури з однієї соціальної групи чи спільності в іншу [7]. Тобто відбувається постійний процес акультурації і декультурації.

Дж. Морено зазначав, що найбільш значними соціальними групами є соціальні спільності (емпірично фіксовані, реально існуючі об’єднання індивідів, які є відносною цілісністю), що може виступати як об’єкт соціального впливу. Вони володіють емерджентними властивостями, виникають у результаті об’єднання за певними характеристиками, не завжди притаманними окремим індивідам. Соціальні спільності різняться між собою за якісними типовими ознаками (національними, психологічними і т.д.) і за кількісними показниками (величиною).

Польський соціолог Я. Щепанський, пропонує виділяти два великих типи спільностей: природні, які існують в реальності (територіальні, соціальні), і номінальні (напр., спільність українських підприємців, фермерів і т.д.). Вказані спільності він ділить на фіксовані в соціальній системі, до яких відносяться класи, професійні групи, і нефіксовані (напр., рух зелених). Такий поділ, на нашу думку, дає можливість більш диференційовано підійти до тих факторів, які впливають на міжкультурну комунікацію як соціальне явище у багатонаціональному регіоні країни.

Як відомо, між індивідами під час комунікації виникають певні соціальні зв'язки (сукупність особливих залежностей одних соціальних об'єктів від інших, взаємні відносини, які об'єднують людей у відповідні спільності і свідчать про їх колективне існування), за яких відбуваються взаємовпливи. Основною формою соціального зв'язку є безпосередній контакт між людьми в тій або іншій первинній соціальній спільності (сім'я, група), який потім переростає в більш широкий опосередкований зв'язок людей, що складають великі соціальні об'єднання, в межах яких формуються почуття причетності до групи або внутрішньогрупової солідарності (нації, соціального класу, верстви, конфесії тощо).

Наявність соціальних зв'язків визначається відповідними факторами. Можна виділити три групи факторів:

- природно-біологічні задаються спадковими ознаками, тобто самим фактом народження людини, що визначає її етнічні, національні (расові) ознаки;
- психологічні, такі як почуття спільності з іншими людьми, що об'єднує людей у відповідні соціальні групи і спільності;
- соціально-інституційні, тобто спеціально створені (формальні, писані) правила, норми, які особливим чином регламентують соціальні зв'язки і відносини, визначаючи порядок дії соціальних об'єктів в межах соціального інституту і контролюючи їх.

Соціологи Г. Ласвелл і А. Кеппен, вважають, що основою, яка надає соціальним взаємодіям певного забарвлення та змісту і робить з них соціальні відносини, є *цінності* (цільові бажані події). Цінності слугують поштовхом, необхідною умовою будь-якого роду взаємодій, які забезпечують комунікативні зв'язки. Отже, соціальні цінності є ключем до розуміння практично всіх видів соціальних відносин взагалі, у тому числі і таких як *міжкультурна комунікація*. Але соціальні відносини залежать від поведінки кожного учасника міжкультурної комунікації, на яку впливає соціальний контроль, який на думку американських соціологів Е. Росса і Р. Парка, забезпечує нормальне співвідношення між соціальними силами, очікуваннями, вимогами і людською природою і, наслідком цього стає „здоровий” соціальний порядок. Французький соціолог Р. Ліп'єр розглядав соціальний контроль як засіб, що забезпечує процес засвоєння індивідом цінностей і норм культури і як механізм передачі цих цінностей та норм від покоління до покоління.

Отже, можна сказати, що соціальний контроль є засобом саморегуляції суспільства, але він також впливає на міжкультурну комунікацію і створює *соціальний процес*, який відбувається між індивідами і соціальною групою та різними малими і великими соціальними групами.

Із всієї багатоманітності соціальних процесів Р. Парк і Е. Берджес у свій час виділили такі: кооперації, конкуренції (суперництва), пристосування, конфлікти, асиміляції, амальгамації. До них зазвичай приєднують два інших соціальні процеси, які проявляються лише в групах: підтримка кордонів і систематичні зв'язки.

Представник американської школи інтеракціоністів, автор соціології дій Р. Тернер у своїй праці „Колективна поведінка”, визначає соціальний рух як „сукупність колективних дій, націлених на підтримку соціальних змін або підтримку опору соціальним змінам в суспільстві чи соціальній групі”. Отже, *соціальний рух* – це масова колективна дія однієї або декількох соціальних груп, пов'язаних із забезпеченням групових або суспільних інтересів, задоволенням як матеріальних, так і духовних інтересів, які направлені на соціальні зміни

або опір їм у конфліктній протидії з іншими соціальними групами. Таким чином, до соціальних рухів можна віднести екологічний, релігійний, феміністський, молодіжний, політичний, реформістський, опозиційний, національно-визвольний, емігрантський та ін. Сюди можна віднести і ті, які викликані міжкультурною комунікацією. Впливаючи на спільний культурний простір, у якому знаходяться різні міжнаціональні соціальні групи, які є водночас і різними за соціальним рівнем (статус, соціальна роль тощо), вони створюють певну соціальну дистанцію.

Соціальна дистанція – „поняття”, яке характеризує ступінь близькості або відчуження соціальних груп. Вона сприяє або зближенню соціальних груп, або їхньому віддаленню, що гальмує міжкультурну комунікацію, створюючи певні соціальні кордони.

Залежно від типу суспільства формуються ті чи інші суспільні відносини, а отже, і суспільна *міжкультурна комунікація*. Досить цікаво ця проблема аналізується австрійським філософом К. Поппером у праці „Відкрите суспільство та його вороги”, де розглядаються принципи демократичної суспільної реконструкції, „поступової соціальної інженерії” на противагу „утопічній соціальній інженерії” [8, с. 144]. Відкрите суспільство, на його думку, сприяє більш вільному спілкуванню, а, отже, за таких умов виникає проблема чвар. Закрите суспільство не знало цієї проблеми.

Порушена проблема викликає певний інтерес для суспільства України, як багатонаціональної держави. Дослідники відзначають, що багатонаціональна етнічна різноманітність населення України стала, поряд з іншими чинниками, однією з головних складових формування особливостей національного менталітету українського народу – його світосприйняття, психології, культури, вірувань, традицій і звичок, зокрема культурної та релігійної толерантності, що допускає можливість інших переконань і систем цінностей.

Із здобуттям Україною незалежності всі етнічні спільноти, що мешкають на її території, стали інтегральними складовими багатонаціонального українського народу. Це, власне, етнічні українці, які дали державі свою назву, визначили в основному відповідно до території своєї чисельної переваги кордони України й становлять майже три чверті її населення, етнічні росіяни, представники багатьох інших національностей.

Визначальними рисами етнонаціонального розвитку України є, з одного боку, процеси етнічного відродження української нації та інших етнічних спільнот, утвердження їх як сталих структурних компонентів українського суспільства, а з другого – їх інтеграція й формування поліетнічної української політичної нації. Важливою складовою цих процесів є інтенсифікація зв'язків з історичною батьківщиною представників української діаспори, залучення їх до державотворчих процесів в Україні, а також взаємовпливи багатонаціональних культур етнічних груп та національностей, які проживають на території України. Яскравим прикладом цьому служить населення Приазов'я.

Підсумовуючи все висловлене вище, можна сказати:

1. *Міжкультурна комунікація* була викликана практичними потребами післявоєнного світу, які підкріплені ідеологічно тим інтересом, який з початку ХХ ст. формувався в інтелектуальному середовищі і суспільній свідомості в цілому по відношенню до так званих „екзотичних” культур та мов. Практично такі потреби виникли внаслідок бурхливого економічного розвитку багатьох країн та регіонів, революційних змін в технології. У результаті цього світ став значно меншим – щільність та інтенсивність тривалих контактів між представниками різних культур значно зросла. Окрім економіки, важливими зонами професійної і соціальної міжкультурної комунікації стали освіта, туризм, наука і, напевне, ефективна можливість „пізнання” різних культур за допомогою телебачення та мережі „Інтернет”, що значно зблизила і змінила суть міжнародної комунікації.

2. Ці практичні потреби були підтримані змінами у суспільній свідомості, і у першу чергу постмодерністською відмовою від євроцентристських підходів в гуманітарних та суспільних науках. Визнання абсолютної цінності різновидів світових культур, відмова від

колонізаторської культурної політики, усвідомлення загрози знищення великої кількості традиційних культур та мов привели до того, що відповідні дисципліни стали бурхливо розвиватися, спираючись на новий в історії людства феномен – інтерес народів світу одного до одного.

Дані висновки можна повністю застосувати до *міжкультурної комунікації* в багатонаціональному регіоні. На їх підставі, а також на підставі аналізу теоретико-методологічних засад, можна вивести основні риси, які характеризують специфіку *міжкультурної комунікації* у

багатонаціональному регіоні:

– *міжкультурна комунікація* відбиває обумовлене сучасними суспільними відносинами (економічними, політичними, соціальними тощо) взаємне становище етнічних індивідів та їх груп;

– *міжкультурні соціальні зв'язки* проявляються у ставленні індивідів різних етнічних груп та цілих груп один до одного, до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя;

– *результат спільної діяльності індивідів* різних етнічних груп, що проявляється в їх спілкуванні та взаємодії.

Як бачимо, багатоманітність комунікативних явищ привертає до себе увагу фахівців різних гуманітарних наук та інформаційних теорій. Саме на досягненнях цих наук ґрунтується сучасне знання про комунікацію. І сьогодні її дослідження тягнуть до створення спеціальної соціологічної теорії „*Соціології міжкультурної комунікації*”, яка б акумулювала інформацію про процеси комунікації між різними культурними уявленнями, поглядами, орієнтаціями, логіками, тлумаченнями, розуміннями в даному соціумі, у тому числі в контексті сприймання іншої „чужої” культури, що в цілому обумовлює рівень загальної культури даного суспільства, від якого залежать соціальні зв'язки і відносини різних соціальних суб'єктів (окремих особистостей, малих і великих соціальних груп). Отже, *міжкультурна комунікація* – досить складне соціокультурне явище, на яке впливає багато різних чинників, які постійно зазнають найрізноманітніших соціальних, політичних, економічних, національних, демографічних та інших змін. Тому дослідити її можна лише за умов системного підходу.

Список використаної літератури

1. Пустовіт Л. О. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сюта, та ін. – К. : В-во „Довіра” УНВЦ „Рідна мова”, 2000.
  2. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / [заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Український Центр духовної культури, 1998.
  3. Основы теории коммуникации: Учебник / [под ред. М. А. Василика]. – М. : Гардарики, 2003.
  4. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005.
  5. Triandis H.C. Culture and social behavior / H. C. Triandis. – N.Y. : MacGraw-Hill, 1994. – 315 p.
  6. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1969.
  7. Park R.E. Introduction to the Science of Sociology / R. E. Park, E. W. Burgess. – Chicago : University of Chicago Press, 1924. – 734 p.
  8. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : [пер. з англ.. О. Коваленка] / К. Поппер. – К. : Основи, 1994. – Т. 1.
- Дата надходження до редакції: 07.04.13

B. V.Sliushchinskiy**THE PHENOMENON OF INTERCULTURAL COMMUNICATION: THE SOCIOLOGICAL ASPECT**

Of the article examines the phenomenon of intercultural communication, its theoretical and methodological principles. The author proves that communicative phenomena have attracted the attention of specialists of different humanitarian Sciences and information theories. It is on the basis of these Sciences is contemporary knowledge about communication. And today her research gravitate to the creation of special sociological theory of "sociology of intercultural communication".

Keywords: intercultural communication, communication features, social space, amal'gamaciâ, akul'turaciâ.

УДК 316.75

К.А.Трима**АКСІОЛОГІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

В статті розглядаються проблеми функціонування соціуму в умовах глобалізація, а саме – процес визначення соціальних, культурних, моральних, естетичних цінностей. Проаналізовано низку робіт закордонних та вітчизняних дослідників та їх позиції стосовно формування «глобальної культури» та «глобальної цивілізації». Розглянуто специфіку співвідношення традиційних та «глобалізованих» цінностей.

Ключові слова: глобалізація, глобальна культура, глобальна мова, традиційні цінності, спосіб життя.

Наукова полеміка щодо тлумачення, пошуків суб'єктів та наслідків глобалізації триває має вже добре розроблену традицію. Так, наприклад, економічна глобалістика вбачає в глобалізації цілком раціональну та логічну тенденцію до створення глобального чи світового ринку зі своїм розподілом виробництва, робочої сили та фінансів. Геополітика розглядає глобалізацію як процес створення різноманітних інтеграційних об'єднань. В різних версіях американістики рушійною силою глобалізації вважається саме тяжіння відповідної держави до лідерства в сучасному політичному процесі. Версій, поглядів та думок накопичено дуже багато. Втім як і шляхів до їх систематизації. Дана ж стаття представляє собою спробу охарактеризувати вплив, який глобалізація здійснює на систему суспільних цінностей сучасного людства, проаналізувавши соціокультурний вимір глобалізації та визначити ті цінності, які пропонує нам глобалізована людська цивілізація.

Проблема аксіологічних пошуків для глобалістика не є новою. Так перші спроби на цьому шляху були започатковані такими закордонними дослідниками як: П. Бергер, В. Рейнеке, Е. Гідденс, Д. Голдбрайт, К. Робінс, Р. Робертсон А. Аппадурі, С. Бенхабіб, Ч. Капхен, та інші. Після цього ця традиція розповсюдилася на вітчизняну науку та була реалізована в роботах Ю. Павленко, О. Шморгуна, О. Білоруса, О. Зернецької, Є. Макаренко, С. Сіденко, В. Хоніна, М. Шепелева, , І. Хижняка, О. Коппель, С. Шергіна, А. Суботіна, С. Юрченка та багатьох інших.

В межах соціокультурного підходу до аналізу глобалізації головним пріоритетом є процес виникнення та розповсюдження «глобальної культури», так би мовити «ідеології глобалізації». На думку авторитетного американського фахівця у дослідженні глобалізаційних процесів П. Бергера [5] глобальна культура безумовно існує, і вона за своїм

походженням та сутністю є американською. Це не єдиний напрямок змін, але домінуюча тенденція, яка проявляється і буде проявлятися в найближчому майбутньому. Він цитує одного чилійського історика, який назвав це «елліністичною стадією англо-американської цивілізації» — шаблоном, який неможливо пояснювати за допомогою такого поняття як «імперіалізм».

Тоді, як і тепер, мова відігравала роль головного фактору розповсюдження культури. Головною мовою спілкування в епоху елінізму була койне — найрозповсюдженіший діалект грецької мови, на якому зовсім не випадково був написаний Новий Завіт. Сьогодні англійська мова, скоріше в її американському, а ніж англійському варіанті, є мовою «койне» глобальної культури, що народжується [5, с. 10]. Глобалізація англійської мови в якості «lingua franca» — універсальної мови отримала найбільшого розповсюдження на планеті. Цьому сприяли: політична та військова могутність країн, де мешкає англомовне населення; діяльність ТНК, більшість штаб-квартир котрих розташовані у Великобританії та США; використання англійської мови в якості мови науковців; широке розповсюдження англомовних ЗМІ; розповсюдження англомовної реклами та кінопродукції, поп-музики та масової культури. На середину 1990-х рр. США контролювали 85% світового кіно ринку, а з 557 всесвітньо відомих поп-груп 549 (99%) працюють повністю або здебільшого англійською мовою, а серед вокалістів 95% співають англійською [8, с. 255]. Англійська мова являється універсальною мовою Інтернету та інших мультимедійних засобів. Також для швидкого розповсюдження англійської мови велике значення мали: його сприйнятливість до нових лінгвістичних впливів; також в англомовних країнах не існує організацій, які б боролися за чистоту мови. По-третє, вона відрізняється чисельністю флексій, простотою граматичних конструкцій та відсутністю граматичного роду.

В загальному вигляді глобалізація соціокультурної галузі означає ознайомлення світу з надбаннями різних культур та народів, транзит загальнолюдських духовних цінностей, прав людини та демократії. На практиці відбувається відторгнення досягнень інших культур. Значною мірою подібна дисфункція має місце завдяки глобальному розповсюдженню прозахідних, американських духовних цінностей, долучитися до яких стало самоціллю. Відбувається поступова американізація способу життя, яка пропагандується за допомогою засобів масової комунікації. На думку французького дослідника Б. Баді універсалізація і гомогенізація світу в самому крайньому варіанті саме і будуть передбачати подібне лідерство, у результаті якого чи утвориться «глобальне село» чи «всесвітній уряд» [6, с. 19].

Однак що в культурній галузі повної транснаціоналізації відбутися не може. Глобалізація може вводити уніфікацію і стандартизацію в економіко-фінансовій та правовій галузях. Тотальне поширення засобів масових комунікацій не приводить, по вираженню М. Маклюєна до утворення «глобального села», а надає ефект «перемішування» культур при збереженні їхньої національних «шарів» [6, с. 20]. Світові не загрожує тотальна американізація культури, тому що проникнення американської масової культури на тому чи іншому рівні зупинить потенціал національної культури, а на прикордонні двох культурних шарів почнеться активний процес дифузії національних надбань двох культур, як це, наприклад, відбувається в багатонаціональних державах.

Глобальна культура має й інші засоби розповсюдження, що розраховані як на представників еліти, так і на широкі кола населення. Можливо, найважливішим засобом є те, що інший відомий американський політолог С. Хантінгтон назвав «давоською культурою» (за назвою швейцарського гірського курорту, де щорічно відбувається економічні консультації на найвищому рівні) — міжнародною культурою провідних ділових та політичних кіл світу. Її основний двигун, міжнародний бізнес, — той самий двигун що управляє економічною та технологічною глобалізацією. Окрім тих небагатьох, хто безпосередньо запрошується в Давос існують також мільйони бажаючих бути запрошеними туди.

В світі існує ціла мережа суспільств амбітних молодих людей, що займаються бізнесом та іншими видами діяльності, свого роду «яппі-інтернешнл», члени яких бігло розмовляють англійською мовою, відповідним чином одягаються та ведуть себе, працюють та відпочивають, і деякою мірою думають по-англійськи — та сподіваються, що вони колись також стануть учасниками елітних самітів.

Існує ще один елітний сектор глобальної культури, що народжується. Іноді воно зливається з діловою культурою, іноді вступає в напруженні відносини. Це глобалізація західної інтелігенції, те що П. Бергер не досить вдало називає «клубною культурою інтелектуалів». Вона розповсюджується за допомогою різних засобів: академічними структурами, фондами, неурядовими організаціями, деякими урядовими та міжурядовими установами. Вона також шукає та активно створює ринки по всьому світу, але її продукція зовсім інша а ніж та, яку пропонують ТНК: це ідеї та правила поведінки, вироблені західними, головним чином американськими інтелектуалами, такі як вчення про права людини, концепції фемінізму, захисту навколишнього середовища та мультикультуралізму, а також уявлення про політику та спосіб життя, в яких ці ідеологічні побудови втілюються.

Розширення світового ринку, наголошує, наприклад, К. Робінс [10], має серйозні наслідки для культур, ідентичностей та стилів життя. Глобалізація економічної активності супроводжується хвилями трансформації у галузі культури, процесом, який називають «культурною глобалізацією». При цьому мова йде насамперед і головним чином про фабрикації символів культури — про процес, який, доречі, спостерігається вже давно. Деякі із суспільних наук і частина громадськості засвоїли на це явище точку зору, яку можна назвати конвергенцією глобальної культури. Ключове слово — макдоналдизація.

Р. Робертсон [11], один з засновників теорії культурної глобалізації, робить акцент на тому, що глобалізація завжди пов'язана з локалізацією. Праці по теорії культури заперечують образ закритих окремих суспільств і відповідних їм культурних просторів і описують іманентний «діалектичний» процес культурної глобалізації, в якому одночасно можливі і відбуваються протилежні за сутністю речі. Глобалізація супроводжується процесом посилення ролі локального.

Саме ті фірми, що виробляють і продають свою продукцію в глобальних масштабах змушені розвивати локальні зв'язки. Це дає змогу виробляти і удосконалювати свою продукцію в конкретних локальних умовах, а також отримувати необхідну сировину для своїх глобальних символів із локальних культур, завдяки чому ці символи стають живими, яскравими, і, головне, добре продаються.

Тому така глобально-локальна взаємозалежність відіграє провідну роль в розрахунках найпотужніших ТНК. Концерни «Кока-кола» і «Соні» називають свою стратегію «глобальною локалізацією». Керівники і менеджери цих компаній підкреслюють, що глобалізація з їх точки зору має своєю метою не лише будівництво фабрик по всьому світу, а стати частиною тієї або іншої культури. Підприємницька стратегія, роль якої за умов глобалізації постійно зростає, має назву «вокалізм».

Синтетичне слово «глокалізація» одночасно містить в собі претензію *cultural theory* на визнання абсурдним уявлення, начебто сучасний світ, його кризи й прориви можна зрозуміти без проникнення до сенсу подій, які описуються за допомогою ключових слів «*politics of culture, cultural capital, cultural difference, cultural homogeneity, ethnicity, race and gender*» (культурна політика, культурний капітал, культурні відмінності, культурна гомогенність, етнічна, расова і полова приналежність).

Точка зору Робертсона і теорія «глокальних» культур одержали розвиток у працях А. Аппадурі [9], який теоретично обґрунтовує відносну автономію, самостійність і внутрішню логіку цієї глокальної культурної економіки. У зв'язку з цим Аппадурі між іншим говорить про *ethnoscapes*; під цим він має на увазі «ландшафти особистостей», що визначають характер неспокійного, змінюваного світу, в якому ми живемо; це туристи,

іммігранти, біженці, емігранти, іноземні працівники та інші рухливі люди або групи людей. Від них і їх фізико-географічної неспокійності надходять суттєві імпульси, що призводять до зміни політики всередині націй і між націями; але вони лише одна з іпостасей глобальної культури. Поряд з *ethnoscapes* Аппадурі називає й описує:

- *Technoscapes*: рух технологій, який не визнає державних кордонів, — розвинутих і застарілих, механічних та інформаційних;
- *Financescapes*: рух величезних грошових сум через валютні ринки, національні біржі та спекулятивні угоди зі стрімкою швидкістю, обминаючи національні перешкоди;
- *Mediascapes*: розподіл можливостей виробництва й передачі електронних малюнків;
- *Ideoscapes*: утворення ланцюгу образів (малюнків), часто в зв'язку з державними або опозиційними ідеологіями та ідеями, що укорінюються в епосі Просвіти [9, с.16—18].

Як показує Аппадурі, ці потоки і ландшафти електронних образів ставлять під сумнів і традиційне відрізнення між центром і периферією. Вони є будівельними блоками «уявлених світів», яким люди й групи людей скрізь надають різного значення, обмінюються ними й живуть в них.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що англосаксонські спостерігачі глобальних процесів відмовились від того, що можна було б назвати «макдоналдизацією» світу. Вони прийшли до висновку, що глобалізація не тягне за собою неминучої уніфікації культури; масове виробництво символів культурної інформації не призводить до виникнення «глобальної культури».

Б. Баді, французький фахівець в галузі міжнародних відносин виділяє три аспекти глобалізації, які є важливі для існуючої світової системи. По–перше, це трактування глобалізації як довгого історичного процесу, в результаті якого відбувається гомогенізація світу і ріст взаємозалежності. По–друге, це руйнування національного державного суверенітету внаслідок гомогенізації світу та дій нових акторів «загальнопланетної системи» [3, с. 19]. По–третє, загальний результат процесу глобалізації — гомогенізація світу, формування єдиних, життєвих принципів, єдиних цінностей, прагнення до універсифікації; як визнання зростаючої взаємозв'язку, головним наслідком якої стає підрив національного державного суверенітету.

Ідеологи глобалізації (М. Елброу, Л. Уорслей, Р. Робертсон і ін.) розуміють під глобалізаційними процесами: «поширення практик, цінностей, технологій і інших добутоків рук людських по всій земній кулі», причому такій інтенсивності і масштабності, що вони повинні вплинути на життя кожної людини; при цьому фокус людської діяльності зміщується з інтересів окремих держав і народів на загальнопланетарні інтереси, виникає система, у якій усі залежні друг від друга і змушені вирішувати загальні проблеми — тобто, має місце «глобалізація стурбованості» [2, с. 40].

Російський дослідник М. Семененко розробив теорію побудови глобальної системи координат. Глобалізаційні процеси являють собою мережу координат, своєрідну матрицю становлення сучасного світового порядку. Тимчасові й просторові осі цієї мережі координат знаходяться у відносинах взаємозалежності, що породжує руйнування традиційної моделі стиснення часових і просторових зв'язків [7, с. 18]. А це в свою чергу формує нові способи взаємозв'язків між людськими співтовариствами і нові форми керування в цих співтовариствах. Теорію заміни типу зв'язків між людьми розробив англійський соціолог Б. Уілсон. Він бачить процес глобалізації як заміну існуючих зв'язків між людьми, які головним чином замикалися у рамках локальних співтовариств, зв'язками глобального масштабу, множинними, безособовими і функціональними, при цьому відбувається формування нового типу зв'язків у соціумі [1, с. 4].

Деякі теоретики, наприклад, Е. Сміт, розглядаючи глобалізаційні процеси в сфері культури, говорить, що в даний час має місце лише часткове змішання культур, що в майбутньому приведе до формування «культурних родин», а нинішні явища тільки передвіщають перехід до більш широких культурних ареалів. У той же час учені говорять про виникнення нової, «глобальної цивілізації», що носить пан-регіональний характер і є загальнолюдською цивілізацією.

Професор Монреальського університету С. Пру розглядає роль індивідів, особистості в розвитку глобальних ефектів як визначальну. Він не вважає глобалізацію необоротним, неминучим процесом, нав'язаним людям, а скоріше сама глобалізація обумовлюється змістом і формою солідарності між людьми [3, с. 17]. Відповідно до його теорії в даний час поясненням змісту глобалізації займаються політичні влади, що створюють образ процесу глобалізації як процесу неминучого. Подібна інформація пристосовує багатьох до відповідного думки, але підростає покоління критично відноситься до подібної «ідеологічної обробки». «Наша гіпотеза, — пише С. Пру, — полягає в тому, що саме мас-медіа...замінили інтелігенцію у визначенні цінностей для молодих поколінь, що живуть у нинішньому глобалізованому контексті» [3, с. 18]. Шведський соціолог У. Ханнерз відзначає виникнення нових типів особистісної культурної орієнтації, що формуються в ході глобалізаційних процесів — космополітичного і локалістичного. До першого належать бізнесмени, інтелектуали, журналісти, дипломати, тобто ті люди, які впевнено почувають себе в рамках культур інших народів. До другого типу — мігранти, які живуть в чужих країнах, але прагнуть зберегти власну національно-культурну ідентичність.

Специфіка національної культури і психологічного складу зберігається навіть в умовах зближення ціннісних орієнтацій, породжених спільністю культурних наслідків модернізації. Необхідно також враховувати той факт, що сама західна цивілізація неоднорідна і, говорячи про американську культуру, найчастіше використовують метафору «салату», підкреслюючи тим самим збереження самобутності кожного народу. Американізації способу життя людей являється дезінтегруючим фактором, що не додає позитивних аспектів глобалізації в очах простого населення.

Глобалізація культурної галузі сприяла не лише розповсюдженню універсальної мови для спілкування, ціннісних орієнтацій, плюралізму думок. На цій базі відбуваються важливі для сучасних суспільств та держав зміни у сприйнятті самим населенням власного буття, коли норми, правила та традиції, згідно яких розбудовувалися суспільні інститути та повсякденне життя протягом багатьох поколінь, різко змінюються, коли людина не просто стає відкритою до сприйняття інших культур та традицій різних цивілізацій, вона запроваджує їх у власне життя. Звісно говорити про зникнення традицій та звичок вельми передчасно, вони не зникають повністю, але щоб пристосуватися до нових умов, деякі з них доводиться змінювати. Людина отримала свободу діяти поза межами традиційних уявлень про життя та самостійно приймати альтернативні рішення — але в низці суспільств такий спосіб життя вважається неприйнятним, наприклад, це яскраво ілюструє сучасне становище жінок в країнах мусульманського віросповідання.

Процес таких глибоких психологічних змін в свідомості, менталітеті, культурі — складний та довгостроковий процес, адже раніше правильне рішення було вже сформоване, й потрібно було діяти за шаблоном, як це роблять всі родичі та близькі знайомі. А зараз у людини з'явилися альтернативні моделі поведінки, надані у книжках, у кіно, у телевізорі чи Інтернеті, нові приклади для наслідування. Насамперед це проявилось в тих галузях, які в більшості країн та культур переважно залишалися під дією традицій та звичаїв — це родина, сексуальність та статеві різниці.

Внутрішня сутність родини в сучасних умовах значно змінилася як щодо форми, так стосовно внутрішнього змісту. Якщо раніше родина створювалася як економічний осередок, то зараз для вступу в шлюб спонукають інші важелі. Хоча в світі (наприклад, в країнах

третього світу: бідних провінціях Китаю, в провінції Ганьсу) досі діють економічні важелі вступу в шлюб та суб'єкта шлюбу обирають батьки. Змінилося відношення до розлучень та народження дитини поза шлюбом: ще двадцять років тому такі випадки викликали обурення в суспільстві, а зараз цим вже нікого не здивуєш. Змінилося відношення до жінок, які бажають навчатися, й не лише в школі, а отримувати професійну дипломовану освіту, чого зовсім не можна було уявити лише сторіччя тому, особливо в країнах мусульманського віросповідання. Сферою діяльності жінки перестали бути лише — «родина, кухня та церква». Жінка отримала право на майно та володіння землею. Як приклад, наведемо республіку Киргизстан, де жінки ще десять років тому не мали права бути землевласниками, лише завдяки зусилля ЮНІФЕМ та неурядової організації «Датка айим акилман» були внесені поправки до системи права.

Змінилося поняття сексуальність: стали можливими відносини між особами одної статі. Вони мають право не тільки зустрічатися, а легалізувати власні відносини: укладати шлюби та рости дітей. Жінка була зрівнена у правах з чоловіком в можливості мати нічим й ніким не обмежені статеві зв'язки, що було раніше прерогативою чоловіка. Сексуальна свобода жінок та статева рівноправність стали не сумісними з традиційною родиною, тому змінилася й форма шлюбних відносин, все більше молоді тяжіє до громадянського шлюбу, як зручнішої організаційної форми особистих відносин. Подолання умовного поділу на чоловічі та жіночі професії та поширення принципу професіоналізму та здібностей сприяли тому, що в родині основним годувальником може бути жінка, а чоловік — вести домашнє господарство та виховувати дітей, тобто жінка та чоловік помінялися сферою розподілу обов'язків в межах родини. Таким чином, відбувається поступова трансформація інституту традицій та родини.

Характеризуючи ті цінності, які формуються під впливом соціокультурної глобалізації, можна вже впевнено казати про те, що поступово відкидає догматичне сприйняття існуючих ціннісних настанов. Глобалізація виробляє спільну мову та спільну культуру, використовуючи для цього існуючі технічні засоби та ті прошарки населення, які постають більш сприятливими для того, щоб бути носіями «глобалізованих цінностей». Але говорити про затвердження «глобалоцінностей» чи певних морально-ідеологічних цінностей ще зарано. Суспільство «глобалізується» лише до певної межі, потім цей процес уповільнюється та запиняється традиційним світосприйняттям. Втім зміни, спровоковані глобалізацією та формування нового «глобалоогляду», вже є досить помітними в окремих сферах, таких як, наприклад, формування загальносвітової мови, процес формування гендерної рівності, загальнодоступність та швидкість доступу до інформації.

Список використаної літератури

1. Дигиленский Г. Глобализация в человеческом измерении // Мировая экономика и международные отношения — 2002. — №7. — С.4 — 15.
2. Дробот Г.А. Политико-экономические аспекты глобализации // ВМУ Сер.18: Социология и политология. — 2000 — № 1. — С.37 — 51.
3. Кузнецов В. Что такое глобализация? // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — №3. — С.14 — 19.
4. Левашева А.В. Глобализация мира: миф или реальность? // ВМУ. Сер.18. Социология и политология. — 2001. — №1. — С.15 — 28.
5. Многоликая глобализация / Под ред. П. Бергера и С. Хантингтона; пер. с англ. — М. : Аспект Пресс, 2004. — 379 с.
6. Покровский Н.Е. Глобализация и регионализация: проблемы теории и практики // ВМУ Сер.18 Социология и политология. — 1999. — №2. — С.17 — 36.
7. Семененко И. Дискуссия по проблемам глобализации // Мировая экономика и международные отношения — 2002. — №9. — С.17—21.

8. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы — М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер", 2002. — 480 с.
9. Appadurai A. Globalization / A. Appadurai // Society for Transnational Cultural Studies. — Durham : Duke University Press, 2000. — 288 p.
10. Robins K. Tradition und Translation: National Culture and its Global Context / K. Robins. — London : Corner J. and Harvey S. (Hg.), Enterprise and Heritage: Crosscurrents of National Culture, 1991 — 128 p.
11. Robertson R Globalization: social theory and global culture / R. Robertson. — London : Sage, 1992. — 286 p.

Дата надходження до редакції: 07.04.13

С.А.Трима

AXIOLOGY SOCIOCULTURAL GLOBALIZATION

The problem of the global culture and global values are under examination in the present article. The article is based on a number of publications made by foreign and native scientists. According to the majority of the scientists the global culture is a phenomenon of the modern world which has been caused first of all by the technical progress and by the opportunity to overcome the cultural diversity. One of the factors affecting the process is the spreading of the global language. In fact they say some categories of the population are now most globalised. One can see journalists, bankers, programmer and students among them. A number of specialists are more skeptical. The globalization has been changing the world since the beginning of the century. But the changers themselves are always stopped on the level of domestic traditions and values. So, the sociocultural globalization changes our lives but it can propose any values which can be spread throughout our planet.

Key words: *the globalization, the global culture, the global language, traditional values, the way of life.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АФАНАСЬЄВ ЮРІЙ ЛЬВОВИЧ – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Інституту мистецтв

БАТИЧКО ГАЛИНА ІВАНІВНА – кандидат наук з мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ГАВЕНКО ОЛЕНА СЕРГІЙВНА - асистент італійської мови, літератури та культури Маріупольського державного університету

ГУЛАЯ ОЛЬГА СЕРГІЙВНА – здобувач Харківської державної академії культури

ДАБЛО ЛЮБОВ ГРИГОРІВНА – аспірант кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

КУДЛАЙ В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ – асистент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

КУЗНЕЦОВА ОЛЕНА – студентка Київського національного університету культури і мистецтв

НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ – доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

НІКОЛЬЧЕНКО ТАМАРА МАРКІВНА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету.

ОЛЕНІЧ ТАМАРА СТАНІСЛАВІВНА – доктор філософських наук, професор Маріупольського державного університету

ОНІЩЕНКО ІРИНА ГРИГОРІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної економіки Національного університету харчових технологій

ОРЕХОВА СВІТЛАНА ЄВГЕНІВНА - кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету .

ПОЛИЩУК ОЛЕНА ПЕТРІВНА – доктор філософських наук, професор Житомирського державного університету ім. І. Франка.

РЯБУХА ЮРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЙВНА – доктор культурології, професор, завідувач кафедри італійської мови, літератури та культури Маріупольського державного університету

СЛЮЩІНСЬКИЙ БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету

СТАХІЄВА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА – аспірант кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ТРИМА КАТЕРИНА АНДРІЙВНА – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету

УСТИМЕНКО ЛЕСЯ МИКОЛАЇВНА - кандидат пед. наук, доцент кафедри міжнародного туризму Київського національного університету культури і мистецтв

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЙ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам *ДСТУ 7152:2010* до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. *Публікація починається* з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком *Ключові слова:* (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- резюме англійською мовою (курсив).

Для публікацій іншими мовами резюме українською обов'язкове.

3. *Вимоги до оформлення тексту:*

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 6 до 12 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1, поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм;

- *перелік літературних джерел* розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Список використаної літератури* і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»;

- *щодо символів*. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- *посилання на літературу* в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. *Супровідні матеріали:*

- стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті:

УДК 371.13(495)

Н. О. Постригач

ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ СИСТЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Процес реформування педагогічної освіти відбувається у європейських країнах різними темпами, має суттєві специфічні особливості. Однак, розробка єдиних стандартів якості педагогічної освіти, професійного розвитку та педагогічної діяльності є запорукою того, що система педагогічної освіти Греції рухається у напрямі все більшої відповідності діяльності вчителя актуальним потребам освітньої політики інших національних держав та Європейського регіону в цілому.

Ключові слова: .....

Текст статті .....

Список використаної літератури

1. ....
2. ....

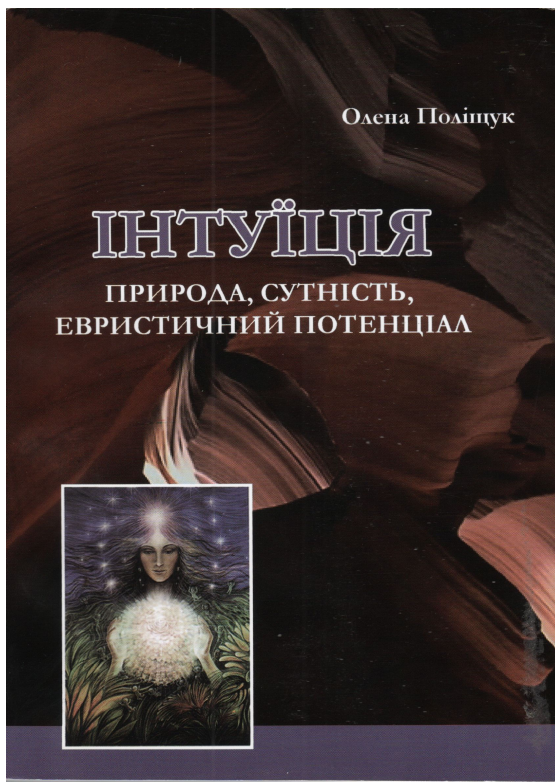
Дата надходження до редакції

N. Postrygach

MAIN ACHIEVEMENTS OF THE GREEK SYSTEM OF PEDAGOGICAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF MODERN EUROPEAN EDUCATIONAL POLICY

In the article the main achievements of Greek system of pedagogical education in the context of modern European educational policy are analyzed. The author underlines, that educational policy will be effective if it practices in schools every day and corresponds to the long-term requirements of its national educational system.

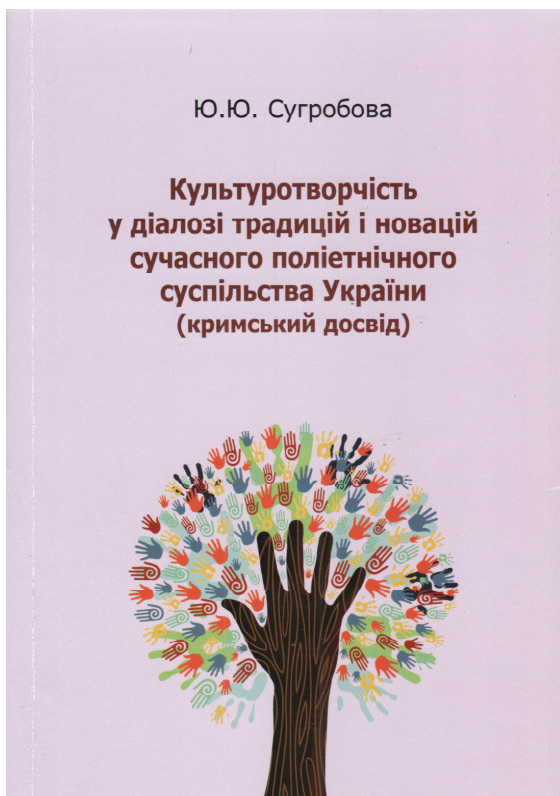
Книжкова полиця

Поліщук О. Інтуїція. Природа, сутність, евристичний потенціал / О. Поліщук. – К.: Парапан, 2013. – 256 с

Спираючись на естетико-антропологічні та естетико-гносеологічні позиції при аналізі явища інтуїції, у монографії виявлено нові зрізи розуміння природи інтуїтивного мислення як різновиду мислення образного типу, окреслено значущість естетичних чинників для інтуїтивності особистості, розкрито можливості інтуїтивного рішення в евристичному і культуро- значущому сенсі.

Для фахівців у галузі естетики, філософії, історії та теорії культури, мистецтвознавства, психології творчості, педагогіки, кібернетики та теорії інформатики, викладачів, аспірантів і студентів.

Сугрובה Ю.Ю. Культуротворчість у діалозі традицій і новацій сучасного поліетнічного суспільства України (кримський досвід): монографія / Ю.Ю. Сугрובה. – Сімферополь: Видавничий центр КДМУ, 2012. – 359 с.

Робота присвячена актуальним проблемам консолідації поліетнічного суспільства Криму за допомогою культуротворчества. У роботі аналізуються особливості сучасного культуротворчого процесу, специфіка полікультурності Криму в умовах сучасної України. Досліджуються історія філософських рефлексій щодо феномену культуротворчества і специфіка його актуальних інтерпретацій у сфері гуманітарного знання, зокрема в культурології.

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ВИПУСК 5

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.наук., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Рябуха

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а
тел.: (0629)52-99-46, e-mail: mggu_kafedra_kid@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ № 17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №432.2

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, вул.Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей